

Die invloed van plattelandse toerisme op die ontwikkeling en struktuur van Sutherland

(Deur) Jacobus Johannes du Plessis

Tesis ingelewer ter gedeeltelike voldoening aan die vereistes vir die graad van Magister in Lettere en Wysbegeerte aan die Universiteit van Stellenbosch.

Studieleier: Mnr. PJ Eloff

Maart 2009

Verklaring en kopiereg

Ek, die ondergetekende, verklaar hiermee dat die werk in hierdie tesis vervat, my eie oorspronklike werk is en dat ek dit nie vantevore in die geheel of gedeeltelik aan enige universiteit ter verkryging van 'n graad voorgelê het nie.

Handtekening:

Datum:

Opsomming

Die navorsing kombineer kwantitatiewe en kwalitatiewe tegnieke in 'n ondersoek na die invloed van plattelandse toerisme op die ontwikkeling en struktuur van Sutherland vanaf 2001 tot 2005. Sutherland, nes die meeste klein plattelandse dorpe in die Sentrale- en Westelike Karoo, is besig/was besig om te verval. Om die proses van verval teen te werk, word plattelandse toerisme voorgehou as een van die moontlike oplossings. In dié studie word die benutting van toerisme-aktiwiteite en attraksies se positiewe en negatiewe ekonomiese-, sosiale- en omgewingsimpakte en die gepaardgaande struktuurveranderinge ondersoek. Daar word gefokus op die verandering in die bestaansrede van Sutherland, gepaardgaande met dualistiese prosesse van verval aan die een kant en toerisme-ontwikkeling aan die anderkant. Die komplekse tyd-ruimtelike en plek-spesifieke tendense word ontleed en aanbevelings word gemaak vir die bestuur van die toerismebedryf van Sutherland.

Trefwoorde: Plattelandse toerisme, plattelandse verval, plattelandse agteruitgang, toerisme-ontwikkeling, interne struktuur, Sutherland, gastehuse

Abstract

This study combines qualitative and quantitative techniques in an inquiry into the influence of rural tourism on the development and structure of Sutherland from 2001 till 2005. Sutherland, like most small rural towns in the Central and Western Karoo, is/was in the process of decline. Rural tourism is seen as a solution to curb the process of decline. The study investigates this assumption by analyzing the positive and negative impacts of tourism on the economic, social and environmental spheres of Sutherland and looks at concomitant structural changes. Special emphasis is placed on the changing nature of Sutherland's reason for existence and the dualistic processes of degradation on the one side and tourism development on the other. These complex time-spatial and site-specific trends are analyzed and recommendations are made for the management of the tourism industry of Sutherland.

Keywords: Rural tourism, rural decline, rural degradation, tourism development, internal structure, Sutherland, guesthouses

Dankbetuigings

Ek bedank hartlik die volgende persone vir die rolle wat hulle gespeel het in die voltooiing van hierdie tesis:

- My ouers en familie vir hulle morele en finansiële ondersteuning
- Jolene du Plessis vir haar liefde en aanmoediging
- My studieleier, Mnr. PJ Eloff, vir sy waardevolle leiding en insette
- My Hemelse Vader, waarsonder daar vir my niks moontlik is nie.

Inhoudsopgawe	BL.
Titelbladsy	i
Verklaring en kopiereg	ii
Opsomming	iii
Abstract	iv
Dankbetuigings	v
Inhoudsopgawe	vi
Tabelle	viii
Figure	x
Hoofstuk 1: Inleiding: Kleindorp groei en verval	1
1.1 Kleindorp groei, stagnasie en verval	1
1.2 Die verskynsel van plattelandse toerisme	4
1.3 Probleemstelling	5
1.4 Navorsingsdoelwitte	6
1.5 Tyd-ruimtelike navorsingsfokus	6
1.6 Navorsingsraamwerk en verslagstruktuur	7
Hoofstuk 2: Die aard en omvang van verandering in Sutherland	12
2.1 Algemene veranderinge en tendense	12
2.1.1 Verandering in Sutherland	12
2.1.2 Demografiese en ekonomiese eienskappe van Sutherland	15
2.2 Indikatore van groei en verval	18
2.2.1 Verandering in getal leerlinge	18
2.2.2 Verandering van eiendomspryse	19
2.2.3 Verandering van ekonomiese aktiwiteite	21
Hoofstuk 3: Die landelike toerismeproduk van Sutherlanddorp en -streek	26
3.1 Attraksies van toerismedorpe	26
3.2 Tasbare besienswaardighede	26
3.2.1 Die natuurlike omgewing	27
3.2.2 Mensgemaakte besienswaardighede	31
3.3 Nie-tasbare besienswaardighede	38
3.4 Toeristeprofiel	40

Hoofstuk 4: Plattelandse toerisme se impak op Sutherland	42
4.1 Die impak van toerisme op plattelandse dorpe	42
4.2 Die impak van toerisme op Sutherland	44
4.2.1 Ekonomiese impakte van toerisme op Sutherland	44
4.2.2 Persepsies oor die ekonomiese impakte van toerisme op Sutherland	49
4.2.3 Persepsies oor die sosiale impakte van toerisme op Sutherland	52
4.2.4 Persepsies oor die omgewingsimpakte van toerisme op Sutherland	54
Hoofstuk 5: Verandering van struktuurkenmerke in Sutherland as gevolg van toerisme	57
5.1 Die Onderdorp	58
5.2 Die Bodorp	61
5.3 Die ingang vanaf Matjiesfontein	63
Hoofstuk 6: Gevolgtrekkings en die pad vorentoe	66
6.1 Teoretiese en geografiese konteks van die invloed van plattelandse toerisme op die ontwikkeling en struktuur van Sutherland	66
6.2 Die aard en omvang van groei, stagnasie en verval	67
6.3 Sutherland se toerisme aanbod	68
6.4 Toerisme-impak op Sutherland	68
6.5 Voorstelle vir bystand in strategiese besluitneming deur relevante rolspelers in Sutherland	69
Verwysings	72
Addendum A: Vraelys oor persepsies	82
Addendum B: Persepsies rakende ekonomiese impakte van toerisme volgens beroep	88
Addendum C: Persepsies rakende sosiale impakte van toerisme volgens beroep	91
Addendum D: Persepsies rakende omgewingsimpakte van toerisme volgens beroep	95

Tabelle

Tabel 1	Onderskeid tussen verskillende ontwikkelinge in plattelandse gebiede	5
Tabel 2	Toeriste-akkommodasie in Sutherland, 2001-2005	13
Tabel 3	Bevolkingsamestelling van Sutherlanddistrik volgens ras en ouderdom, 2001	15
Tabel 4	Attribuut en variaat ekonomiese aktiwiteite van besigheidsinstansies in Sutherland, 2001-2005	21
Tabel 5	Tipes geboue in Sutherland	34
Tabel 6	Ekonomiese impak van toeriste-akkommodasie op Sutherland, volgens Wassenaar se impakmodel, 2001	45
Tabel 7	Ekonomiese impak van toeriste-akkommodasie op Sutherland, volgens Wassenaar se impakmodel, 2002	46
Tabel 8	Ekonomiese impak van toeriste-akkommodasie op Sutherland, volgens Wassenaar se impakmodel, 2003	47
Tabel 9	Ekonomiese impak van toeriste-akkommodasie op Sutherland, volgens Wassenaar se impakmodel, 2004	47
Tabel 10	Ekonomiese impak van toeriste-akkommodasie op Sutherland, volgens Wassenaar se impakmodel, 2005	48
Tabel 11	Aantal respondente en die steekproefverteenvoording per beroep	49
Tabel 12	Persepsie per beroep van die ekonomiese impakte van toerisme	50
Tabel 13	Persepsie per beroep van die sosiale impakte van toerisme	52
Tabel 14	Persepsie per beroep van die omgewingsimpakte van toerisme	54
Tabel 1B	Persepsies rakende ekonomiese impakte volgens die boerderyberoep	88
Tabel 2B	Persepsies rakende ekonomiese impakte volgens die toerismeberoep	88
Tabel 3B	Persepsies rakende ekonomiese impakte volgens die besigheidsberoep	88
Tabel 4B	Persepsies rakende ekonomiese impakte volgens die godsdienstige beroep	89
Tabel 5B	Persepsies rakende ekonomiese impakte volgens die opvoedkundige beroep	89

Tabel 6B	Persepsies rakende ekonomiese impakte volgens die administratiewe- en bestuursberoep	90
Tabel 1C	Persepsies rakende sosiale impakte volgens die boerderyberoep	91
Tabel 2C	Persepsies rakende sosiale impakte volgens die toerismeberoep	91
Tabel 3C	Persepsies rakende sosiale impakte volgens die besigheidsberoep	92
Tabel 4C	Persepsies rakende sosiale impakte volgens die godsdienstige beroep	93
Tabel 5C	Persepsies rakende sosiale impakte volgens die opvoedkundige beroep	93
Tabel 6C	Persepsies rakende sosiale impakte volgens die administratiewe- en bestuursberoep	94
Tabel 1D	Persepsie rakende omgewingsimpakte volgens die boerderyberoep	95
Tabel 2D	Persepsie rakende omgewingsimpakte volgens die toerismeberoep	95
Tabel 3D	Persepsie rakende omgewingsimpakte volgens die besigheidsberoep	95
Tabel 4D	Persepsie rakende omgewingsimpakte volgens die godsdienstige beroep	96
Tabel 5D	Persepsie rakende omgewingsimpakte volgens die opvoedkundige beroep	96
Tabel 6D	Persepsie rakende omgewingsimpakte volgens die administratiewe- en bestuursberoep	96

Figure

Figuur 1	Faktore wat 'n rol speel in die verandering van 'n klein dorp of plattelandse nedersetting	3
Figuur 2	Oriëntasie tot die ligging van Sutherland	7
Figuur 3	Navorsingsraamwerk en verslagstruktuur	8
Figuur 4	Jaarlikse groeikoerse in die aantal beddens in Sutherland, 2001-2005	14
Figuur 5	Inkomsteprofiel van Sutherlanddistrik	16
Figuur 6	Toename in die aantal werksgeleenthede in die gastehuisbedryf in Sutherland, 2001-2005	17
Figuur 7	Getal leerlinge in Sutherland se skole, 2001-2005	19
Figuur 8	Gemiddelde eiendomspryse in Sutherland, 2001-2005	20
Figuur 9	Oubergpas	27
Figuur 10	Salpeterkop	27
Figuur 11	Ligging van besienswaardighede in die Sutherlandstreek	28
Figuur 12	Die Blou Skoenlapper	30
Figuur 13	Huise met gewels, getrou aan die tradisionele Kaap-Hollandse styl, Sutherland 1889	32
Figuur 14	'n Tipe 1-gebou	34
Figuur 15	'n Tipe 2-gebou	34
Figuur 16	'n Tipe 3-gebou	34
Figuur 17	'n Tipe 4-gebou	34
Figuur 18	'n Tipe 5-gebou	35
Figure 19	'n Tipe 6-gebou	35
& 20		
Figuur 21	Voorbeeld van 'n tipe 2-gebou	35
Figuur 22	Vooraansig van tipe 3-gebou	35
Figuur 23	Kantaansig van tipe 3-gebou	36
Figuur 24	Voorbeeld van 'n tipe 4-gebou	36
Figuur 25	Voorbeeld van 'n tipe 5-gebou	36
Figuur 26	Oorspronklike kerkgebou (Tipe 6)	36
Figuur 27	Hof- en polisie-gebou (Tipe 6)	36
Figuur 28	Standard Bank Gebou (Tipe 6)	36

Figure 29	Graffiti aangebring in die NGK-gebou deur Engelse soldate	
& 30	gedurende die Anglo-Boere-oorlog	37
Figuur 31	Die Engelse Begraafplaas	37
Figuur 32	Die Louwhuis	37
Figuur 33	Die Meulhuis	37
Figuur 34	'n Korbeelhuis	37
Figuur 35	Sutherland se onderdorp	59
Figuur 36	Sutherland se bodorp	62
Figuur 37	Ingang na Sutherland vanaf Matjiesfontein	65

Hoofstuk 1: Inleiding: Kleindorp groei en verval

1.1 Kleindorp groei, stagnasie en verval

'n Dorp is 'n stedelike nedersetting wat beskryf kan as 'n permanente konsentrasie van mense, geboue, infrastruktuur en ekonomiese aktiwiteite wat geskakel is met mekaar in 'n gespesialiseerde lewenswyse en 'n interaktiewe organisasie. Terselfdertyd is 'n dorp ook deel van 'n land of streek se stedelike hiërargie waarin interaksie tussen die range plaasvind deur die vloei van mense, geld en inligting (Pederson 1997). Die hoof kriterium vir die vloei is interafhanklikheid eerder as afhanklikheid tussen die kern (stedelike gebiede) en die periferie (plattelandse gebiede) (Croix & Renard 1995; Dahms 1995; Fagence 1989).

Landelike en plattelandse gebiede is altyd besig om op een of ander manier intern en ekstern (in 'n stedelike hiërargie) te verander, deur te groei, te stagneer of te verval (Dahms 1995; Dewar 1994). Soos 'n dorp se gemeenskap en omstandighede, intern en ekstern beïnvloed word, verander 'n dorp. Groei of verval is dus direk verbind aan verandering, hetsy dit verwys na die fisiese verval of restourasie van geboue, die afnemende of toenemende aantreklikheid van die omgewing of die afname of toename in dienste en investering (Jeppe 1999; Medhurst 1969).

Verandering in landelike gebiede is veel meer kompleks as wat grootskaalse statistiese studies van totale statistiese verandering voorgee. Elke dorp en gemeenskap het 'n spesifieke ligging, karakter en besigheidsaktiwiteite, wat in ag geneem moet word, saam met addisionele eksterne menslike en omgewingsfaktore, om te verduidelik waarom sommige klein dorpieë verval en ander floreer (Dahms 1995; Van der Merwe *et al.* 2005).

Klein dorpe wat groei, stagneer of verval is nie beperk tot Suid-Afrika nie, maar is 'n wêreldwye verskynsel. Dit word aan verskillende faktore toegeskryf wat verskil van een land, streek en dorp (konteks) tot die volgende. Daar is egter sekere universele faktore wat die heil van klein dorpe in plattelandse omgewings onderlê (Van der Merwe 1982; 1983).

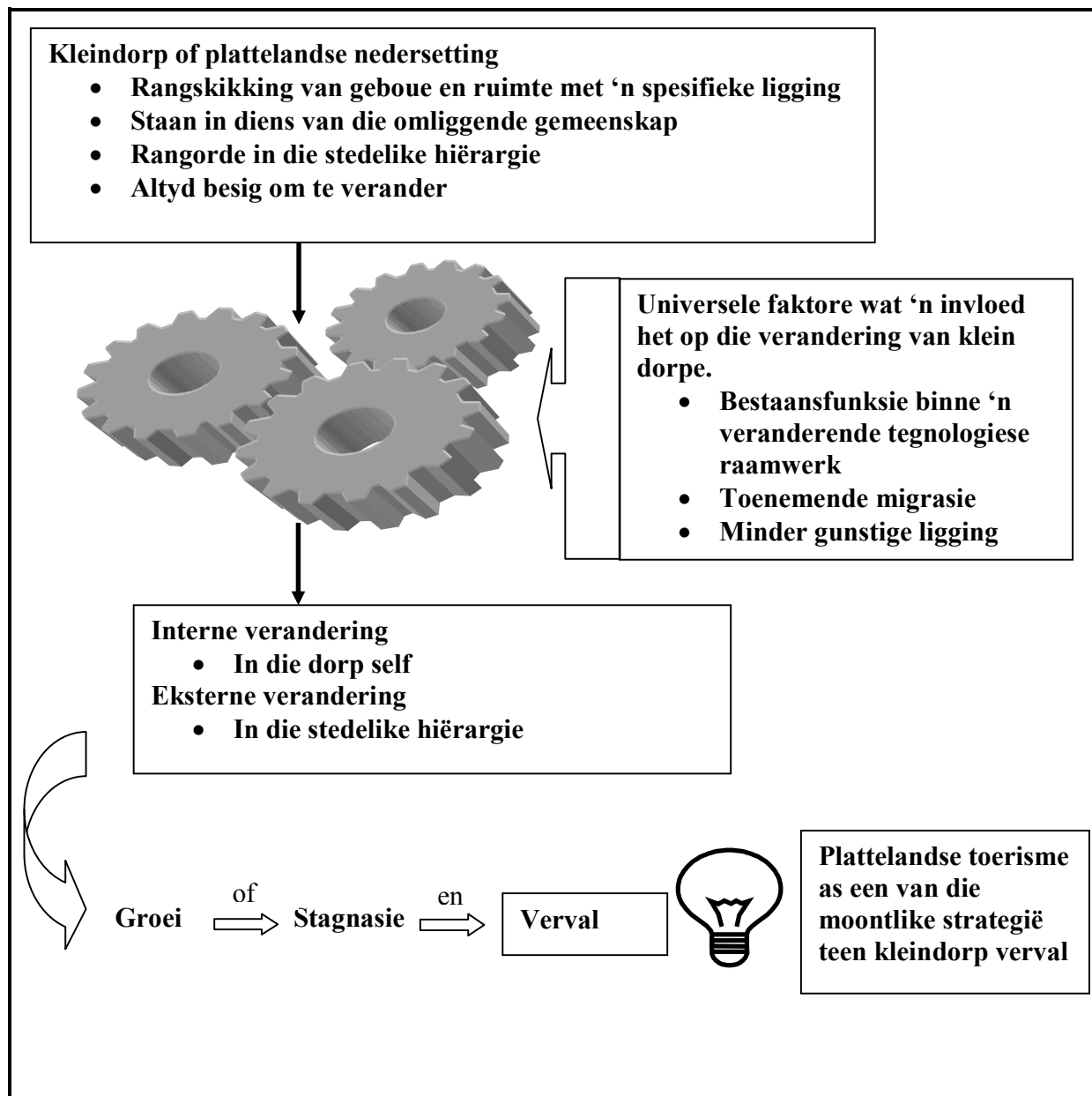
Eerstens, alle dorpe het 'n bestaansfunksie binne 'n veranderende tegnologiese raamwerk waarin hulle moet kompeteer vir hul voortbestaan. Baie plattelandse dorpe in Suid-Afrika, veral die in die sentrale- en westelike Karoo, het 'n sentraleplekfunksie. Die dorpe staan in diens van die omliggende boerderygemeenskap en hulle voortbestaan is dus afhanklik van hulle omliggende bedieningsgebied. Verbeterde geografiese mobiliteit as gevolg van tegnologiese vooruitgang bedreig egter die kleiner dorpe se bestaansfunksie, wat sodoende bydra tot die agteruitgang van onder andere die openbare dienste, besighede, skole, kerke en rekreasiefasiliteite (Van der Merwe 1982 en 1983).

Tweedens, toenemende migrasie vanaf een dorp na 'n ander dra by tot die kleindorp se groei, stagnasie of verval (Meissner 1981). Sekere gebiede, soos die sentrale- en westelike Karoo, het inherente negatiewe of sentrifugale eienskappe wat verstedeliking elders aanhelp (stootfaktore). Nedersettings in die gebiede sal vinniger vorder op die evolusiebaan (ontstaan, groei, stagneer en kwyn) as ander dorpe wat nie aan die inherente sentrifugale kragte onderworpe is nie (Dippenaar 1984). Onekonomiese plaaseenhede, droogtes, hoë bedryfskoste, gebrekkige infrastruktuur en geriewe, onvoldoende opvoedkundige en ontspanningsfasiliteite beskryf in die meeste gevalle die karakter van klein dorpe in die streek. Die karaktertrekke staan dus in sterk kontras met die aantreklikhede (trekfaktore) van groter en beter ontwikkelde stede en dorpe, beter sosiale geriewe, opvoedkundige en ontspanningsfasiliteite en hoër besoldigde en stabiele werksgeleenthede (Van der Merwe 1982; 1983).

Derdens, baie klein dorpe het 'n minder gunstige ligging in terme van verbindingspaaie, spoorlyne, kraglyne, waterbronne en grondstowwe. Die minder gunstige ligging gaan gewoonlik gepaard met hoër vervoerkoste, dienstariewe, eiendomsbelasting en pryse van goedere, wat vooruitgang belemmer (Van der Merwe 1982 en 1983).

As gevolg van hierdie algemene faktore is baie landelike dorpe besig om te stagneer of 'n afname te ervaar in ekonomiese krag, dienskapasiteit en infrastruktuur (Hardoy & Satterhwaite 1986; Van der Merwe *et al.* 2005). Plaaslike gemeenskappe word dus

geforseer om met hulle eie strategieë vorendag te kom, om sodoende ekonomies en sosio-ekonomies te oorleef (Hinderink 1997). Dit is egter hoofsaaklik individue wat die strategieë implementeer en fasiliteer (Kelly & Steed 2004). Die verband tussen kenmerke van klein dorpe en hierdie universele faktore, en die implikasies daarvan word in Figuur 1 uitgebeeld.

Figuur 1: Faktore wat 'n rol speel in die verandering van 'n klein dorp of plattelandse nedersetting

'n Bekende strategie om investering te lok en verval te beveg, is die ontwikkeling en bemarking van 'n dorp as 'n toerisme-bestemming (Hjalager 1996; Leeuwis 2000; Lindert & Verkoren 1997).

1.2 Die verskynsel van plattelandse toerisme

Die toestand van kleindorp verval veroorsaak dat al hoe meer dorpies hul bestaan regverdig deur hulself te posisioneer in die toerismebedryf in Suid-Afrika. Dikwels ontwikkel gemeenskappe van dorpie toerisme binne 'n dorp en sy omliggende distrik terwyl ander plattelandse dorpe egter staat maak op grootskaalse ontwikkelingsprojekte deur privaat investeerders as enjins van ekonomiese ontwikkeling (Davis & Morals 2004; Jud & Krause 1976). Ontwikkeling in landelike gebiede kan egter ook staatsgedrewe investering behels.

Daar is drie faktore wat 'n onderskeid tref tussen die verskillende soorte ontwikkelinge in plattelandse gebiede, naamlik (i) wie die ontwikkelaar(s) is; (ii) of die beoogde ontwikkeling 'n klein of grootskaalse ontwikkeling is; en (iii) watter ligging die beoogde ontwikkeling gaan hê. Die eerste twee, naamlik die ontwikkelaar(s) en die skaal van ontwikkeling, is makliker onderskeibaar as die beoogde ligging. Die onderskeid ten opsigte van ligging word bemoeilik deur die feit dat 'n dorp en sy streek in die meeste gevalle as 'n eenheid beskou word en as sulks funksioneer. Die voordele en nadele wat voortspruit uit groot- en kleinskaalse ontwikkeling het 'n invloed op 'n dorp en sy omliggende streek. Die dorp en die streek staan dus in direkte verband met mekaar ten opsigte van ontwikkeling, stagnasie en verval (Krige, Schur & Sippel 1998). In hierdie navorsing word 'n onderskeid egter getref tussen 'n dorp en sy streek, deur te konsentreer op die verandering in 'n dorp. Die onderskeid kan in werklikheid baie meer kompleks wees, ten opsigte van private en publieke vennootskappe en die aard en tipe ontwikkeling wat ter sprake is. In Tabel 1 word 'n eenvoudige onderskeid uiteengesit (Davis & Morals 2004; Pearce & Butler 2002; Titus & Hinderink 1998).

Tabel 1: Onderskeid tussen verskillende ontwikkelinge in plattelandse gebiede

Ontwikkelaar/Investeerder	Skaal	Ligging
Die Staat	Groot of klein	Dorp of streek
Individue van 'n gemeenskap	Klein	Dorp of streek
Eksterne ontwikkelaar (Maatskappy)	Groot	Dorp of streek

(Davis & Morals 2004; Pearce & Butler 2002; Titus & Hinderink 1998).

Landelike toerisme is nie net 'n moontlike strategie teen kleindorp stagnasie en verval nie, maar is ook belangrik vir die bydraes wat dit lewer tot die toerismebedryf as geheel. Daar is wêreldwyd in die laaste dekade 'n skerp toename in die plattelandse toerismesektor (Lankford 1994; Le Roux 2003; Wilson, Fesenmaier, Fesenmaier, Van Es 2001).

Buitelandse toeriste stel belang om Suid-Afrikaners se kulture en leefwyses, veral in landelike gebiede, eerstehands te ervaar. Daar is ook deesdae 'n tendens dat al hoe meer stedelinge moeg raak vir die gejaagde lewe van die stad en dan besluit om klein landelike dorpe te besoek of selfs eiendom daar aan te skaf (Pienaar 1993).

Aan die hand van die voorafgaande argumente word vervolgens die probleemstelling en navorsingdoelwitte vir hierdie navorsing geformuleer.

1.3 Probleemstelling

Die meeste klein plattelandse dorpe in Suid-Afrika is stelselmatig besig om te verval, veral dié in die sentrale- en westelike Karoo (Eloff 1979; Van der Merwe 1982; Van der Merwe *et al.* 2005). Om die proses van verval teen te werk, word landelike toerisme voorgedou as een van die moontlike oplossings. Landelike toerisme omskryf egter 'n breë verskeidenheid natuurlike, kulturele en sosiale aktiwiteite en attraksies, wat verskil van een dorp of streek tot die volgende. Terselfdertyd impliseer die benutting van toerisme-aktiwiteite en -besienswaardighede positiewe en negatiewe ekonomiese, sosiale en omgewingsimpakte. As gevolg van dié impakte kan die gemeenskap en struktuur van 'n

dorp radikaal verander. Die verandering in bestaansfunksie, gepaardgaande met 'n dualistiese proses van verval aan die een kant en toerisme-ontwikkeling aan die anderkant, is moeilik om geïntegreerd te bestuur sodat die maksimum potensiaal van die tipe verandering ontgin kan word.

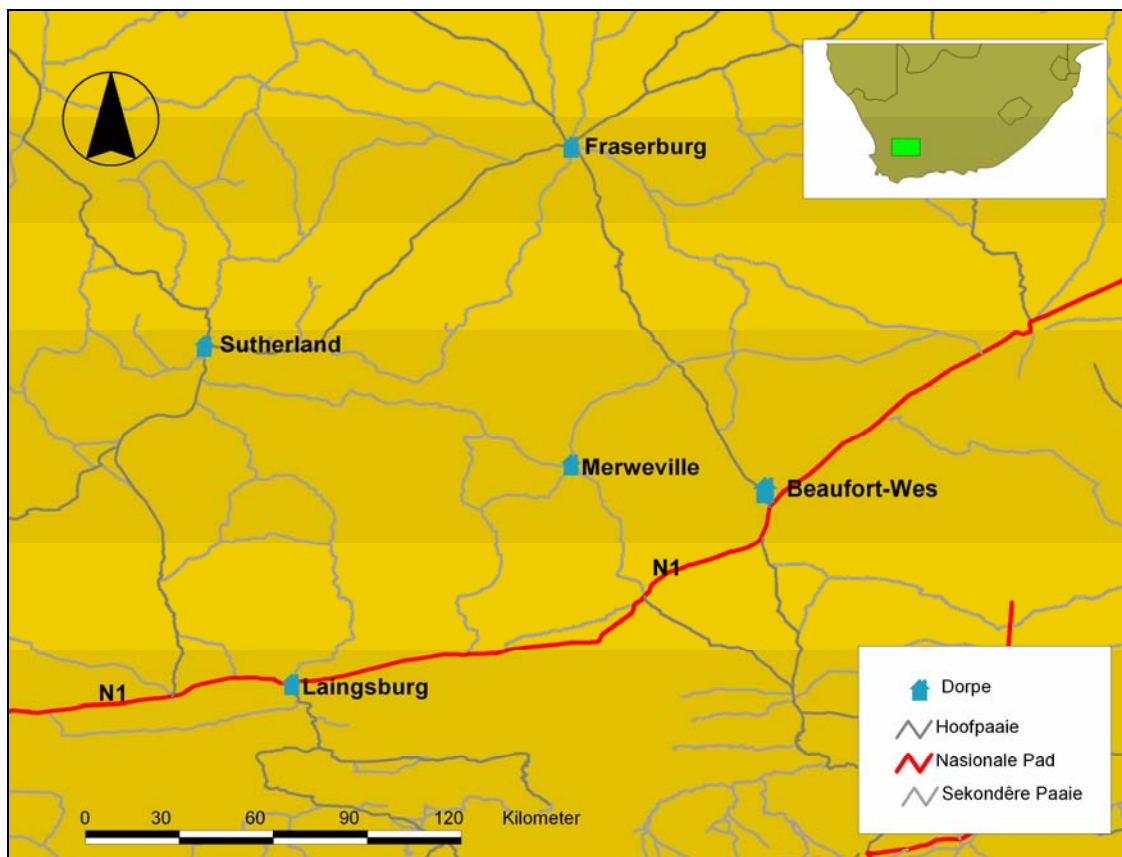
1.4 Navorsingsdoelwitte

Hierdie navorsing stel dit ten doel om:

- Die aard en omvang van groei of verval in Sutherland te bepaal;
- Die plattelandse toerismeproduk van die dorp Sutherland, te identifiseer;
- Plattelandse toerisme se impakte op Sutherland as dorp vas te stel;
- Die struktuurkenmerke van Sutherland en die verandering daarvan as gevolg van toerisme aan die hand van die groei en/of die verval van die dorp te onderskei; en
- Voorstelle te maak om strategiese besluitneming oor die dorp te ondersteun.

1.5 Tyd-ruimtelike navorsingsfokus

Sutherland dorp lê binne die munisipale grense van die Karoo Hoogland Munisipaliteit wat bestaan uit 'n amalgamasie van die voormalige munisipaliteite Sutherland, Fraserburg en Williston. Sutherland is geleë in die mees suidelike gedeelte van die Noord-Kaap provinsie op die droë Karoo-plato, 370 kilometer noordoos van Kaapstad. Sutherland word gekenmerk deur armoede, werkloosheid, sosiale agteruitgang en swak ekonomiese groei (Erasmus 2000; Karoo Hoogland Munisipaliteit 2004; *Die Burger* 2001). Die geografiese studiegebied beslaan slegs Sutherland as dorp - 31° 28' Suid en 19° 47' Oos en 1760 meter bo seevlak. Die navorsingperiode strek van 2001 tot 2005. Die vyf jaar periode sluit interessante veranderinge en die begin van nuwe tendense in die bestaansreg van Sutherland in. Die veranderinge en tendense bied goeie geleentheid tot ondersoek, soos dit in die bogenoemde navorsingsdoelwitte uiteengesit is. Figuur 2 oriënteer die leser ten opsigte van die ligging van Sutherland.

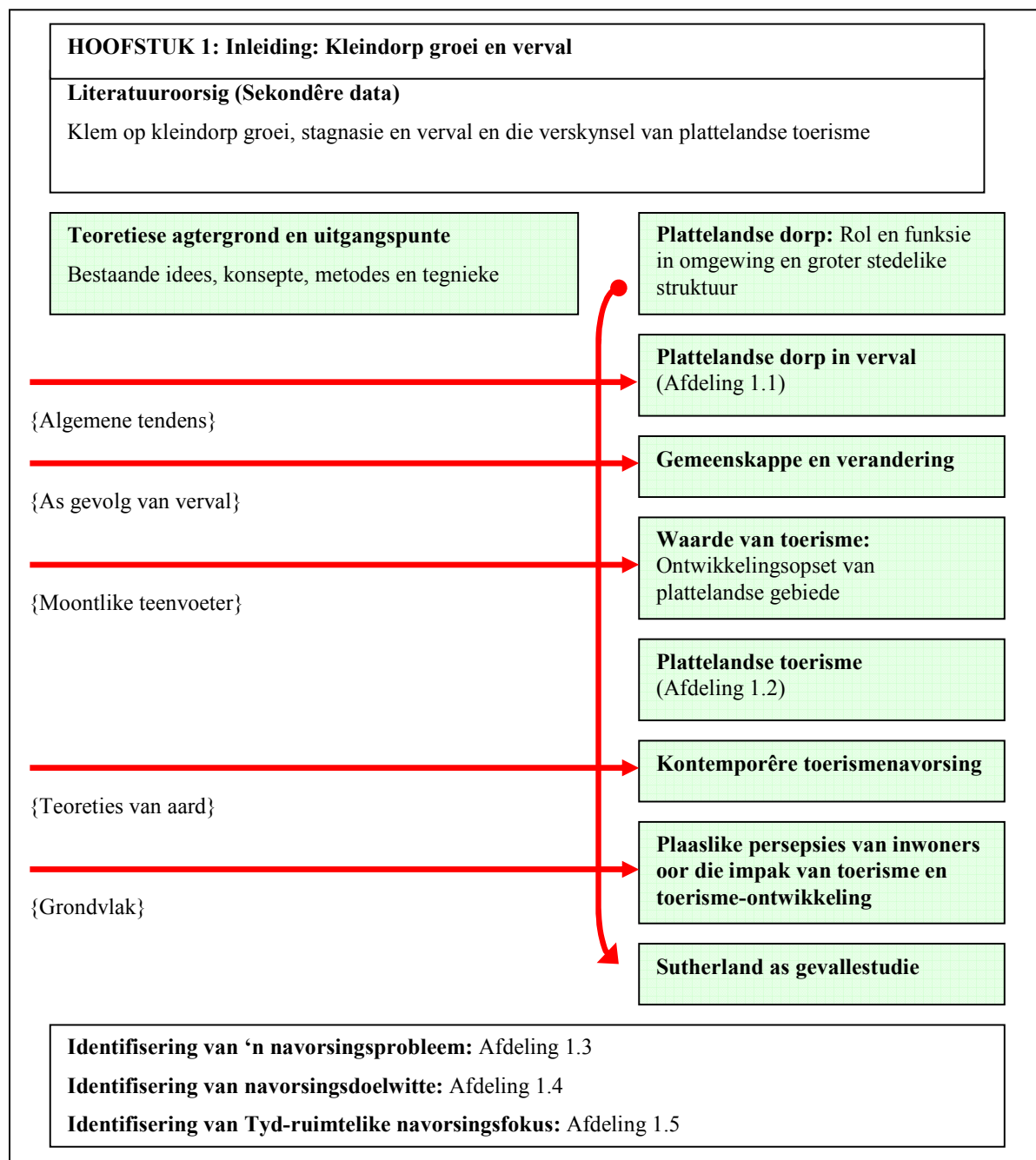

Figuur 2: Oriëntasie tot die ligging van Sutherland

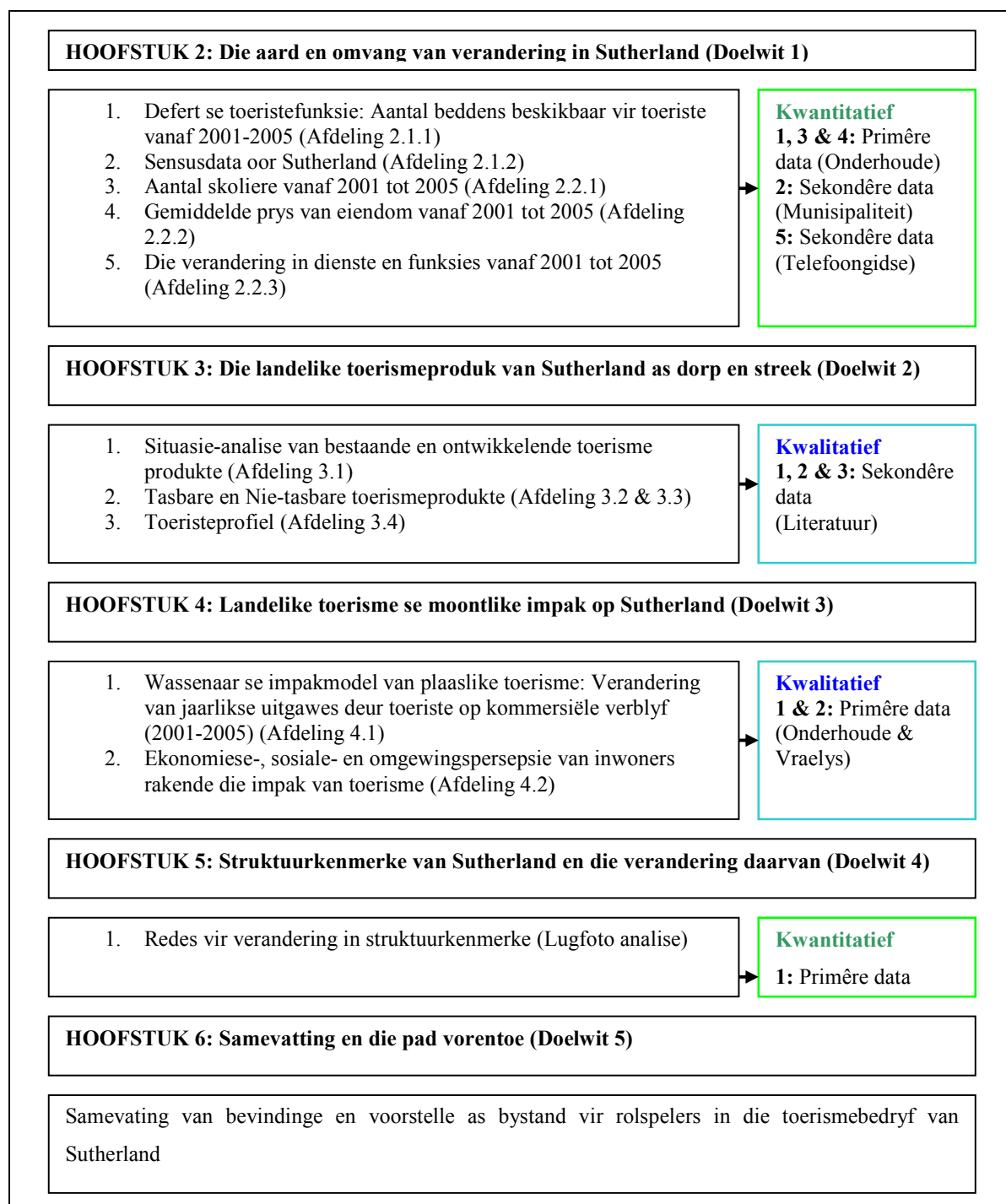
Sutherland, as dorp, verskil egter van baie ander klein dorpies in die sentrale- en westelike Karoo, deurdat 'n multimiljoen rand sterrewagontwikkeling daar geleë is (Die Burger 2001; 2003; NRF 2002; University of Texas 2000). Die skrilte kontras tussen die hoë tegnologiese observatorium en 'n tipiese klein Karoodorp met min en verouderde tegnologiese fasiliteite bied die geleentheid om 'n gevallestudie te doen van die invloed van landelike toerisme op 'n klein plattelandse dorp.

1.6 Navorsingsraamwerk en verslagstruktuur

Die studie benader die navorsingsprobleem met 'n samestelling van kwantitatiewe en kwalitatiewe tegnieke. Die navorsingsprosedure behels 'n literatuuroorsig, kwantitatiewe en kwalitatiewe data-insamelingsmetodes, 'n statistiese data-analise, gemeenskapsdeelname en holistiese interpretasie. Figuur 3 stel die navorsingsraamwerk en verslagstruktuur skematies voor.

Vervolg op bl. 9

Figuur 3: Navorsingsraamwerk en verslagstruktuur

Die *eerste hoofstuk* omskryf terme en tendense geïdentifiseer in die literatuuoroorsig, wat die nodige teoretiese agtergrond verskaf. Uit die teoretiese agtergrond is 'n

navorsingsprobleem en navorsingsdoelwitte geformuleer om as riglyne vir die studie te dien.

Hoofstuk 2 handel oor die aard en omvang van verandering in Sutherland. Die kwantitatiewe data wat ingesamel is, sluit die volgende in: Die verandering in die aantal slaapplek (beddens) beskikbaar vir toeriste, die verandering in die aantal skoliere, verandering in die gemiddelde prys van eiendom en die verandering in dienste en funksies. Die data is verkry deur persoonlike onderhoude met die eienaars of bestuurders van vyftien gastehuse in Sutherland, twee skoolhoofde en 'n plaaslike eiendomsagent. Gegewens oor die verandering in dienste en funksies van Sutherland is verkry deur telefoongidse te raadpleeg.

Hoofstuk 3 ondersoek die landelike toerismeproduk van Sutherland dorp en -streek. Kwalitatiewe gegewens is verkry deur 'n situasie-analise van Sutherland se besienswaardighede te doen. Die besienswaardighede word onderskei as tasbare en nie-tasbare besienswaardighede. Daar word ook kortliks aandag gegee aan Sutherland se toeristeprofiel.

Hoofstuk 4 ondersoek die moontlike ekonomiese-, sosiale- en omgewingsimpakte van plattelandse toerisme op Sutherland, deur gebruik te maak van Wassenaar se impakmodel van toerisme en 'n vraelysopname se gegewens oor die persepsies van inwoners aangaande toerisme se impakte. Kwantitatiewe data vir die modeltoepassing is verkry met behulp van gestruktureerde onderhoude met gastehuseienaars. Inwoners se persepsies rakende positiewe en negatiewe ekonomiese-, sosiale en omgewingsimpakte van landelike toerisme op Sutherland, is afgelei uit vraelysdata gestratifiseer volgens beroepsvelde.

In *hoofstuk 5* word die struktuurkenmerke van Sutherland ondersoek deur die nuutste (1999) lugfoto van die dorp te ontleed. Struktuurkenmerke wat reeds verander het asook verwagte veranderinge, word geïdentifiseer en die oorsake daarvan bespreek. *Hoofstuk 6*

vat die bevindinge saam en maak aanbevelings vir die toerismebedryf en sy impakte op Sutherland.

Ten aanvang van die ondersoek na die invloed van plattelandse toerisme op die ontwikkeling en die struktuur van Sutherland, word die aard en omvang van onlangse verandering in Sutherland in die volgende hoofstuk aangespreek.

Hoofstuk 2: Die aard en omvang van verandering in Sutherland

2.1 Algemene veranderinge en tendense

Om die aard en omvang van verandering (groei of verval) in Sutherland te bepaal met behulp van spesifieke indikatore, is dit nodig om eers 'n algemene agtergrond oor Sutherland te skets. In hierdie afdeling word daar gefokus op algemene verwickelinge aan die hand van sosio-ekonomiese- en omgewingstoestande in en om Sutherland.

2.1.1 Verandering in Sutherland

Sutherland is geleë op die droë Karoo-plato, en Sutherland en sy omliggende streek word gekenmerk deur armoede, werkloosheid, sosiale agteruitgang en swak ekonomiese groei. Sutherland, met sy verwaarloosde geboue, reghoekige straatpatroon, enkele geteerde hoofstraat, talle windpompe en een statige Nederduitse Gereformeerde Kerkgebou in die middel van die dorp, is 'n tipiese Karoodorp. Die dorp word egter onderskei van ander Karoodorpe in die streek deur sy nabygeleë multimiljoen rand sterrewag (Erasmus 2000; Gouws 2004; Karoo Hoogland Munisipaliteit 2004).

In 1998 het die Suid-Afrikaanse regering die konstruksie van die Suider-Afrikaanse Groot Teleskoop (SAGT), 15 kilometer buite Sutherland, goedgekeur. Die regering het 50 miljoen rand van die kapitale koste van die projek bygedra en die res van die onkoste is deur internasionale vennote gedra. Konstruksie aan die SAGT het op 1 September 1998 begin by die Suider-Afrikaanse Astronomiese Observatorium (SAAO). Die onderneming is verreweg die grootste wetenskaplike projek tot dusvêr in Suid-Afrika aangepak in geld terme, en met sy huidige inhuldiging op 11 November 2005, is dit die grootste teleskoop in die Suidelike halfrond (Bailey 2000; Karoo Hoogland Munisipaliteit 2004; Rheeder 2003a; Rheeder 2003b; SALT 2005).

Uit 'n staatsoogpunt is dit belangrik om bykomende waarde uit die projek te genereer, aangesien 'n aansienlike bedrag openbare fondse ook daarin belê is. Buiten die toegevoegde waarde vir Afrika, Suid-Afrika en die Noord-Kaap, moet die gemeenskap, dorp en distrik van Sutherland waarde uit die projek put. Dit was egter van die begin af

bekend dat die SAGT-projek nie noemenswaardige werkseleenthede sou skep nie, maar dat dit wel aanleiding sou gee tot 'n positiewe omgewing vir groei, veral ten opsigte van toerisme (Karoo Hoogland Munisipaliteit 2004).

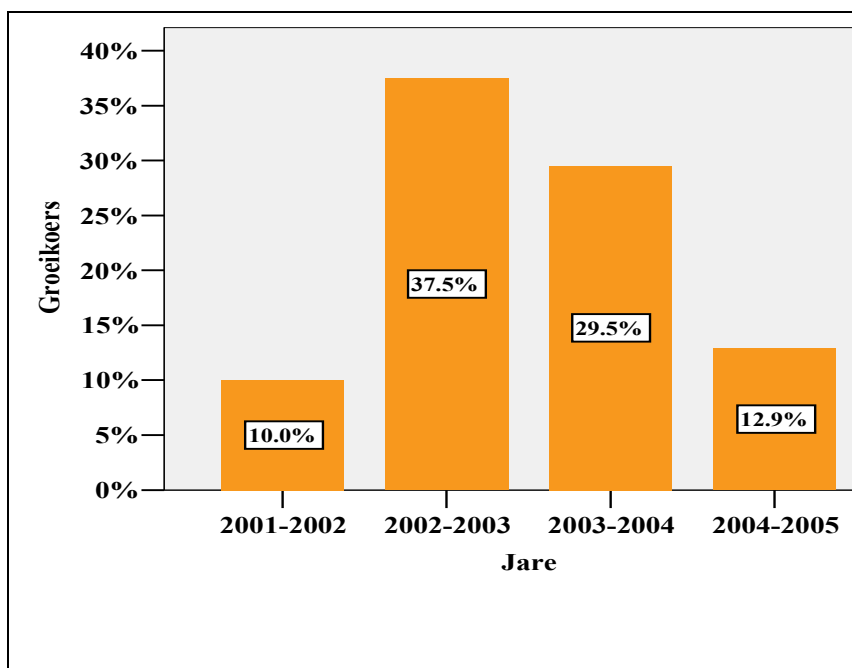
Die sterrewag-ontwikkeling het Sutherland goeie blootstelling in die media gegee wat Sutherland 'n al hoe meer gewilde plattelandse toerismebestemming maak. Die vestiging van Sutherland as 'n nuwe plattelandse toerismebestemming het veroorsaak dat daar vanaf 2001 tot 2005 'n tienvoudige toename in toeristegetalle was, naamlik 500 tot 5000 toeriste per jaar (Karoo Hoogland Munisipaliteit 2001-2005). Om die toename in toeriste oor die vyf jaar te kon akkommodeer, moes die toerisme-infrastruktuur van Sutherland ontwikkel word. Die ontwikkeling is sigbaar in die ontstaan van nuwe en die uitbreiding van bestaande toeriste-akkommodasie in Sutherland. Tabel 2 sit hierdie ontstaans- en uitbreidingsverhaal tussen 2000 en 2005 uiteen.

Tabel 2: Toeriste-akkommodasie in Sutherland, 2001-2005

Naam	Bestaansjare	Aantal beddens beskikbaar (2001 tot 2005)				
		2001	2002	2003	2004	2005
Alpha	1 jaar (2005)	0	0	0	0	3
Baroo	1 jaar (2005)	0	0	0	0	4
Die Withuis	2 jaar (2004-2005)	0	0	0	20	20
Galaxy	2 jaar (2004-2005)	0	0	0	6	6
Jupiter	3 jaar (2001-2005)	0	0	11	11	11
Kambrokind	3 jaar (2003-2005)	0	0	2	12	16
Karoo Hotel	129 jaar (1876-2005)	34	34	40	40	40
Khoi-Khoi	5 jaar (2001-2005)	3	5	16	16	16
Kosmos	4 jaar (2002-2005)	0	4	4	4	4
Primrose Cottage	2 jaar (2004-2005)	0	0	0	4	4
Roveld	5 jaar (2001-2005)	2	2	2	2	2
Sutherland House	3 jaar (2003-2005)	0	0	6	6	6
Sutherland Inn	1 jaar (2005)	0	0	0	0	9
Sutherlandia	5 jaar (2001-2005)	5	5	5	5	5
The Cottage	10 jaar (1995-2005)	10	10	10	10	10
Totaal		54	60	96	136	156

Soos wat die sterrewag direkte en Sutherland as dorp indirekte mediablootstelling ontvang het, het die vraag na akkommodasie deur toeriste verhoog. Teen 2005 was daar 15 gastehuise, waarvan 13 (87%) hul deure in 'n periode van vyf jaar geopen het. Vanaf 2001 tot 2005 het die aantal beddens wat beskikbaar is vir toeriste feitlik verdriedubbel. Tog het die gemiddelde getal beddens per verblyfplek oor die tydperk redelik konstant gebly (tussen 10 en 11.3) wat daarop dui dat die ondernemings klein is. As die twee oudste verblyfplekke buite rekening gehou word, toon die gemiddelde aantal beddens per verblyfplek egter groei (3.3 in 2001 tot meer as 8 in 2005).

Die persentasie groeikoers van 2001 tot 2005 in die aantal beddens beskikbaar vir toeriste in Sutherland, word in Figuur 4 weergegee. In die begin (2001 tot 2002) was daar 'n geringe toename soos die aanvanklike mediablootstelling 'n vraag na oornagfasiliteite veroorsaak het. Tussen 2002 en 2003 kom snelle groei voor ook te danke aan mediablootstelling en toenemende vraag. Oor die volgende twee jaar (2003-2005) plat die groeitendens gaandeweg af soos die vraag na oornagfasiliteite 'n versadiging nader.

Figuur 4: Jaarlikse groeikoerse in die aantal beddens in Sutherland 2001-2005

2.1.2 Demografiese en ekonomiese eienskappe van Sutherland

Die stand van die demografie en ekonomie van Sutherland in 2001 word vervolgens weergegee soos vervat in die geïntegreerde ontwikkelingsplan van die Karoo Hoogland Munisipaliteit. Dit is immers ekonomiese faktore en 'n behoefte aan sentraleplekdienste wat aanleiding gegee het tot die vestiging van mense in die gebied en die ontstaan van die dorp Sutherland as 'n sentraleplekdorp. Indien die oorspronklike ontstaansredes intussen verander het, plaas dit druk op die huidige en toekomstige bestaansreg van die dorp (Karoo Hoogland Munisipaliteit 2001-2005).

Die Karoo, as gevolg van ekstensiewe boerdery en verstedeliking, word gekenmerk deur 'n lae bevolkingsdigtheid oor 'n groot geografiese gebied. Die Karoo Hoogland munisipale gebied het 'n bevolkingsdigtheid van net 2.8 mense per vierkante kilometer in 2001 gehad. In Tabel 3 word die totale bevolking en bevolkingsamestelling, volgens ras en ouderdom, in die Sutherlanddistrik ten tye van die jongste sensus uiteengesit. Die bevolkingsamestelling volgens ras is gekenmerk deur twee dominante groepe in 2001, naamlik kleurlinge (meer as drie uit vier) en wittes (een uit vyf) (Karoo Hoogland Munisipaliteit 2001-2005).

Tabel 3: Bevolkingsamestelling van Sutherlanddistrik volgens ras en ouderdom, 2001

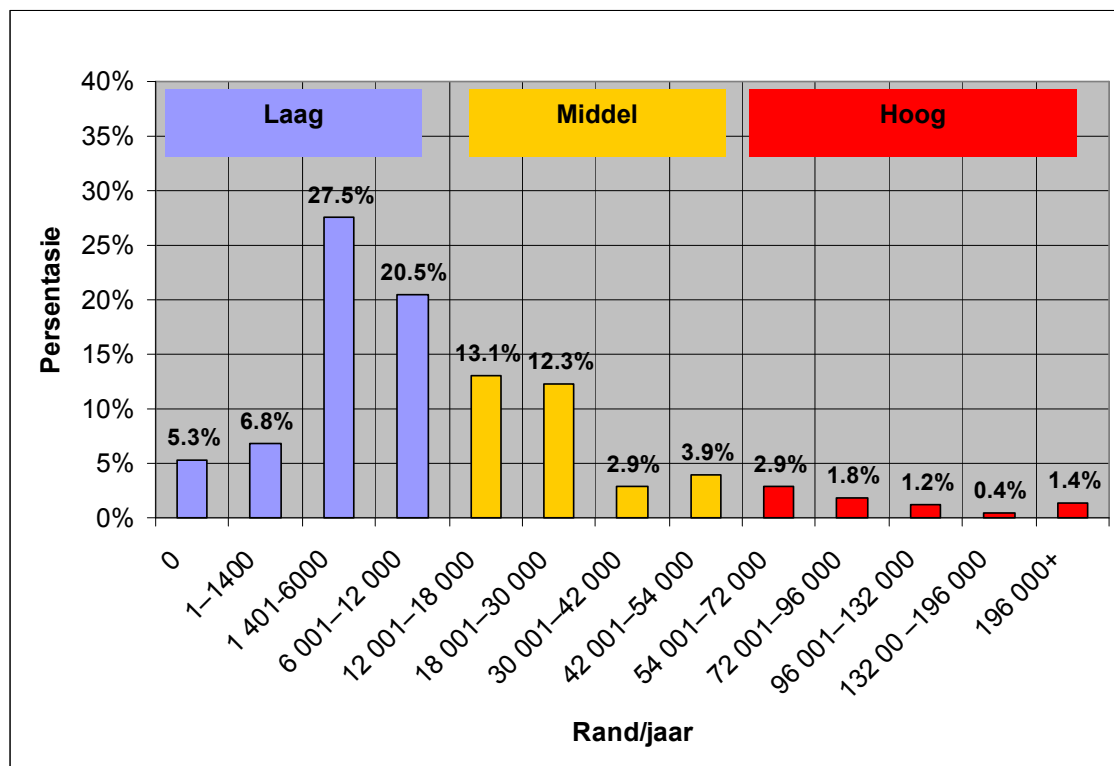
Bevolkingsgroep						Ouderdomsgroep			
Totaal	Swart	Kleurling	Indiër	Wit	Ander	0-19	20-34	35-64	65+
3 648	1.4%	77.5%	0%	20.5%	0.6%	36.5%	23.7%	31.8%	8%

(Karoo Hoogland Munisipaliteit 2001-2005)

Sutherlanddistrik het in 2001 'n bevolkingsgroei van 15% en 'n gemiddelde gesinsgrootte van ses mense gehad. Daar was 1051 huishoudings, waarvan 94,5% van die mense permanent in Sutherlanddorp gevestig was. As huishoudings onderskei word volgens tipe behuising, naamlik formele en informele behuising, was die meerderheid (92%) gesinne in 2001 woonagtig in formele strukture, terwyl slegs 8% in informele huise woonagtig was. Die lae proporsie gesinne woonagtig in informele strukture kan heel moontlik

toegeskryf word aan die uitmigrasie van jong volwassenes (20-34 jaar) na groter dorpe en stede op soek na beter werksgeleenthede (Karoo Hoogland Munisipaliteit 2001-2005).

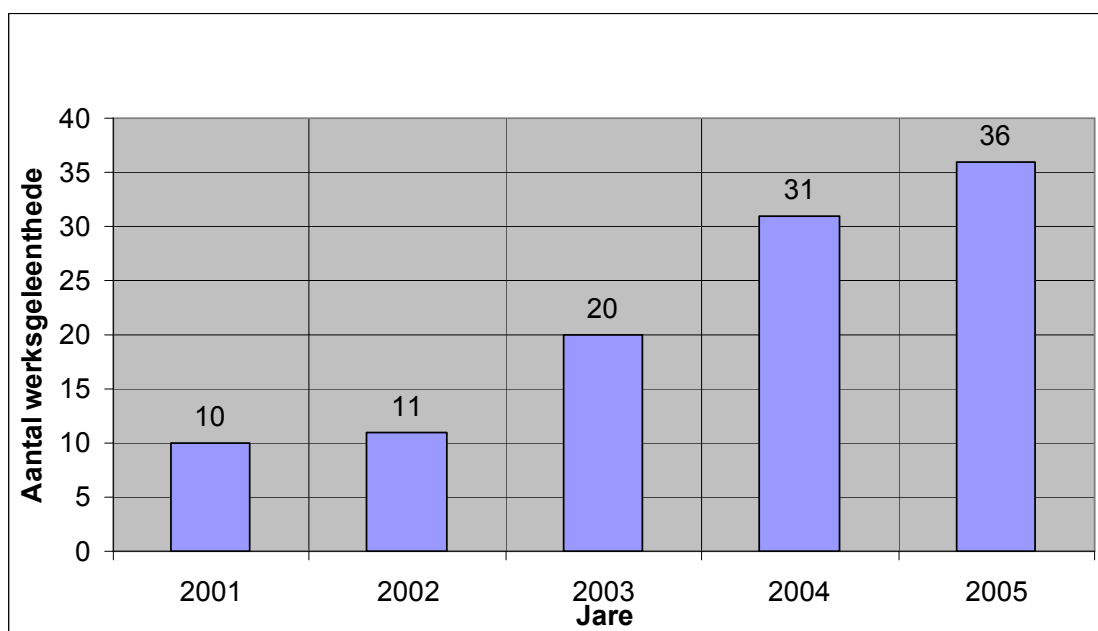
In Figuur 5 word die inkomsteprofiel van Sutherlanddistrik se inwoners in 2001 as persentasies van die totale bevolking weergegee. Drie vyfdes (60.1%) van Sutherland se bevolking val in 'n laer inkomsteklas wat R12 000 of minder per jaar verdien en meer as 90% is in die laag- tot middelinkomste groep. Die groot proporsie arm mense in Sutherlanddorp en -distrik kan toegeskryf word aan 'n tekort aan nuwe werksgeleenthede en dat die bestaande werksgeleenthede dikwels tydelik van aard is (Karoo Hoogland Munisipaliteit 2001-2005).

Figuur 5: Inkomsteprofiel van Sutherlanddistrik (Karoo Hoogland Munisipaliteit 2001-2005)

Die ontstaan van nuwe en uitbreiding van bestaande gastehuisse in Sutherland was een van die hoof bronne van nuwe werksgeleenthede gedurende die studietydperk van vyf jaar

(sien Figuur 6). Die aanvanklike toename in werkskepping (2002-2004) het begin afplat in 2005 met die afname in groei en uitbreiding van nuwe en bestaande gastehuse. Bestaande verblyfplekke in Sutherland het reeds die nodige getal werkers en is dus nie 'n belangrike bron van nuwe werksgeleenthede nie. Dit is wêreldwyd bekend dat die gebrek aan werksgeleenthede in die formele sektor mense toenemend forseer om die informele sektor te betree (Davila & Satterthwaite 1987). In Sutherland is hierdie informele aktiwiteite hoofsaaklik die bedryf van spazas, taxi's en smokkelhuse (Karoo Hoogland Munisipaliteit 2001-2005).

Figuur 6: Toename in die aantal werksgeleenthede in die gastehuisbedryf in Sutherland, 2001-2005 (Karoo Hoogland Munisipaliteit 2001-2005)

Een van die sterkste remme op plaaslike ekonomiese herlewing, is tans die tendens dat huishoudings in Sutherland inkopies in die Wes-Kaap provinsie doen. 'n Groot aantal Sutherlandkinders is in skole en koshuise in die Wes-Kaap provinsie. Wanneer die kinders by koshuise gehaal word vir 'uitnaweke' en skoolvakansies, doen die ouers ook hulle inkopies in die Wes-Kaapse stede en dorpe soos Worcester, Paarl, Wellington, Stellenbosch en Touwsrivier. Pryse van voedsel en ware in Sutherland is hoër as die in

die groter sentrums as gevolg van vervoerkostes na Sutherland (Karoo Hoogland Munisipaliteit 2001-2005).

'n Verdere beperkende invloed op die groei van bestaande of ontstaan van nuwe ondernemings is die periodieke teenwoordigheid van informele handelaars en smouse. Dié smouse in Sutherland is slegs teenwoordig op pensioenuitbetalingsdae en hulle verlaat die dorp onmiddellik nadat hulle handel gedryf het. Die gevolg is dat kontant wat by plaaslike handelaars bestee kon word, verlore gaan deur hierdie lekkasie (Karoo Hoogland Munisipaliteit 2001-2005).

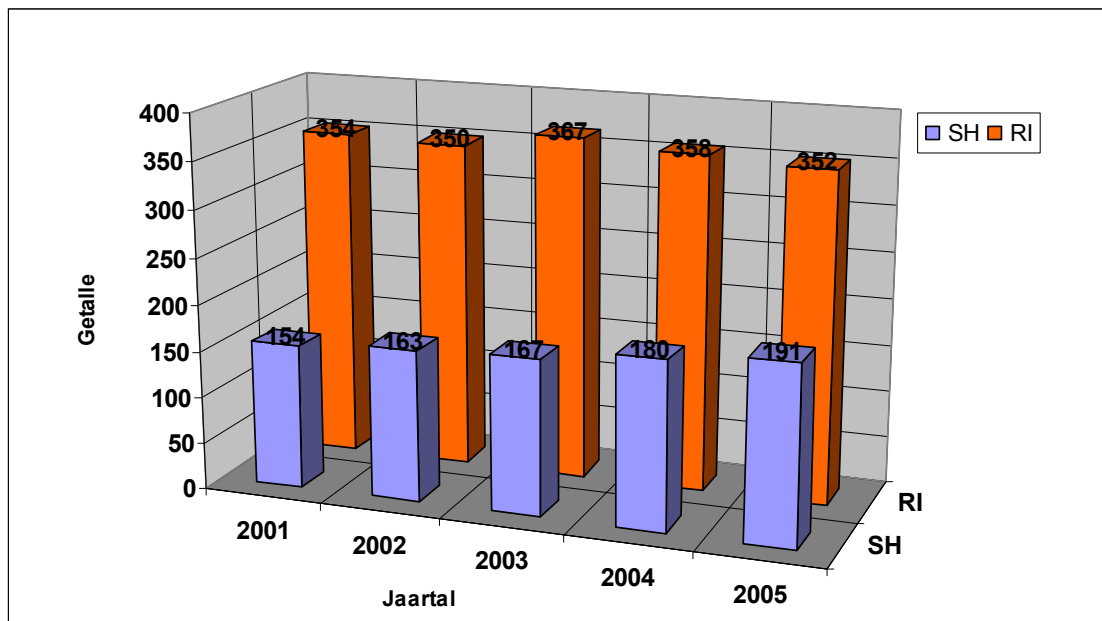
2.2 Indikatore van groei en verval

Van der Merwe (1982 en 1983) identifiseer, onder andere, drie indikatore wat gebruik kan word, om die algemene groei en verval van 'n spesifieke dorp of streek, te bepaal, naamlik die verandering in die leerlinggetalle van skole, die verandering van eiendomspryse en die verandering in die aantal dienste en funksies van besighede in Sutherland. In die volgende gedeeltes word elk van die indikatore apart ondersoek om te bepaal of Sutherland, as dorp, gegroei of verval het tussen 2001 en 2005.

2.2.1 Verandering in getalle leerlinge

Figuur 7 dui die aantal in leerlinge in Sutherland Hoërskool (SH) & Roggeveld Intermediêr (RI) vir die tydperk 2001-2005 aan. In dié tydperk het die leerlingtal van laasgenoemde, 'n voormalige kleurlingskool, redelik konstant gebly. In teenstelling daarmee het SH se getal leerders geleidelik toegeneem. RI bied slegs graad een tot graad ag aan, waarna leerders of SH bywoon of die dorp verlaat na 'n ander skool (Schlebush 2005, pers med; Van Wyk 2005, pers med).

SH, die voormalige blanke skool, het in dié tydperk desegregeer. Die getalleteoename kan toegeskryf word aan die aantal bruin leerders wat SH bygekry het. Die skool is onderworpe aan die hoër bevolkingsgroei koers van die meerderheidsgroep in die distrik. Al hoe meer jong en meer vermoënde ouerpare laat egter hulle kinders elders skoolgaan en beïnvloed dus die skoolinskrywings by Sutherland se skole.

Figuur 7: Getal leerlinge in Sutherland se skole, 2001-2005 (Schlebush 2005, pers med; Van Wyk 2005, pers med)

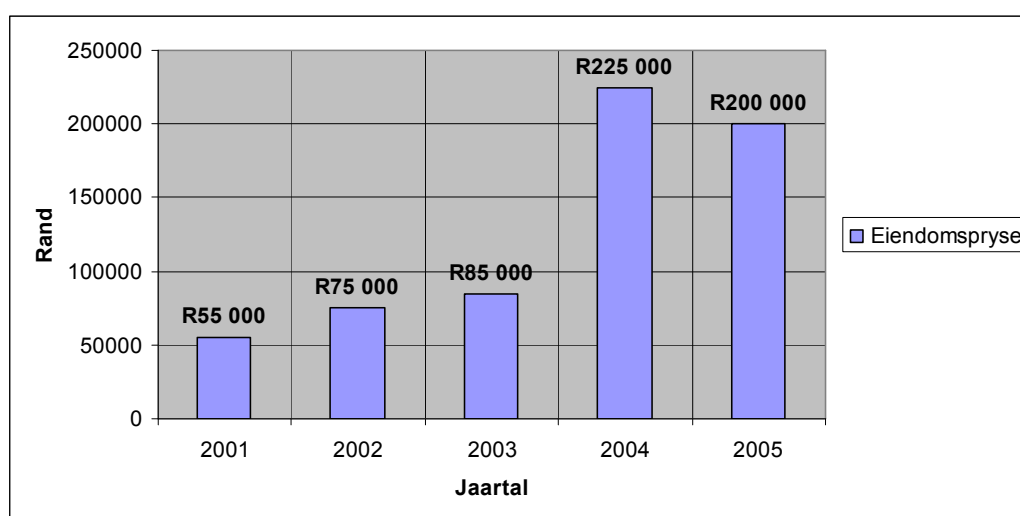
Net soos die verandering in die leerlinggetalle 'n goeie indikasie van groei of verval in Sutherland is, behoort skommeling in eiendomspryse ook 'n aanduiding van groei of verval te wees. Die volgende afdeling ondersoek hierdie indikatore.

2.2.2 Verandering van eiendomspryse

Residensiële eiendom word gewoonlik geklassifiseer volgens ligging, die aantal slaapkamers en badkamers in die woonhuis en die grootte van die erf en die huis. Die gemiddelde residensiële eiendom in Sutherland, volgens 'n plaaslike eiendomsagent en gastehuseienaar, bestaan uit 'n erf van 2 141 vierkante meter en 'n drie-slaapkamer enkel-badkamer woning (Wagener 2005: Pers med).

Die veranderende prys van die gemiddelde eiendom in Sutherland oor die studietydperk word in Figuur 8 weergegee. Van 2001 tot 2003 was daar 'n geleidelike toename in die prys, met 'n groot sprong in die prys in 2004. Wagener (2005: Pers med) skryf die verandering ook toe aan die toename in mediablootstelling rondom oprigting van die Suider-Afrikaanse Groot Teleskoop. In 2005, soos met die geval van die uitbreiding en

ontstaan van nuwe gastehuse, daal die prys van 'n gemiddelde eiendom in Sutherland. Die vinnige prysstyging is aangevuur deur 'n aanvanklike groot vraag na 'n relatiewe skaars produk. Soos wat hulle die waarde van hul eiendom besef het, het al hoe meer Sutherlanders eiendomme teen al hoe hoër pryse in die mark gesit. Die afname in prys in 2005 kan heelwaarskynlik toegeskryf word aan die plaaslike eiendomsmark wat 'n versadigingspunt begin bereik het (Kloppers 2004; Kruger 2004; Wagener 2005, pers med).

Figuur 8: Gemiddelde eiendomspryse in Sutherland, 2001 – 2005 (Wagener 2005: Pers med)

Die gemiddelde prys van eiendom in 2005 was 363% hoër as in 2001. Hierdie prysstyging suggereer dat Sutherland gedurende die navorsingsperiode “groei” ervaar het. Die teenoorgestelde kan ook afgelei word. Die eiendomme is verkoop deur Sutherlanders aan mense van elders, wat in baie gevalle slegs van plan is om die eiendomme vir vakansiedoeleindes te gebruik. Die nuwe eienaars besoek Sutherland slegs by geleentheid en hulle huise is onbewoon vir groot gedeeltes van die jaar en hulle dra dus slegs sporadies by tot die ekonomie van Sutherland in teenstelling met die vorige eienaars wat permanente inwoners was. Diegene wat wel eiendom gekoop het vir besigheidsdoeleindes dra egter in 'n groter mate by tot die plaaslike ekonomie (Kloppers 2004; Kruger 2004; Wagener 2005: Pers med).

Net soos die verandering in leerlingtal en die verandering in eiendomspryse bruikbare maatstawwe van groei of kwyn in 'n dorp is, kan verandering in ekonomiese aktiwiteite ook gebruik word. Die volgende afdeling handel oor die verandering in Sutherland se ekonomiese aktiwiteitsverrigting as sentraleplek tussen 2001 en 2005.

2.2.3 Verandering van ekonomiese aktiwiteite

Ekonomiese aktiwiteite verrig deur 'n streek of spesifieke dorp kan opgedeel word in primêre, sekondêre en tersiêre aktiwiteite. 'n Primêre ekonomiese aktiwiteit, verwys hoofsaaklik na 'n aktiwiteit wat te doen het met die ontginning of bewerking van natuurlike hulpbronne, byvoorbeeld mynbou en landbou. Sekondêre ekonomiese aktiwiteite verwys na die verwerking van grondstowwe in die vervaardiging van produkte, terwyl tersiêre ekonomiese aktiwiteite hoofsaaklik die aankoop en verkoop van die tasbare en nie-tasbare produkte behels (Van der Merwe 1982; 1983).

Tabel 4 dui die attribuut en variaat ekonomiese aktiwiteite van besigheidsinstansies in Sutherland in 2001 tot 2005 aan. Aangesien daar geen primêre ekonomiese aktiwiteite in Sutherland beoefen word nie, is dit weggelaat uit Tabel 4. Daar is vyf instansies wat beide sekondêre en tersiêre ekonomiese aktiwiteite beoefen en dus oorvleuel.

Tabel 4: Attribuut en variaat ekonomiese aktiwiteite van besigheidsinstansies in Sutherland, 2001-2005

ATTRIBUUT AKTIWITEITE							
	Sekondêre aktiwiteite	Tersiêre aktiwiteite	2001	2002	2003	2004	2005
1		Hospitaal	X	X	X	X	X
2		Karoo Hoogland Toerisme Kantoor	X	X	X	X	X
3		Kindersorg & Maatskaplike werk	X	X			
4		Landdroskantoor	X	X	X	X	X
5		Magistraat Kantoor	X	X	X	X	
6		Munisipaliteit	X	X	X	X	X
7		Polisie	X	X	X	X	X
8		Poskantoor	X	X	X	X	X
9	Padwerke	Padwerke	X	X			
10		Suid-Wes Karoo Kommando	X	X	X	X	X
Totaal			10	10	8	8	8
Vervolg op bl. 22							

VARIAAT AKTIWITEITE (tabel 4 vervolg)							
Finansiële aktiwiteite							
	Sekondêre Aktiwiteite	Kwaternêre Aktiwiteite	2001	2002	2003	2004	2005
1		ABSA	X	X			
2		Standard Bank	X	X	X	X	X
Totaal			2	2	1	1	1
Opvoedkundige aktiwiteite							
	Sekondêre Aktiwiteite	Kwaternêre Aktiwiteite	2001	2002	2003	2004	2005
1		Hoërskool Sutherland	X	X	X	X	X
2		Dagbreek Meisie-Koshuis	X	X	X	X	X
3		De List Seuns-Koshuis	X	X	X		
4		Roggeveld Intermediêr	X	X	X	X	X
Totaal			4	4	4	3	3
Professionele aktiwiteite							
	Sekondêre Aktiwiteite	Kwaternêre Aktiwiteite	2001	2002	2003	2004	2005
1		Coetsee JG & Seun Prokureurs			X	X	X
2		Groenewald & Symington Prokureurs				X	X
3		Jurg Eiendomme			X	X	X
4		Louw & Frick Prokureurs	X	X	X		
5		Malan Mediese Praktyk	X	X	X	X	
6		SAAO	X	X	X	X	X
7		Telkom	X	X	X	X	X
Totaal			4	4	6	6	5
Sosiale funksies aktiwiteite							
	Sekondêre Aktiwiteite	Kwaternêre Aktiwiteite	2001	2002	2003	2004	2005
1		Johenco Ouetehuis	X	X	X	X	X
2		NG Kerk	X	X	X	X	X
3		Gereformeerde Kerk	X	X	X	X	X
Totaal			3	3	3	3	3
Akkommodasie							
	Sekondêre Aktiwiteite	Kwaternêre Aktiwiteite	2001	2002	2003	2004	2005
1		Alpha					X
2		Baroo					X
3		Cottage, The	X	X	X	X	X
4		Galaxy				X	X
5		Hotel, Sutherland	X	X	X	X	X
6		Jupiter Gastehuis			X	X	X
8		Kambrokind Koffiewinkel			X	X	X
9		Khoi-Khoi	X	X	X	X	X
10		Kosmos		X	X	X	X

Vevolg op bl. 23

11		Primrose Cottage				X	X
12		Rôveld	X	X	X	X	X
13		Sutherlandia	X	X	X	X	X
14		Sutherland Inn					X
15		Sutherland House			X	X	X
16		Withuis				X	X
Totaal			5	6	10	13	16
Kommersiële aktiwiteite							
	Sekondêre Aktiwiteite	Tersiêre Aktiwiteite	2001	2002	2003	2004	2005
1		Andre's Kafee	X	X	X	X	X
2	Bothma Boeredienste	Bothma Boere dienste	X	X	X	X	X
3		Cape Mohair & Wool	X	X	X	X	X
4	Cloete Boerdery Herstelwerke	Cloete Boerdery Herstelwerke	X	X	X	X	X
5		J & B Groentemark	X	X			
6		JWL Motors	X	X	X	X	X
7		Jordaan Bottelstoor	X	X			
8	Kanolfontein Vleis	Kanolfontein Vleis			X	X	X
9		Karoo Osche	X	X	X		
10		Miernes Drankwinkel			X	X	X
11		Oppie Punt Kafee				X	X
12		Roggeveld Handelaars	X	X	X	X	X
13	Sutherland Slagtery	Sutherland Slagtery	X	X	X	X	X
14		Sutherland Verbruikers Koöp	X	X	X	X	X
15		Sutherland Landbou Koöp	X	X	X	X	X
16		Trommel	X	X	X	X	X
Totaal			13	13	13	13	13
Groottotaal			41	42	45	47	49

Nota: Die blou selle dui op die nie bestaan van die aktiwiteite in die spesifieke jare, maar die latere ontstaan daarvan in die studietydperk. Rooi selle dui op die staking van 'n aktiwiteit.

Van 2001 tot 2005 is daar 'n klein afname in die getal instellings in Sutherland wat met sekondêre en tersiêre attribuu aktiwiteite doenig is. Die afname het plaasgevind in 2003 toe daar weggedoen is met die Magistraatskantoor en die munisipale Kindersorg/Maatskaplike - en die Padwerke Afdelings. Die wegval van die drie attribuu aktiwiteite was te wyte aan die amalgamasie van landdrosdistrikte.

In 2003 beëindig 'n aantal instellings hulle aktiwiteite, naamlik: Absa Bank, Jordaan Bottelstoor, J&B Groentemark, kindersorg en maatskaplike en die padwerke afdelings. Terselfdertyd ontstaan agt besighede, naamlik: Coetzee & Seun Prokureurs, Jupiter

Gastehuis, Jurg Eiendomme, Kambrokind Gastehuis, Kambrokind Koffiewinkel, Kanolfontein Vleis, Miernes Drankwinkel en Sutherland House. In 2003 is daar dus 'n netto toename van drie ondernemings in vergelyking met 2002.

In 2004 sluit 'n verdere drie instellings hulle deure, naamlik De List Seunskoshuis, Karoo Osche en Louw & Frick Prokureurs. Terseldertyd ontstaan vyf besighede, naamlik Galaxy Gastehuis, Groenewald & Symington Prokureurs, Oppie Punt Kafee, Primrose Cottage en Withuis. Die aantal ekonomiese aktiwiteite groei dus na 'n totaal van 47 in 2004.

In 2005 sluit Malan Mediese Praktyk en terseldertyd vestig drie besighede, naamlik Alpha Gastehuis, Baroo Gastehuis en Sutherland Inn. Die aantal ekonomiese aktiwiteite groei dus na 'n totaal van 49 in 2004.

Van die besighede het in die navorsingsperiode nie werklik verdwyn nie, maar net van eienaars, naam en ligging verander. Die twee gevalle hiervan is Jordaan Bottelstoor wat verander het na Miernes Drankwinkel en Louw & Frick Prokureurs na Groenewald en Symington Prokureurs. Eersgenoemdes se “toemaak” is dus nie verliese nie.

Ten spyte van sluitings in die 2001-2005 periode was daar elke jaar 'n netto toename. Die toename aan besighede wat sekondêre en tersiêre ekonomiese funksies verskaf aan die inwoners van en besoekers aan Sutherland gedurende die navorsingsperiode is hoofsaaklik te danke aan gastehuse wat hulle deure geopen het. Die akkommodasiebesighede is relatief homogeen en het ontstaan na aanleiding van die toename in die plaaslike vraag na oornagfasiliteite. In die navorsingsperiode was daar egter 'n verlies aan hoër orde noodsaaklike ekonomiese aktiwiteite. Byvoorbeeld, die sluiting van die Sutherlandtak van Absa Bank in 2003 het die kliënte gedwing om ander dorpe te besoek om banktransaksies af te handel. Sulke besoeke word gewoonlik geregverdig deur terselfdertyd grootmaat inkopies daar te doen. Die sluiting van die kindersorg en maatskaplike dienste in Sutherland is 'n slag vir 'n dorp met 'n oorwegend arm bevolking. Die sluiting van Malan Mediese Praktyk in 2004 beteken dat Sutherland

geen mediese dokter het om na noodgevalle om te sien nie. Die ophef van hierdie noodsaaklike aktiwiteite het 'n nadelige impak op die ontwikkeling van Sutherland.

Om te verstaan wat die invloed van plattelandse toerisme op die ontwikkeling en struktuur van Sutherland is, is dit nodig om die landelike toerismeproduk van Sutherland, as dorp en streek te ondersoek. In die volgende hoofstuk word daar gefokus op dit wat Sutherland toeriste kan bied.

Hoofstuk 3: Die landelike toerismeproduk van Sutherlanddorp en -streek

3.1 Attraksies van toerismedorpe

Sutherland se oorspronklike bestaansfunksie, as sentraleplekdorp, het oor die jare verander. Die dorp se funksie as sentraleplek het minder belangrik geword vir die omliggende gemeenskap en mettertyd het die bestaansreg van Sutherland nuwe vorm aangeneem, naamlik die dorp en streek se toerismepotensiaal bied 'n nis om Sutherland as 'n aantreklike toerismebestemming te bemark en te vestig.

Om Sutherland se skuif in bestaansreg en funksie, van sentraleplek tot toerismedorp beter te verstaan, is dit nodig om 'n situasie-analise van sy bestaande en ontwikkelbare besienswaardighede te doen. Die tipe analise kan ook as basis dien vir strategiese beplanning vir die verdere ontwikkeling van die dorp.

Volgens Bennet et al. (2001), Cooper et al. (1998) en Keyser (2001) is bestemmings waar attraksies as trekkragte dien om besoekers te lok die rede vir die voorkoms van toerisme aldaar. Die terme 'attraksie' en 'besienswaardigheid' word as sinonieme gebruik vir 'n reeks tasbare en nie-tasbare toerismeprodukte wat die vermoë het om besoekers na 'n gebied te trek. Deur die gebied waar mense woonagtig is met hul kultuur en geskiedenis te verbind, kom daar 'n reeks tasbare en nie-tasbare besienswaardighede na vore (Prentice 1993; 2001).

In die situasie-analise van Sutherland se besienswaardighede word onderskeid getref tussen tasbare en nie-tasbare attraksies. Tasbare attraksies sluit byvoorbeeld die natuurlike omgewing en mensgemaakte besienswaardighede in en nie-tasbare attraksies is dit wat ervaar kan word soos waardes, norme, manier van lewe en kultuur (Groenewald 2006; Binns & Nel 2002).

3.2 Tasbare besienswaardighede

In die volgende afdeling word Sutherland se tasbare besienswaardighede uiteengesit.

3.2.1 Die natuurlike omgewing

Die natuurlike omgewing vorm die kern van tasbare attraksies wat 'n bestemming aan besoekers kan bied. Die kernelemente sluit ongerepte natuur, bewaarde gebiede, koue klimaat, riviere en ander geografiese eienskappe van 'n bestemming in (Albertyn 2002; Fleischer & Tchetchik 2004; Le Roux 2003; Yale 1997). Sutherland, as dorp en streek, kan die toeris 'n wye verskeidenheid van tasbare besienswaardighede bied. Vervolgens word die diversiteit geïllustreer deur te let op landskapelemente, klimaat en biodiversiteit (flora en fauna).

Sutherland het 'n besondere omgewing in terme van sy landskap. Die ligging van die dorp en streek, op die plato van die Roggeveldberge gee dit besondere karaktereenskappe, met unieke gruiskoppies en uitkykpunte oor die Groot Karoo (Groenewald 2006). Een van die vernaamste uitkykpunte is Oubergpas waarvandaan die Groot Karoo, met die Sederberge as agtergrond, gesien kan word (sien Figuur 9). Nog so 'n besienswaardigheid is Salpeterkop (sien Figuur 10), na bewering een van die jongste sluimerende vulkane in die suidelike halfmond. Die vulkaan is 25 kilometer suid-oos van Sutherland geleë en bereik 1767 meter bo seevlak. Geoloë stel al langer as 'n eeu belang in Salpeterkop, se unieke geologiese eienskappe en sy verskeie grotte. In 1927 het ene Dr. Mckenzsie sonder welslae geprospekteer vir diamante. Wat wel ontdek is, was van groot paleontologiese waarde, naamlik verskillende fossiele wat 60 000 jaar terugdateer (De Wet 1974) (sien Figuur 11 vir die ligging van Oubergpas en Salpeterkop relatief tot Sutherlanddorp).

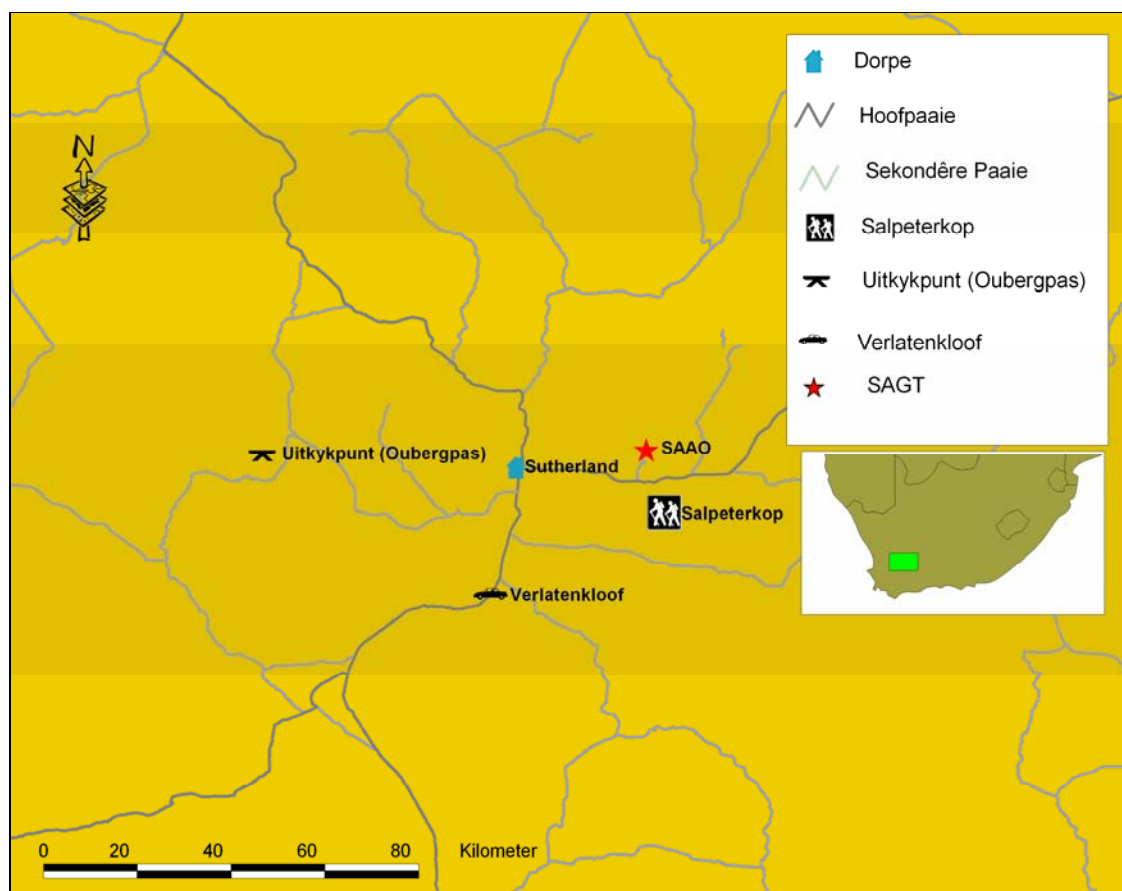

Figuur 9: Oubergpas (J. Wagener Website 2005)

Figuur 10: Salpeterkop (Karoo Hoogland Tourism)

Sutherlandstreek bied ideale terreine vir 4x4-, stap- en fietsryroetes (sien Figuur 11).

Figuur 11: Ligging van besienswaardighede in die Sutherlandstreek

Sutherland se klimaat in die wintermaande bied die toeris die geleentheid om van die laagste temperature in die land te ervaar. Volgens Ferrario (1978) kan klimaat op sy eie nie as 'n toerisme-attraksie beskou word nie. Hierdie argument geld nie vir Sutherland nie as mens let op die inligtingsbrosjures oor Sutherland waarin juis die koue naas die sterrewag gebruik word as bemarkingspunt om toeriste te lok. Só doen heelwat toeriste juis navraag by inwoners of dit koud genoeg sal wees voor hulle Sutherland besoek (Brand 2003; Dugmore 2005a; Wagener 2005, pers med).

Baie besoekers aan Sutherland wil wegbreek van die stad se gejaagde tempo om die ongerepte natuur van Sutherland met sy gepaardgaande rustigheid te ervaar (Wagener 2005, pers med). Biodiversiteit in ekosisteme bied die toeris, wat 'n wetenskaplike belang

in die natuur het, 'n ideale ontspanningsgeleentheid (Prentice 2001). In die Roggevelddistrik word verskeie skaars plantspesies gevind. Inheems aan die gebied is wilderog (*Secale africanum*) waaraan die Roggeveld sy naam te danke het. Dié grassoort is in die gebied deur die eerste setlaars in die 18de eeu ontdek en was teen die 1950's amper uitgewis as gevolg van oorbeweiding. Tans het dit egter op die meeste plase in die distrik hervestig. Die voorkoms van hierdie plant in die Sutherlandomgewing was dus al van belang vir wetenskaplike reisigers in die 18de eeu, met die gevolg dat dit 'n belangrike attraksie in die hedendaagse toerismeproduk van Sutherland is (Schoeman 1986).

Ander plante in die Roggeveldgebied wat toeristebelangstelling wek is:

- *Androcymbium burchellii*: Dié spesie word slegs gevind in sekere streke van Afrika en dra by tot die ekologiese erfenis van die Roggeveld gebied (Cooke & Ström 2004; Le Roux 2003).
- *Daubenia aurea*: 'n Skaars blomspezie (veral die geelkleuriges) wat in kolonies groei in die Roggeveld (Wagener 2005, pers med).
- *Olifantspoot*: 'n Bedreigde sukkulente spesie wat baie stadig groei, met wortels wat nie in die grond, maar eerder om die plant groei. Van die plante in die Roggeveldgebied, is reeds ouer as 'n honderd jaar (Wagener 2005, pers med).
- *Clifforita arborea*: Dié boom, ook bekend as die Sterboom, kom slegs in die Roggeveld streek voor, waar hulle ook bedreigde status het (Wagener 2005, pers med).

Die flora-ekosisteem van die Roggeveld, en veral die sogenaamde Sukkulente Karoo, beklee die elfde posisie uit 25 van die wêreld se belangrikste florastreke. Die streek is ook die mees diverse, wat plantspesies betref, van alle woestyn- en semi-woestyngebiede in die wêreld (Le Roux 2003).

Wat die dierelewe betref, kom een van die mees bedreigde dierspesies in die wêreld hier voor, naamlik *Bunolagus monticularis*, ook bekend as 'n pondhaas, oewerkonyn of

Deelfonteinhaas. Volgens bestaande opnames is daar minder as 1500 individue van dié spesie oor en hulle kom slegs in die Groot Karoo voor (NRRCC 2002).

Die streek huisves ook 'n groot verskeidenheid voël- en reptieltipes; van tipiese spesies tot skaarser spesies. 'n Belangrike attraksie is die skoelappers wat hier voorkom, veral die blou skoelapper (Figuur 12) wat slegs in die Roggeveld- en Ceresdistrik voorkom gedurende Oktober (Le Roux 2003).

Die Sutherland distrik beskik oor 'n breë natuurlike hulpbronbasis met seldsame diere, plante en natuurskoon. Dit bied die potensiaal vir onder andere blomme-kyk-, voëlkyk- en herpetologiese toerisme. Die natuurlike hulpbronbasis staan sentraal tot Sutherland as toerismebestemming aangesien toerisme 'n direkte interaksie met 'n bestemming se omgewing behels. Die bestaan van natuurlike attraksies is egter nie altyd genoegsaam om 'n vraag na daardie attraksies te skep nie. Toepaslike strategieë is nodig om die potensiaal van die attraksies bekend te maak en te benut deur toeriste (Le Roux 2003). Toerisme vind plaas in 'n spesifieke omgewing en die bestemming se natuurlike hulpbronbasis is van belang, maar volhoubare toerisme-ontwikkeling se simbiotiese verwantskap met en benutting van mensgemaakte besienswaardighede dra ook by tot die toerismeproduk van 'n dorp en streek (Cooper *et al.* 1998).

Figuur 12: Die Blou Skoelapper Karoo Hoogland Tourism Website (2005)

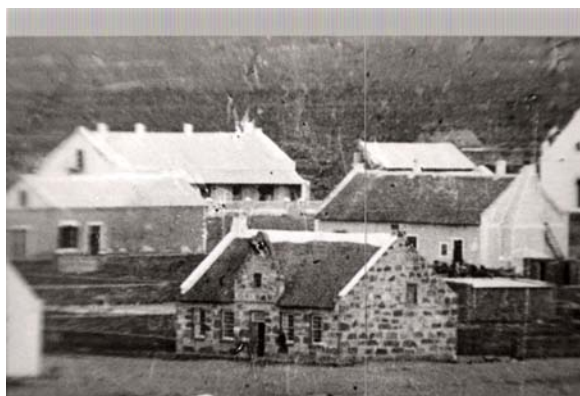
3.2.2 Mensgemaakte besienswaardighede

Die natuurlike omgewing is nie die enigste milieu waarin toerisme plaasvind nie aangesien die mensgemaakte- of beboude omgewing 'n integrale deel van toerisme besienswaardighede kan uitmaak (Cooper *et al.* 1998; Le Roux 2003). Die historiese konteks van 'n bestemming, in terme van die bestemming se beeld, word as 'n belangrike bydraende faktor tot die toerismeproduk beskou. Toeriste stel belang om die sogenaamde 'gevoel' wat deur die beboude deel van 'n dorp geskep word, te ervaar. Erfenisattraksies sluit historiese en moderne argitektuur, monumente, grafstene, spesialiteitswinkels en klein besighede in (Van Zyl 1990). In landelike gebiede is die beboude erfenis belangrike toerisme attraksies, byvoorbeeld ou plaasopstalle en plase wat relatief onaangeraak is deur modernisasie en vervoernetwerke.

Moderne tegnologie en infrastruktuur kan ook 'n belangrike basis van 'n dorp of landelike distrik se hulpbronbasis van attraksies wees (Gouws 2005). Naby Sutherland is die Suider-Afrikaanse Groot Teleskoop (SAGT) wat 'n vername deel van die streek se toerismehulpbronbasis is. Trouens, die SAGT word beskou as die primêre attraksie in die dorp se toerismekaanbod. SAGT het reeds heelwat investering na Sutherlanddorp gelok en dit is verantwoordelik vir die dorp se toenemende toeristegetalle (Karoo Hoogland Munisipaliteit 2004; Ferreira 2002 en 2003; Montgomery 2001; Naidoo 2003). Die potensiele voordele is vasgelê in 'n formele ooreenkoms waar die Suid-Afrikaanse Astronomiese Observatorium onderneem om positiewe ekonomiese voordele uit die groot teleskoop vir die dorp mee te bring. Die ekonomiese voordele is eerder indirek as direk, deurdat toeriste gelok word deur die grootte en internasionale belangrikheid van die teleskoop (Beeld 2004; Montgomery 2001; Naidoo 2003; Salie 2005). Figuur 11 dui die ligging van die Sterrewag relatief tot Sutherlanddorp aan.

Die argitektuur van geboue in Sutherland maak deel van die waarneembare toerismeproduk uit. Klipgeboue, waarvan daar verskeie voorbeelde in Sutherland te vinde is, is kenmerkend gebou uit vaalkleurige sandsteen, aangesien dit maklik bekombaar is in die Roggeveld. Die klipgeboue en mure verleen aan die dorp 'n natuurlike en eenvoudige gevoel, wat goed insmelt met die omliggende omgewing. Figuur 13 wys dat die meeste

geboue destyds gewels en rietdakke gehad het. Die gewels kenmerkend aan die tradisionele Kaaps-Hollandse styl, maar hulle is later verwyder onder die Victoriaanse voorkeur vir sinkplaatdakke met meegaande stoepe (Marais 2005, pers med).

Figuur 13: Huise met gewels, getrou aan die tradisionele Kaaps-Hollandse styl, Sutherland 1889 (E. Marais)

Volgens Cooke & Ström (2004) kan ses tipe geboue in Sutherland onderskei word. Die grondreëls vir klassifikasie is nie duidelik nie en dit laat belangrike tipes soos die Karoostyl en geboue met 'n *Art Deco*-invloed uit. Ook word belangrike beskrywings en inligting rakende die tipe-6 geboue weggelaat. Dit is dus nodig om uit te brei op die bestaande klassifikasie in 'n poging om dit sinvoller te maak vir Sutherland se geboue en hul waarde as deel van die dorp se toerismeproduk (Die ses tipes geboue wat in Sutherland voorkom, word in Tabel 5 geïllustreer en beskryf).

Die Nederduitse Gereformeerde Kerkgebou in Sutherland, 'n tipe-6 gebou, het belangrike erfeniswaarde vir die toerismeproduk van die dorp. Die kerkgebou is reeds 106 jaar oud, alhoewel dit nie die oorspronklike gebou is nie (sien Figuur 26 vir die oorspronklike kerkgebou). Die kerkgebou is geleë in die hoofstraat van Sutherland, waar die fisiese-geestelike middelpunt van die dorp is. Die gebou is deur Charles Freeman, die argitek van die Standard Bankgebou in Kaapstad en die NGK-gebou in Graaff-Reinet, ontwerp (Fransen 2004; Schoeman 1986; Wagener 2005, pers med). Britse soldate het tydens die Anglo-Boere oorlog in 1901 die gebou geannekseer en as fort in gebruik geneem. Die soldate het op die galerye geslaap, terwyl hulle perde onder in die gebou aangehou is. In

die kerktoring het van die soldate graffiti aangebring, wat vandag nog te siene is en deel uitmaak van die tasbare toerismeproduk van Sutherland (sien Figuur 29 en 30 vir voorbeelde van die graffiti) (Marais 2005, pers med; Schoeman 1986;).

Daar is ander nie-geklassifiseerde geboue en mensgemaakte besienswaardighede wat ook belangrike komponente in die toerismeproduk van Sutherland is, naamlik

- Die Louwhuis in Jubileestraat, waar die Suid-Afrikaanse digter en skrywer broers, NP van Wyk Louw en WEG Louw, gebore is en groot geword het (Figuur 22) (Die Burger 2000; Franssen 2004: 545; Marais 2005, pers med;).
- Die Meulhuis, die enigste koringmeul in Sutherland, gebou in die 1930s (Figuur 33) (Marais 2005, pers med).
- Sutherland Hoërskool, gebou in 1908, een van die enigste geboue wat nog gebruik word vir sy oorspronklike doel (Marais 2005, pers med).
- Korbeelhuse gebou in die 1780s deur trekboere, word gesien as die eerste boustyl in die Noordwestelike Karoo. Die huisies het 'n vorm van 'n byekorf en is geheel en al uit klip gebou, miskien te danke aan 'n tekort destyds aan hout om dakkappe mee te maak. In Sutherlanddistrik, is daar nog 'n paar voorbeelde staande, veral dié op die plase Matjiesfontein en Uitkyk (Figuur 34) (Dugmore 2005b; Marais 2005, pers med).
- Sutherland se begraafplase is van historiese belang en deel van die toerismeproduk. Die ouer grafstene is destyds deur inwoners vervaardig uit die gebied se unieke sandsteen. Anglo-Boere-oorlog-grafte is te siene in die sogenaamde 'Engelse Begraafplaas' aan die suidekant van die dorp, waar nie net Engelse soldate begrawe is nie, maar ook Jode. Die Jode is egter eenkant begrawe, op eie versoek. 'n Ander noemenswaardige voorkoms in die begraafplaas is die naam van 'n Engelse soldaat wat op twee verskillende grafstene verskyn. Die tweede grafsteen is opgerig nadat die soldaat vereer is met die Militêre Kruis-toekenning aan die einde van die Anglo-Boere-oorlog (Figuur 31) (Marais 2005, pers med; Wagener 2005, pers med).

Tabel 5: Tipes geboue in Sutherland

Geboutipes en argitektoniese style	Beskrywing
<p>Tipe 1</p> <p>Figuur 14: 'n Tipe 1-gebou (J. Groenewald)</p>	<ul style="list-style-type: none"> - Enkelverdieping, reghoekige gebou - Gebou naby die straatgrens (2-3 meter weg van die straat) - Die struktuur het een spits, met afdak(ke) aan die een of beide kante van die struktuur wat ondersteun word deur ligte hout of staal pale - Oop stoep(e) onder die afdak(ke) - Asimmetriese skoorstene (partykeer)
<p>Tipe 2</p> <p>Figuur 15: 'n Tipe 2-gebou (J. Groenewald)</p>	<ul style="list-style-type: none"> - Enkelverdieping, vierkantig in plan - Minder steil dak, partykeer met 'n gewel - Gebou verder weg van die straatgrens (5-6 meter weg van die straat) - Oop verhewe stoep, met afdak (partykeer gekrul) - Afdak word ondersteun deur ligte hout of staal pale - Vensters gewoonlik vertikaal
<p>Tipe 3</p> <p>Figuur 16: 'n Tipe 3-gebou (J. Groenewald)</p>	<ul style="list-style-type: none"> - Geboue met 'n lae muurtjie aan die straat se kant op die straatgrens - Min voorbeelde, gewoonlik klein strukture - Vertikale vensters met hout luike, gewoonlik klein in verhouding met die muuropervlakte - Stewige, vierkantige skoorsteen
<p>Tipe 4</p> <p>Figuur 17: 'n Tipe 4-gebou (J. Groenewald)</p>	<ul style="list-style-type: none"> - Klein reghoekige vorm - Gewoonlik twee vensters en 'n deur aan die straatkant - Klein vertikale vensters met hout luike - Partykeer 'n groot skoorsteen aan die eenkant - Partykeer met 'n stoep en 'n afdak

Vervolg op bl. 35

<p>Tipe 5</p> <p>Figuur 18: 'n Tipe 5-gebou (J. Groenewald)</p>	<ul style="list-style-type: none"> - Op die periferie van die dorp, veral aan die oostekant - Nuwer strukture, met 'n voorstedelike karakter - In die middel van die erf geleë, met horisontale vensters - Wyk af van die res van Sutherland se argitektuur, onder die invloed van algemene voorstedelike boustyle van 1970 tot 1980 - Dié tipe struktuur verteenwoordig 'n soort wat 'n dorp se oorspronklike karakter kan beïnvloed en oorneem indien dit gedupliseer word op 'n groot skaal
<p>Tipe 6</p> <p>Figuur 19: 'n Tipe 6-gebou (J. Groenewald)</p> <p>Figuur 20: 'n Tipe 6-gebou (J. Groenewald, 2006)</p>	<p>Nie noodwendig 'n spesifieke tipe nie, eerder 'n groter groep openbare of kommersiële geboue, naamlik:</p> <ul style="list-style-type: none"> o Die kerk o Die oorspronklike kerk (nou gebruik as 'n huis) o Die kerksaal o Die munisipalegebou o Die hof- en polisiegebou o Die Standard Bankgebou o Die skoolgebou <ul style="list-style-type: none"> - Dié geboue het 'n algemene sandsteen en gewel karakter

Bron van tabel: Aangepas uit Cooke & Ström (2004)

Figure 21 tot 28 is voorbeelde van geboutipes 2 tot 6 in Sutherland.

Figuur 21: Voorbeeld van 'n tipe 2-gebou
(J. Groenewald)

Figuur 22: Vooraansig van tipe 3-gebou
(J. Groenewald)

Figuur 23: Kantaansig van 'n tipe 3-gebou
(J. Groenewald)

Figuur 24: Voorbeeld van 'n tipe 4-gebou
(J. Groenewald)

Figuur 25: Voorbeeld van 'n tipe 5-gebou
(J. Groenewald)

Figuur 26: Oorspronklike kerkgebou (Tipe 6)
(J. Groenewald)

Figuur 27: Hof- en polisie-gebou (Tipe 6)
(J. Groenewald)

Figuur 28: Standard Bankgebou (Tipe 6)
(J. Groenewald)

Figure 29 en 30: Graffiti aangebring in die NGK-gebou deur Engelse soldate gedurende die Anglo-Boere-oorlog (J. Groenewald)

Figuur 31: Die Engelse Begrafplass (J. Groenewald) Figuur 32: Die Louwhuis (J. Groenewald)

Figuur 33: Die Meulhuis (J. Groenewald)

Figuur 34: 'n Korbeelhuis (J. Groenewald)

Om die toerismeproduk van Sutherland volledig te ondersoek, word die nie-tasbare besienswaardighede van Sutherland in die volgende afdeling ontleed.

3.3 Nie-tasbare besienswaardighede

Nie-tasbare besienswaardighede speel 'n belangrike rol in die toerismebedryf. Toeriste het 'n behoefte om besienswaardighede en kulture, anders as hul eie, te beleef (Prentice 2001). Die manier waarop 'n kultuur of besienswaardigheid homself voorstel in die alledaagse manier van doen, raak in hierdie konteks 'n verbruikbare produk vir toeriste. 'n Voorbeeld hiervan is tradisies en die voorbereiding en eet van voedsel. Die belangrikheid van en verbintenis tussen tasbare en nie-tasbare toerismeprodukte dra dus by tot besoekers se ervaring van ander se manier van lewe en hulle kultuur. Nie-tasbare toerismeprodukte speel, net soos tasbare toerismeprodukte, 'n betekenisvolle rol in die 'verpakking' van die totale toerismeproduk (Groenewald 2006).

Die lewende kultuur van Sutherland se geskiedenis en mense bied 'n besoeker aan die dorp 'n verskeidenheid ervarings, hetsy dit doelbewus of onderliggend van aard is. Vervolgens word aspekte van die nie-tasbare attraksies van Sutherland se toerismeproduk in breë trekke bespreek.

Die Afrikaanse taal wat in Sutherland soos in ander distrikte, geskaaf is tot 'n karakter eie aan die gebied is 'n kultuurerfenis. Die unieke karakter manifesteer in byname en die benaming van items. Elke bynaam en benaming het 'n storie of gebeurtenis wat daarmee verbind word. Die stories en gebeurtenisse verander in inhoud deur oorvertellings van een generasie tot die volgende. Voorbeelde van byname en die redes vir hulle ontstaan is:

- *Koos Vonk* (Te danke aan die feit dat hy vinnig kon kwaad raak);
- *Gert Gaarkos* (In ongeduld gevra of die slagter nie maar sy vleis kon gaarmaak nadat hy lank moes wag vir sy bestelling);
- *Vloek Jan* (Weens sy taalgebruik);
- *Jan Duiwel* (Te danke aan sy wandel en weë en dat niks hom daarin kon stuit nie);
- *Krom Apie* (Sy geboë postuur)
- *Sakkie Muis* (Kon deur klein gapings op die rugbyveld glip); en

- *Die Uile* (’n Bynaam wat oorspronklik ontstaan het by die Esterhuyses van Sutherland, maar waarvan die herkoms onseker is) (Esterhuyse 2004; Du Plessis 2005, pers med; Groenewald 2006)

Plekname, nie-tasbaar en uniek in karakter, word in die toerismebedryf verbind aan tasbare besienswaardighede, wat dit makliker maak om te bemark. Die volgende plekname en die redes vir hulle ontstaan is voorbeelde in die Sutherlanddistrik:

- *Willie se werf* (Murasie langs die R354, oppad na Sutherland);
- *Die fonteintjie* (In Verlatenkloofpas waar waens vroeër jare ’n wyle sou vertoef);
- *Vetemmerdrif* (Waar ’n meisie haastig onder die wa weggekrui het, gedurende die Anglo-Boere-oorlog, en toe met haar kop in die emmer vol skaapvet beland het);
- *Joggem se bos* (Kampplek van ’n voorman met die naam Joggem, terwyl die Verlatenkloofpad gebou was); en
- *Gifkloof* (’n Kloof in die Nuweveldberge waar daar volop gifbolle groei)(Esterhuyse 2004; Du Plessis 2005, pers med; Groenewald 2006)

Die maniere waarvolgens voedsel voorberei word, is ’n komponent van nie-tasbare attraksies. ’n Braai, potjie en plaaskos is, soos in ander gebiede, kenmerkend, maar die bestanddele en manier van doen het hul inheemse Sutherlandomgewing karakter (Groenewald 2006). ’n Braai in die Sutherlandgeweste vind in die meeste gevalle buite plaas, al is dit hoe koud. As die braai in die aand plaasvind, word die vuur so lank as moontlik aan die gang gehou en vleis word eers tussen elfuur en twaalfuur die aand gebraai. Die mans vergader gewoonlik alleen om die vuur en is verantwoordelik vir die braai van die vleis, terwyl vrouens in die huis besig is met die voorbereiding van die bykosse (Groenewald 2006).

Die maak van potjiekos is ’n soortgelyke geleentheid, waar die potjie gemiddeld van vier ure lank op ‘stadige kole’ gekook word. Terwyl die kos gaar word, vergader almal buite, terwyl alledaagse gebeure bespreek word (Groenewald 2006).

Die terme plaas- of boerekos verwys hoofsaaklik na vleis, rys aartappels en tuisgebakte brood. 'n Maaltyd word nie as voldoende beskou as dit nie dié bestanddele bevat nie. Baie toeriste wat Sutherland besoek, versoek vooraf 'n braai, potjiekos of plaaskos by die gastehuse waar hulle tuisgaan (Wagener 2005, pers med; Wolfhaardt 2005, pers med).

Noudat die die toerismeproduk van Sutherland bespreek is, is dit nodig om die toeristeprofiel te ondersoek. Wie besoek Sutherland vir watter redes, vir hoe lank en was dit vir hulle die moeite werd?

3.4 Toeristeprofiel

Groenewald (2006) se studie oor wat toeriste na Sutherland gekom het om te sien, of dit hulle eerste besoek was, hoe lank hulle vertoef het en wat vir hulle uitgestaan het tydens hulle besoek, het die volgende bevindinge opgelewer:

- Meer as 80% van die toeriste het Sutherland vir die eerste keer besoek, terwyl die res daar was vir 'n tweede, derde en selfs 'n vierde besoek.
- Meer as 50% van die toeriste wat Sutherland besoek het, het slegs vir een dag en een aand vertoef.
- Toeriste wat Sutherland besoek was meesal bereid om verder te reis as die gemiddelde toeris om by attraksies en besienswaardighede uit te kom.
- Attraksies met 'n persoonlike en natuurlike besienswaardigheid het die hoogste prioriteit onder besoekers geniet.
- Attraksies van nasionale en kulturele belang was nie so aantreklik vir besoekers nie, alhoewel die SAGT as nommer een gelys is.
- Ander spesifieke besienswaardighede wat genoem is, was die blomme, argitektuur, begraafplase en die plaaslike mense
- Die oorgrote meerderheid besoekers (87%) voel die dorp se karakter, kultuur en geskiedenis moet bewaar word.

Groenewald (2006) het ook 'n aantal bedreigings vir die toerismemark van die dorp geïdentifiseer. Die bedreigings kan die toerismepotensiaal van die dorp skade berokken

indien dit nie daadwerklik aangespreek word nie. Slegte ervarings deur toeriste word maklik oorvertel aan ander en sulke kritiese persepsies kan uiteindelik 'n negatiewe beeld oor 'n toerismebestemming as geheel in die toerismebedryf vestig (Ferreira & Harmse 2000; Groenewald 2006).

Groenewald (2006) het die volgende bedreigings geïdentifiseer:

- 'n Tekort aan integrasie in die bestaande toerismebedryf van Sutherland – waar toerisme-entiteite nog op hulle eie funksioneer, sonder om die geheel in ag te neem;
- Fasiliteite en dienste is nog nie van so 'n aard om groter groepe mense gemaklik te akkommodeer nie, veral restaurante en kitskosplekke;
- Toegang in terme van tye en kapasiteit is nie genoegsaam toerismevriendelik nie;
- Tekort aan toere wat besienwaardighede buiten die sterrewag, blootstelling gee;
- Groei in die toerismebedryf van Sutherland het nog nie afgewentel in die vorm van sosio-ekonomiese verbeterings vir die armste van die armstes nie (Groenewald 2006).

Dit is ook waar dat die toerismebedryf van 'n gegewe ligging of omgewing nie noodwendig op individuele produkte moet klem lê nie, maar eerder moet fokus op die saamgestelde of totale produk van 'n spesifieke ligging of omgewing. Die saamgestelde produk sluit alle verwante attraksies en fasiliteite in en neem alle toerismeverwante aspekte in ag (Keyser 2001; Groenewald 2006).

Die resultate van die situasie-analise van Sutherland se toerisme-attraksies moet in gedagte gehou word by die identifisering en formulering van ontwikkelingsplanne, om sodoende 'n strategie daar te stel vir die belangrike rolspelers in die volhoubare ontwikkeling van Sutherland as toerismebestemming.

Gegewe die pas bepaalde toerismeproduk van Sutherland is dit vervolgens nodig om vas te stel wat die impakte, hetsy positief of negatief, van plattelandse toerisme op Sutherlanddorp is. Hoofstuk 4 beskryf hierdie oefening.

Hoofstuk 4: Plattelandse toerisme se impak op Sutherland

4.1 Die impak van toerisme op plattelandse dorpe

In hierdie hoofstuk word daar eers ondersoek ingestel na die impakte van toerisme op plattelandse dorpe in die algemeen en daarna word die impakte van plattelandse toerisme op Sutherland ondersoek.

Volgens Albertyn (2002), Binns & Nel (2002), Le Roux (2003) en Pienaar (1993) word landelike gebiede al hoe belangriker in die ontwikkeling van toerisme. Verder het Albertyn (2002), Davis & Morals (2004), Ferreira & Hanekom (1995), Kelly & Steed (2004), Le Roux (2003) en Pienaar (1993) bevestig dat toerisme voordele inhou vir die dorp waarin dit plaasvind of ontwikkel word. Ferreira & Hanekom (1995) definieer toerisme, in die landelike toerisme konteks, as 'n onsigbare uitvoerprodukt wat verbruik word in die dorp of streek van oorsprong en waar een attraksie die geleentheid skep vir die volgende om te ontwikkel. Dit is dus nie verbasend dat toerisme deel uitmaak van ontwikkelings- en regeringstrategieë in landelike gebiede nie.

Alhoewel toerisme voorgehou word as een van die moontlike oplossings vir kwynende klein plattelandse dorpie, waarsku Davis & Morals (2004) teen onvolhoubare toerisme-ontwikkeling. Albertyn (2002), Le Roux (2003) en Pienaar (1993) gaan verder en voer aan dat die ontwikkeling van toerisme en die gepaardgaande groei daarvan merkbare ekonomiese-, sosiale- en omgewingsimpakte (positief en negatief) op die Suid-Afrikaanse samelewing het. Die siening word ook bevestig deur Ateljevic & Doorne (2003), Dogan (1989) en Gaile (1992).

Toerisme kan direkte *positiewe ekonomiese impakte* op 'n dorpie hê, veral ten opsigte van die generering van inkomste en werksgeleenthede. Die direkte positiewe impakte kan weer aanleiding gee tot ander indirekte ekonomiese voordele soos infrastruktuurontwikkeling, beter dienste en verhoogde lewenstandaarde. In dié geval, word daar veral verwys na die vermenigvuldigereffek van toerisme, waar investering en kapitaal wat gegeneer word deur toerisme in 'n dorp tot voordeel is vir individue, besighede en ontwikkelings wat nie noodwendig betrokke is by die toerismesektor nie

(Albertyn 2002; Ferreira & Hanekom 1995; Le Roux 2003; Pienaar 1993; Hinderink & Titus, 2002).

Toerisme kan egter ook aanleiding tot *negatiewe ekonomiese impakte* gee, naamlik druk op bestaande infrastruktuur, openbare dienste en finansiering. Dit behels ook ander kostes wat nie buite rekening gelaat moet word nie, soos byvoorbeeld kostes verbonde aan promosie en publisiteit, opleiding en ingevoerde produkte. 'n Dorp staan altyd die gevaar dat die bestemming oorafhanklik kan raak van toerisme en skade kan lei, indien die toeristevraag verander (Albertyn 2002; Ferreira & Hanekom 1995; Jamal 2004; Le Roux 2003; Pienaar 1993).

Toerisme het, in die reël, *sosiale impakte* op 'n dorp se gemeenskap. Dit kan aanleiding gee tot die toeris se groter begrip van die politieke-, godsdienstige- en ekonomiese stelsels van die gasheerdorp, wat die moontlikheid skep vir kruiskulturele ruiling. Dit mits beide toeriste en die gasheergemeenskap bereid is om aspekte van hulle kulture onderling te deel. Daar is egter toeriste wat aanspraak maak op die lewenswyses waaraan hulle gewoon is, wat gevolglik aanleiding kan gee tot konflik tussen toeris en gasheer (Albertyn 2002; Ayers & Potter 1989; Ferreira & Hanekom 1995; Huang & Stewart 1996; Le Roux 2003; Kelly & Ilbery 1995; Pienaar 1993).

Verskeie sosiale behoeftes van die plaaslike gemeenskap kan deur binnelandse toerisme bevredig word, soos die behoefte vir ontspanning, verhoogde lewenskwaliteit, rekreasie, opvoeding en sosiale kontak. Sodoende word daar esteties en sosiaal waarde toegevoeg tot individue en gemeenskappe. Toerisme kan egter ook veroorsaak dat daar druk is op die tradisionele strukture van 'n gemeenskap soos gedragspatrone, gewoontes en morele waardes, wat aanleiding kan gee tot verhoogde morele verval, byvoorbeeld meer misdaad, prostitusie en dwelmgebruik (Albertyn 2002; Ferreira & Hanekom 1995; Le Roux 2003; Pienaar 1993).

'n Heilsame *omgewingsimpak* van toerisme is 'n verhoogde waardering vir die omgewing. Beter waardering kan lei tot die rehabilitasie en restourasie van bestaande

historiese terreine, geboue en monumente en tot die omskepping van ou geboue en terreine in toeristefasiliteite. Omgewingsbewustheid kan ook die stimulus wees vir die bekendstelling van bestuurs- en beplanningsbeheermetodes om omgewingskwaliteit te behou en bevredigende ervaringe aan die toeris te bied. Toerismevraag kan egter groter raak as die natuurlike omgewing se drakrag en sodoende nadelig wees vir plantegroei, waterkwaliteit, veldlewe, geologiese besienswaardighede, berg- en hooglandgebiede (Albertyn 2002; Ferreira & Hanekom 1995; Le Roux 2003; Pienaar 1993).

4.2 Die impak van toerisme op Sutherland

Dit blyk uit Afdeling 4.1 dat die impak van toerisme op 'n spesifieke dorp 'n drieledige fokus ondersoek kan hê, naamlik die ekonomiese-, sosiale- en omgewingsimpakte (Schaeffer & Loveridge 2000; Van Lindert & Verkoren 1997).

Om die ekonomiese impak van toerisme op Sutherland in die navorsingsperiode te kwantifiseer, is Wassenaar se plaaslike impakmodel ingespan (Ferreira & Hanekom 1995). Die model bepaal hoeveel geld deur toeriste gespandeer word aan akkommodasie per jaar in 'n spesifieke dorp. Heirdie kwantitatiewe benadering word in kombinasie met 'n kwalitatiewe persepsietoets gebruik om sektoraalgewys inwoners se persepsies van positiewe en negatiewe ekonomiese toerisme-impakte te bepaal met behulp van vraelysdata.

Omdat die sosiale- en omgewingsimpakte van toerisme op Sutherland moeilik is om te kwantifiseer, word slegs die kwalitatiewe persepsietoets gebruik. Die gegewens oor die inwoners se persepsies van sekere sosiale- en omgewingsimpakte, is met 'n vraelysopname ingewin.

4.2.1 Ekonomiese impakte van toerisme op Sutherland

Die plaaslike impakmodel van Wassenaar skat 'n faset van die ekonomiese impak van toerisme in Sutherland se ekonomie deur te bereken wat die jaarlikse spandering aan akkommodasie deur toeriste in die dorp is. Die resultaat word verkry deur die aantal beskikbare beddens vir akkommodasie met die aantal bednagte (okkupasiekoers) te

vermenigvuldig, waarna die produk vermenigvuldig word met die gemiddelde bedrag wat betaal is per nag per persoon (Ferreira & Hanekom 1995). Die resultate van die toepassing van die model op Sutherland vir 2001 tot 2005, word in Tabela 6 tot 10 uiteengesit en hierna bespreek.

Maar eers moet daarop gelet word dat die ekonomiese impak wat toerisme sal hê, egter afhanklik is van hoe selfvoorsienend Sutherland is, met ander woorde die vermoë wat Sutherland as dorp het om die geld wat gegeneer is, in sirkulasie te hou. In die geval van Wassenaar se plaaslike impakmodel, moet daar onthou word dat gastehuseienaars en -eienaarsse nog belasting moet betaal op hulle verdienste. Van die eienaars en eienaarsse is ook nie inwoners van Sutherland nie en hulle gastehuse word deur Sutherlanders slegs bestuur. Die grootste deel van die eienaars se winste bly dus nie in die dorp nie, maar word elders spandeer. Daar is ook ander lekkasies, waar inkomste wat genereer is in Sutherland uit die geldsirkulasie van die dorp verdwyn, naamlik na skole, winkels, dokters, vermaaklikheidsplekke, ensovoorts.

In 2001 was daar vyf gastehuse in Sutherland. Al die gastehuse is deur Sutherlanders besit. Drie van die vyf gastehuse het in die 2001 hulle deure geopen, naamlik Khoi-Khoi, Sutherlandia en Rôveld. Die vraag na akkommodasie was op dié tydstip relatief laag, alhoewel daar reeds 'n waarneembare toename in toeristegetalle was. Die totale uitgawe aan akkommodasie deur toeriste by die vyf verblyfplekke in 2001 was amper R266 000 (sien Tabel 6).

Tabel 6: Ekonomiese impak van toeriste-akkommodasie op Sutherland, volgens Wassenaar se impakmodel, 2001

Gastehuis	Aantal beddens	Koste van verblyf	Bednagte	Inkomste
Karoo Hotel	34	R100 p.p	29	R98 600
Khoi-Khoi	3	R50 p.p.	110	R16 500
Rôveld	2	R80 p.p	183	R29 280
Sutherlandia	5	R70 p.p.	164	R57 400
The Cottage	10	R50 p.p.	128	R64 000
Totaal	54	X = R70 p.p.	614	R265 780

In 2002 het een gastehuis sy ontstaan gehad, naamlik Kosmos, en sodoende bygedra tot verhoogde inkomste uit akkommodasie. Die reeds bestaande gastehuse, met die uitsondering van die Karoo Hotel, het meer inkomste uit akkommodasie genereer in 2002, hetsy deur 'n toename in beddens (11%), koste van verblyf (1.4%) of meer bednagte (18 %). Die totale uitgawe aan akkommodasie deur toeriste in 2002 het verhoog tot meer as R321 000, 'n toename van 21% oor 2001 s'n (sien Tabel 7).

Tabel 7: Ekonomiese impak van toeriste-akkommodasie op Sutherland, volgens Wassenaar se impakmodel, 2002

Gastehuis	Aantal beddens	Koste van verblyf	Bednagte	Inkomste
Karoo Hotel	34	R100 p.p.	29	R98 600
Khoi-Khoi	5	R50 p.p.	110	R27 500
Kosmos	4	R60 p.p.	73	R17 520
Rôveld	2	R80 p.p.	201	R32 160
Sutherlandia	5	R75 p.p.	183	R68 625
The Cottage	10	R60 p.p.	128	R76 800
Totaal	60	X = R71 p.p.	724	R 321 205

In 2003 is drie gastehuse tot die lys toegevoeg, naamlik Kambrokind, Jupiter en Sutherland House. Kambrokind en Jupiter word besit deur Sutherlanders, terwyl Sutherland House deur 'n inwoner van Sutherland bestuur word. Buiten die ekstra inkomste wat gegenerer is deur die nuwe toevoegings, het bestaande gastehuse steeds uitgebrei deur 'n toename in beddens (50%), koste van verblyf (32.4%) en meer bednagte (74%). Die toenemende besettingkoers (bednagte) dui op 'n toenemende vraag na akkommodasie in Sutherland deur toeriste. Die groei in die aantal bednagte in 2003 (74%) in Sutherland se gastehuisbedryf word gereflekteer in die totale besteding aan akkommodasie deur toeriste wat meer as verdubbel het 2003 (sien Tabel 8)

Tabel 8: Ekonomiese impak van toeriste-akkommodasie op Sutherland, volgens Wassenaar se impakmodel, 2003

Gastehuis	Aantal beddens	Koste van verblyf	Bednagte	Inkomste
Jupiter	11	R120 p.p.	110	R145 200
Kambrokind	2	R140 p.p.	128	R35 840
Karoo Hotel	34	R100 p.p.	29	R98 600
Khoi-Khoi	16	R65 p.p.	219	R227 760
Kosmos	4	R70 p.p.	73	R20 440
Rôveld	2	R80 p.p.	219	R35 040
Sutherland House	6	R120 p.p.	153	R110 160
Sutherlandia	5	R80 p.p.	201	R80 400
The Cottage	10	R70 p.p.	128	R89 600
Totaal	90	X = R94	1 260	R843 040

In 2004 het twee gastehuse bygekom, naamlik die Withuis en Primrose Cottage, waarvan die Withuis deur 'n eienaar van buite besit word en slegs deur Sutherlanders bestuur word. Die tendens van groei, hetsy deur die aantal beddens (44%), toename in koste van verblyf (17%) of toenemende bednagte (35%) het in 2004 voortgeduur. Die groei is duidelik sigbaar in die totale inkomste uit akkommodasie vir toeriste, wat verdubbel (106%) het (sien Tabel 9).

Tabel 9: Ekonomiese impak van toeriste-akkommodasie op Sutherland, volgens Wassenaar se impakmodel, 2004

Gastehuis	Aantal beddens	Koste van verblyf	Bednagte	Inkomste
Die Withuis	20	R80 p.p.	146	R233 600
Jupiter	11	R150 p.p.	128	R211 200
Kambrokind	12	R170 p.p.	190	R387 600
Karoo Hotel	40	R120 p.p.	29	R139 200
Khoi-Khoi	16	R80 p.p.	219	R280 320
Kosmos	4	R75 p.p.	73	R21 900
Primrose Cottage	4	R170 p.p.	183	R124 440
Rôveld	2	R80 p.p.	237	R37 920
Sutherland House	6	R120 p.p.	153	R110 160
Sutherlandia	5	R80 p.p.	219	R87 600
The Cottage	10	R80 p.p.	128	R102 400
Totaal	130	X = R110 p.p.	1 705	R 1 736 340

In 2005 vergroot die gastehuisbedryf van Sutherland met 'n verdere drie gastehuse, naamlik Baroe, Alpha en Sutherland Inn. Al drie gastehuse word deur Sutherlanders besit en die totale inkomste uit akkommodasie vir besoekers, neem toe met 66%, beddens met 15%, koste van verblyf met 12% en bednagte met 48% (sien Tabel 10).

Die totale inkomste uit akkommodasie vir toeriste, het dus van 2001 tot 2005 met 984% toegeneem. Dit is egter belangrik om in gedagte te hou, dat nie alle verblyfinkomste wat in Sutherland gegenereer word deur die gastehuse noodwendig in Sutherland bly of teruginvesteer word nie. Groei oor die tydperk 2001 tot 2005 word ook deur die aantal gastehuse (180%), beddens (64%), bednagte (310%) en gemiddelde koste van verblyf (76%) aangedui.

Tabel 10: Ekonomiese impak van toeriste-akkommodasie op Sutherland, volgens Wassenaar se impakmodel, 2005

Gastehuis	Aantal beddens	Koste van verblyf	Bednagte	Inkomste
Alpha	3	R100 p.p.	292	R87 600
Baroe	4	R170 p.p.	153	R104 040
Die Withuis	20	R80 p.p.	146	R233 600
Jupiter	11	R170 p.p.	146	R273 020
Kambrokind	16	R170 p.p.	256	R696 320
Karoo Hotel	40	R150 p.p.	73	R438 000
Khoi-Khoi	16	R80 p.p.	219	R280 320
Kosmos	4	R80 p.p.	73	R23 360
Primrose Cottage	4	R170 p.p.	274	R186 320
Rôveld	2	R90 p.p.	237	R42 660
Sutherland House	6	R120 p.p.	153	R110 160
Sutherland Inn	9	R170 p.p.	128	R195 840
Sutherlandia	5	R80 p.p.	237	R94 800
The Cottage	10	R90 p.p.	128	R115 200
Totaal	150	X = R123 p.p.	2 515	R2 881 240

4.2.2 Persepsies oor die ekonomiese impakte van toerisme op Sutherland

Wassenaar se plaaslike impakmodel is 'n kwantitatiewe tegniek om die ekonomiese waarde wat toerisme toevoeg in monitêre terme weer te gee. Om die kwantitatiewe benadering aan te vul met 'n kwalitatiewe aanslag, kan daar 'n lys opgestel word van die positiewe en negatiewe ekonomiese impakte rakende toerisme soos wat hulle deur 'n gasheergemeenskap se inwoners gepersipieer word (Andereck & McGehee 2004; Ap & Crompton 1993; Faulkner & Tideswell 1997).

Die lys van agt positiewe en een negatiewe ekonomiese impakte is 'n reeks stellings wat aan geselekteerde inwoners van Sutherland gestel is in 'n vraelys om daarmee hulle persepsies van die impak van toerisme op die ekonomie van Sutherland vas te stel. Die respondente is die geleentheid gegee om die stellings te oorweeg en te kenne te gee tot watter mate hulle daarmee saamstem of verskil volgens 'n vyfpunt-Likertskaal, naamlik stem sterk saam (1), stem saam (2), stem nie saam nie (3), stem beslis nie saam nie (4) en onseker (5). Die vraelys word as Addendum A aangeheg.

Die vraelys is gestratifiseer volgens die mees algemene beroepsektore van Sutherland se ekonomiese aktiewe bevolking, naamlik boerdery, toerisme, besigheid, godsdiens, opvoeding en administrasie en bestuur. Die opnamedata is verwerk en getabuleer volgens beroepe as persentasies van die totale steekproef per beroep. Tabel 11 vat die steekproefgrootte saam.

Tabel 11: Aantal respondente en die steekproefverteenvoording per beroep

Beroep	Aantal respondente per beroepsuniversum	Persentasie verteenwoordiging per respondent
Boerdery	15/250 (6%)	1 respondent verteenwoordig 6.7%
Toerisme	15/30 (50%)	1 respondent verteenwoordig 6.7%
Besigheid	20/20 (100%)	1 respondent verteenwoordig 5%
Godsdiens	5/5 (100%)	1 respondent verteenwoordig 20%
Opvoedkunde	20/20 (100%)	1 respondent verteenwoordig 5%
Administrasie en bestuur	10/30 (33.3%)	1 respondent verteenwoordig 10%

Om neigings in die persepsies oor ekonomiese impakte van respondente inwoners in verskillende beroepe te identifiseer en te verklaar, bied Tabel 12 'n opsomming van die mate waartoe hulle saamstem al dan nie met die stellings. Blou selle is dié waar die meerderheid respondente per beroep met 'n stelling oor die ekonomiese impak saamstem en rooi selle dui aan dat die meeste respondente per beroep nie met 'n stelling oor 'n ekonomiese impak saamstem nie. Grys selle dui onsekerheid aan en waar respondente verdeeld was oor 'n impak (as die helfte saamstem en die ander helfte nie), word dit so gespesifiseer. (Dieselfde kleurcodes word in Tabelle 13 en 14 gebruik). Vervolgens word die respondente se houdings jeens elkeen van die nege stellings oor ekonomiese impakte kortliks bespreek.

Tabel 12: Persepsies per beroep van die ekonomiese impakte van toerisme

Ekonomiese impak	Boerdery	Toerisme	Besigheid	Godsdiens	Opvoed.	Admin. en Bestuur
Hoër inkomste en beter lewenstandaard	80%	93%	100%	80%	55%	90%
Beter geleentehede vir inkopies	67%	60%	Verdeeld	80%	75%	90%
Skep van werksgeleentehede	80%	87%	70%	60%	60%	70%
Beter infrastruktuur	93%	93%	70%	Verdeeld	70%	70%
Beter dienste	53%	60%	70%	60%	65%	70%
Meer investering en ontwikkeling	100%	80%	70%	Verdeeld	55%	40%
Meer belastinginkomste vir munisipaliteit	60%	87%	80%	60%	55%	70%
'n Toename in die prys van goedere en dienste	80%	53%	60%	60%	55%	60%
'n Toename in die prys van grond en behuising	100%	100%	90%	100%	95%	60%

	Stem saam
	Stem nie saam nie
	Onseker

Die stellings dat toerisme bydra tot *hoër inkomste en 'n beter lewenstandaard* vind sterk byval by respondente in die boerdery, toerisme, besigheid en godsdiens beroepe, terwyl respondente in opvoedkunde beroep geneig is om nie saam te stem nie en die in administrasie en bestuur beslis nie saam stem nie. 'n Moontlike verklaring vir hierdie verskille in persepsies kan die direkte versus indirekte betrokkenheid van diegene in sekere beroepe by toerisme wees. Hoe meer diegene in 'n sekere beroepsveld betrokke is by toerisme en voordeel daaruit trek, hoe beter is die kans dat die ekonomiese impakte van toerisme as positief ervaar sal word. Dit is duidelik waarneembaar in die toerismeberoep se kolom (Tabel 12) waar al die selle 'n saamstemmery aandui. Die teenoorgestelde situasie is sigbaar by die administrasie en bestuursberoepe waar die respondente se indirekte betrokkenheid met toeriste aanleiding daartoe gee dat hulle nie saamstem met vyf uit die nege stellings en onseker is oor 'n verdere twee.

Die stelling dat toerisme bydra tot *beter geleenthede vir inkopies* word mee saamgestem net deur respondente in boerdery en toerisme, terwyl die respondente in die godsdiens-, opvoedkundige en administrasie en bestuursberoepe nie saam stem nie. Respondente wat die sakesektor verteenwoordig het 'n verdeelde opinie gehad. Baie inwoners doen inkopies in groter Wes-Kaapse dorpe aangesien die groter dorpe beter geleenthede vir inkopies as Sutherland het.

Die stelling dat toerisme tot die *skep van werksgeleenthede* bydra, is deur die meerderheid van die respondente in al die beroepsgroepe bevestig. Die positiewe persepsie is heel moontlik hoofsaaklik te danke aan nuwe werksgeleenthede wat deur die groei in die gastehuisbedryf plaasgevind het (vgl. Figuur 6).

Relatief baie respondente in die boerdery- en die administrasie en bestuursberoepe meen, in teenstelling met van dié in ander beroepe, dat toerisme nie die *belastinginkomste* van die Karoo Hoogland Munisipaliteit verhoog nie. Boere word nie noodwendig deur munisipale belastings, fooie en dienste geraak nie. Diegene in die administrasie en bestuursberoepe, wat die munisipale amptenare insluit, sal nie maklik groter belastinginkomste erken nie omdat hulle sodoende dalk aanspreeklik gehou kan word vir

verbeterde dienslewering. 'n Soortgelykte patroon van persepsie is sigbaar by die stelling dat toerisme bydra tot 'n *toename in die prys van goedere en dienste*.

Die stelling dat toerisme bydra tot 'n *toename in die prys van grond en behuising*, is deur die oorgrote meerderheid van die respondente by feitlik al die beroepe bevestig. Soos reeds bespreek (Afdeling 2.2.2) hou die drastiese styging in die prys van eiendom op Sutherland direk verband met die toename in toerisme en indirek met 'n toename in mediablootstelling.

4.2.3 Persepsies oor die sosiale impakte van toerisme op Sutherland

Soos met die ekonomiese impakte is 'n lys van tien positiewe en ses negatiewe sosiale impakte in die vorm van stellings aan respondente met behulp van die vraelys gestel om hulle persepsie van die impak van toerisme op die sosialesfeer van Sutherland vas te stel (Ap 1990; Lankford & Howard 1994; Maddox 1985). Die mate waartoe hulle saamstem of nie saamstem met die stellings, kon hulle aandui op 'n vyfpunt-skaal. Ses tabelle wat die volledige resultate uiteensit is in Addendum C ingesluit. Die opsomming van die resultate is in Tabel 13 saamgevat en dien as basis vir die bespreking wat volg.

Tabel 13: Persepsies per beroep van die sosiale impakte van toerisme

Sosiale impak	Boerdery	Toerisme	Besigheid	Godsdien	Opvoed.	Admin. en Bestuur
Toenemende beskikbaarheid van rekreasiefasiliteite	53%	73%	65%	100%	85%	40%
Meer tipes van vermaak	67%	60%	75%	80%	100%	50%
Beter polisiëring	67%	60%	60%	80%	80%	Verdeeld
Beter lewenskwaliteit	80%	67%	55%	60%	75%	Verdeeld
Verbeter toleransie vir ander kulture	67%	67%	55%	60%	60%	50%
Nuwe mense wat bydra tot 'n opvoedkundige ervaring	93%	100%	75%	60%	65%	70%
Maak inwoners bewus van historiese en kulturele erfenis	100%	100%	80%	60%	60%	70%
Moedig kulturele aktiwiteite onder inwoners aan	73%	Verdeeld	60%	60%	55%	60%
Bevestig en behou kulturele identiteit van inwoners	87%	67%	60%	80%	Verdeeld	70%
Verbeterde moraliteit, eerlikheid, gasvryheid, en vertroue van inwoners	73%	73%	65%	60%	60%	Verdeeld
Meer misdaad	73%	60%	65%	60%	Verdeeld	Verdeeld
Vervolg op bl. 53						

Sosiale impak	Boerdery	Toerisme	Besigheid	Godsdien	Opvoed.	Admin. en Bestuur
Toename in dwelmgebruik	60%	53%	75%	60%	60%	50%
Toename in alkoholisme	73%	53%	75%	100%	60%	50%
Toename in smokkelary	67%	53%	85%	60%	60%	50%
Toename in prostitusie	40%	Verdeeld	75%	60%	55%	50%
Toename in uitbuitery van plaaslike arbeid	73%	67%	60%	60%	60%	Verdeeld

	Stem saam
	Stem nie saam nie
	Onseker

Weereens is die voor die hand liggendste verklaring vir verskille in die persepsies van sosiale impakte die mate van direkte en indirekte betrokkenheid van respondente in sekere beroepe by toerisme. Hoe meer diegene in 'n sekere beroepsveld betrokke is by toerisme en voordeel trek daaruit, hoe beter is die kans dat die positiewe sosiale impakte van toerisme as positief ervaar sal word. Dié tendens is sigbaar by respondente in die toerismebedryf. 'n Meerderheid van die respondente in dié beroep stem saam met die gelyste positiewe sosiale impakte, en dit is ook opvallend dat hulle tot 'n mindere mate as die ander (behalwe administrasie en bestuur) saamstem dat negatiewe sosiale impakte ook voortspruit uit toerisme. Die respondente in die administrasie en bestuursberoepe se persepsieprofiel is kompleks en weerspieël heelwaarskynlik hierdie onbetrokkenheid.

Die kwessie of toerisme 'n aandeel het in die ontmoeting van *nuwe mense wat bydra tot 'n opvoedkundige ervaring* is deur die meerderheid respondente oor al die beroepe bevestig. Soortgelyke positiewe persepsies heers oor die stellings of toerisme bydra tot die *bewusmaking van inwoners se historiese en kulturele erfenis* en of dit *verbeterde moraliteit, eerlikheid en gasvryheid* teweegbring. Respondente in die godsdiensoeroep stem egter nie saam nie. Dié respondente is onder die indruk dat 'n toename in toerisme nie bydra tot die *bevestiging van kulturele identiteit* en sodoende *meer kulturele aktiwiteite* nie. Deel van die kulturele aktiwiteite is natuurlik kerkbyeenkomste, waar 'n afname aan lidmate dié persepsie mag staaf.

Die meerderheid respondente bevestig dat toerisme nie 'n aandeel het in *toenemende beskikbaarheid van rekreasiefasiliteite* en *tipes vermaak* nie. Al die beroepsgroepe, behalwe administrasie- en bestuur wat respondente van die Suid-Afrikaanse Polisie diens insluit, stem nie saam dat toerisme *beter polisiëring* teweegbring nie.

Groot (100%) tot klein (53%) meerderhede van die respondente stem saam dat toerisme 'n aandeel in negatiewe sosiale impakte het, naamlik *meer misdaad*, *'n toename in dwelmgebruik*, *alkoholisme*, *smokkelary* en *prostitusie*. Respondente in die boerderyberoep stem meerendeels nie hiermee saam nie, moontlik omdat boere nie in Sutherland woonagtig is nie en dus verwyder is van die sosiale probleme van Sutherlanddorp.

4.2.4 Persepsies oor die omgewingsimpakte van toerisme op Sutherland

'n Lys van twee positiewe en drie negatiewe stellings oor omgewingsimpakte is in die vraelys ingesluit. Ses tabelle wat die respondente se houdings rakende die omgewingsimpakte van toerisme weergee, is in Addendum D ingesluit. Tabel 14 som die resultate op wat vervolgens kortliks bespreek word.

Tabel 14: Persepsies per beroep van die omgewingsimpakte van toerisme

Omgewingsimpak	Boerdery	Toerisme	Besigheid	Godsdiens	Opvoed.	Admin. en Bestuur
Groter bewustheid van die omgewing en die beskerming daarvan	100%	87%	70%	Verdeeld	80%	70%
Dra nie by tot ekologiese verval nie	93%	53%	65%	60%	55%	40%
Verhoogde druk op die infrastruktuur	54%	87%	60%	60%	55%	60%
Verhoogte besoedeling	80%	67%	60%	Verdeeld	85%	70%
Dra by tot ekologiese verval	93%	67%	55%	60%	70%	40%

	Stem saam
	Stem nie saam nie
	Onseker

Sutherland se boere wat aan die opname deelgeneem het voel sterk dat toerisme aanleiding gee tot 'n beter bewustheid van die omgewing en die beskerming daarvan, en dat dit dus nie bydra tot ekologiese verval en besoedeling nie. Hulle is egter minder eenstemmig of toerisme bydra tot toenemende druk op die infrastruktuur.

Die respondente in Sutherland wat in toerisme, besigheid- en opvoedkunde is, voel dat toerisme aanleiding gee tot 'n beter bewustheid van die omgewing en die beskerming daarvan, en dat dit dus nie bydra tot ekologiese verval nie. Hulle stem egter saam dat toerisme bydra tot toenemende besoedeling en druk op die infrastruktuur.

Die respondente met godsdiensoeroepe is verdeeld of toerisme aanleiding gee tot beter bewustheid van die omgewing en die beskerming daarvan en of dit bydra tot toenemende besoedeling. Hulle stem wel saam dat toerisme bydra tot toenemende druk op die infrastruktuur, maar stem nie saam dat dit bydra tot ekologiese verval nie.

Die respondente in die administratiewe en bestuursberoepes voel dat toerisme aanleiding gee tot 'n beter bewustheid van die omgewing en die beskerming daarvan, maar is onseker of dit bydra of nie bydra tot ekologiese verval nie. Hulle stem saam dat toerisme bydra tot toenemende druk op die infrastruktuur, maar stem nie saam dat dit bydra tot toenemende besoedeling nie.

Dit blyk dat die impak van toerisme op Sutherland in die drieledige ondersoek definitiewe positiewe en negatiewe ekonomiese-, sosiale- en omgewingsimpakte het. Die ekonomiese impak van toerisme op Sutherland in die navorsingsperiode volgens Wassenaar se plaaslike impakmodel blyk om positief te wees, deur die toevoeging van toenemend meer kapitaal tot die ekonomie van Sutherland. Hierdie kwantitatiewe benadering in kombinasie met 'n kwalitatiewe ondersoek na persepsies oor die ekonomie, sosiale en omgewingsimpak van toerisme op Sutherland dui op onderliggende positiewe en negatiewe impakte wat in geheel die dualistiese proses van groei en verval onderstreep. Die verandering in Sutherland se bestaansfunksie blyk in die geheel meer positief ervaar te word as negatief.

Afgesien van die minder sigbare ekonomiese -, sosiale- en omgewingsimpakte van toerisme op Sutherland, is daar ook meer bespeurbare verandering in die dorps se interne struktuurkenmerke. Die volgende hoofstuk gee hieraan aandag.

Hoofstuk 5: Verandering van struktuurkenmerke in Sutherland as gevolg van toerisme

Volgens Ferreira & Hanekom (1995) se studie oor toerisme en die invloed daarvan op die plaaslike ekonomie van Warmbad (Bela-Bela) in Limpopo, het 'n toename in toerisme oor tyd, strukturele verandering aan die streek en dorp veroorsaak. Die verandering was hoofsaaklik te danke aan die diversifisering van die streek se ekonomiese basis wat aanleiding gegee het tot 'n gedeeltelike of totale verandering van grondgebruik.

Klein toerismefirmas in beide die ontwikkelde en ontwikkelende wêreld is vinnig besig om te vermeerder en word beskou as 'n oplossing vir marginale en perifere kulturele, sosiale en fisiese gebiede en gemeenskappe (Ateljevic & Doorne 2003). Die omkeer vanaf plattelandse verval of stagnasie na ontwikkeling en groei, ook bekend as die landelike renaissance, is egter die resultaat van 'n reeks diverse en komplekse faktore waarvan baie plek-spesifiek van aard is. Die plattelandse gebiede wat positiewe groei ervaar na aanvanklike stagnasie of verval, het gewoonlik 'n kombinasie van die volgende karaktereienskappe in gemeen:

- 'n Geografies-toeganklike ligging relatief naby metropolitaanse gebiede
- 'n Aantreklike omgewing
- Argitektoniese erfenis
- Investering van buite
- Publisiteit en bemarking
- 'n Hoë vlak van entrepreneurskap (Dahms 1995)

Die omkeer vanaf verval of stagnasie na ekonomiese groei en ontwikkeling is 'n geleidelike proses. In dié proses is simptome van beide groei en stagnasie in so 'n dorp aanwesig. Dit bemoeilik die onderskeid tussen groei en verval. Beide prosesse moet egter in ag geneem en teen mekaar opgeweeg word om sinvolle afleidings en voorstelle te kan maak. As die 1999 lugfoto van Sutherland bestudeer word, verleen die reghoekige straatpatroon en 'n enkele geteerde hoofstraat met handelondernemings lineêr vermeng, tipiese struktuurkenmerke van 'n klein dorp. 'n Groot en statige kerk dien as 'n simbool van 'n vergange era van voorspoed en groei (sien Figure 35, 36 en 37)(Departement Kartering en Opmeting 1999). As

ontwikkeling en beoogde ontwikkeling tot en met 2005 op die 1999-lugfoto (1999) aangedui word, neem die algehele beeld van Sutherland as dorp 'n meer positiewe vorm aan.

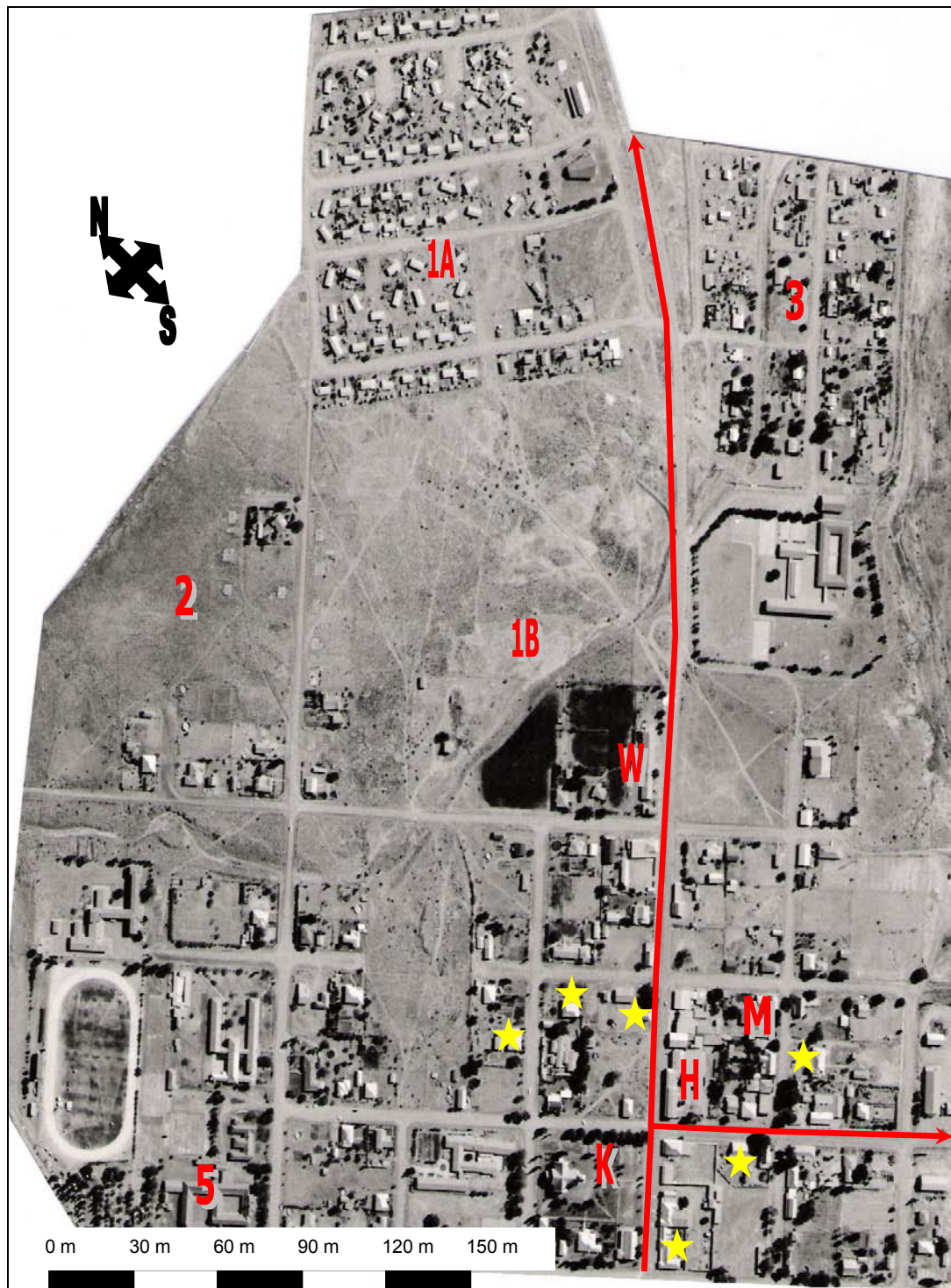
Deur die 1999-lugfoto in drie dele te verdeel, kan die verandering van struktuurkenmerke in Sutherland as gevolg van 'n toename in toerisme bespeur word. Die verdeling is: die onderdorp (Figuur 35), die bodorp (Figuur 36) en die ingang vanaf Matjiesfontein (Figuur 37).

5.1 Die Onderdorp

Die onderdorp is die oudste gedeelte van die dorp en huisves ook die voormalige kleurlingwoonbuurt. Die meeste ouer huise met besondere erfenisargitektuur word in dié gedeelte van die dorp aangetref, waar hulle as attraksie vir toeriste wat Sutherland besoek, dien. Daar is nie 'n duidelike skeiding tussen die onderdorp en die bodorp nie, maar die Nederduitse Gereformeerde Kerkgebou in die middel van die dorp is 'n gerieflike skeidingsbaken. Die gebied noordoos van die kerk is deel van die onderdorp, terwyl die gebied suidwes daarvan deel is van die bodorp (Figuur 35).

Die bodorp het meer nuwe huise met meer moderne argitektuur as die onderdorp (sien Figuur 36) en word onderskei van die derde gedeelte van die lugfoto, naamlik Figuur 37. Die gebied langs die pad vanaf Matjiesfontein is geïdentifiseer vir toekomstige ontwikkeling.

Die drie fotodele word vervolgens bespreek aan die hand van die dualistiese aard van groei en verval wat in Sutherland aanwesig is, en wat sekere struktuurkenmerke tot gevolg het.

(Departement Kartering en Opmeting 1999)

1A	Voor 1994 kleurling woonbuurt (Skema)
1B	Heuwel
2	Grond wat bebou word met goedkoop behuising (Staatsontwikkeling)
3	Kerkgronde
4	Roggeveld Intermediêr: Voormalige kleurlingskool
5	Sutherland Hoër: Voormalige blanke skool
W	Staatsgedrewe werkwinkel en werkskeppingsprojek vir voorheen benadeelde vroue
Figuur 35 vervolg op bl. 60	

M	Louwhuis (Museum): Geboortehuis van NP Van Wyk- en WEG Louw
H	Sutherland Hotel: Eerste formele akkommodasie
K	Nederduitse Gereformeerde Kerk, Sutherland
★	Toerisme-akkommodasie (Gastehuis)
—	Teerstraat

Die syfer 1A in Figuur 35 van die Onderdorp van Sutherland identifiseer die voormalige kleurlingwoonbuurt, ook bekend as Die Skema. Die nalatingskap van apartheid is duidelik aan die ligging van die woonbuurt aan die mees noordelike kant van die dorp met 'n effense heuwel (1B) wat as buffersone dien tussen die woonbuurt en die res van die dorp. Aan die suid-oostelike kant hiervan is nog 'n voormalige kleurlingwoonbuurt, naamlik die Kerkgronde, so genoem omdat die grond deur die VGK kerk besit word. In hierdie residensiële gebiede woon die armste inwoners van Sutherland. Vanaf 1999 tot 2005 het dié woongebiede se struktuurkenmerke nie veel verander nie. Dit word steeds gekenmerk deur sosio-ekonomiese kwale soos armoede en lae lewenstandaarde. Die groei en ontwikkeling van Sutherland, te danke aan toerisme het dus nie 'n noemenswaardige impak op die struktuurkenmerke van dié woonbuurte gehad nie.

Die gebied wat deur syfer 2 in Figuur 35 aangedui word, is vanaf 1999 tot 2005 deur die staat ontwikkel met die bou van 100 goedkoop huise. Die ontwikkeling het aan voorheen daklose mense huise en eiendom verskaf. Die ontwikkeling het afgewyk van die tradisionele apartheidstruktuur van die dorp, deurdat dit in 'n buffersone plaasgevind het. Die ontwikkeling kan egter nie noodwendig aan die toename in toeristegetalle toegeskryf word nie, maar eerder aan politieke verandering.

Die voormalige kleurlingskool, Roggeveld Intermediêr, is nommer 3 in Figuur 35. Die skool se leerlingtal het toegeneem vanaf die jaar 2000 tot 2003 en toe redelik konstant gebly tot en met 2005. Die voormalige kleurlingskool se leerders het egter bevolkingsgroepegewys homogeen gebly vanaf 1994 tot 2005, terwyl Sutherland Hoërskool (nommer 4) se leerlingsamestelling meer verteenwoordigend van die dominante bevolkingsgroepe in Sutherland, naamlik blankes en kleurlinge geword het. Die hoërskool se leerlingtal het toegeneem vanaf 2001 tot 2005. Die tendens geld egter dat Sutherland se skole net deur plaaslike kinders bygewoon word tot graad 7

waarna die meerderheid leerlinge dan die skole verlaat vir bekender en groter Bolandse skole. Die tendens belemmer die groei van die skole en is 'n tipiese simptoom van kleindorpsverval. Die toename in toeristegetalle en besoeke het blykbaar geen noemenswaardige impak op die dorp se totale aantal leerders gehad nie.

Die letter *W* in Figuur 35 dui die ligging van 'n staatsgedrewe werkswinkel en werkskeppingsprojek vir voorheen benadeelde vroue aan. Die werkswinkel help vrouens om nuwe vaardighede aan te leer en bied 'n bemerkingsplatform vir die produkte wat hulle vervaardig. Die projek het aan die einde van 2005 begin, en die volhoubaarheid daarvan kan dus nog nie bepaal word nie. Die vervaardigde produkte word hoofsaaklik aan toeriste bemark; dus kan die bestaansreg van die werkswinkel aan die toename van toerisme in Sutherland toegeskryf word.

Die letter *M* op die lugfoto merk die ligging van die Louwhuis Museum. Die huis is die geboorteplek van NP van Wyk Louw en sy broer WEG Louw. Die aanvraag deur toeriste om die museum te besoek is relatief hoog, maar dit word egter net op versoek oopgesluit, en is derhalwe nie baie toeristevriendelik nie.

Die letter *H* gee die ligging van die Sutherland Hotel, die oudste en vir baie jare die enigste toeristeakkommodasie in Sutherland. Die situasie het egter aansienlik verander met die gastehuse wat sedert 2000 hulle deure geopen het vir besoekers aan Sutherland (vergelyk Tabel 2, en die *geel sterre* in Figure 35 en 36).

Die rooi lyne op die foto is die enkele teerstrate van Sutherland, naamlik die hoofstraat, die pad wat geteer is tot by SAAO en die Sutherland-Matjiesfonteinpad wat geteer is tot by Matjiesfontein langs die N1.

5.2 Die Bodorp

Nommer *1* in Figuur 36 wys die ligging van die Sutherland Hospitaal in die bodorp. Die hospitaal is relatief groot vir die grootte van die dorp en streek wat dit bedien en vroeër jare het dit 'n dokter en 'n hele personeel in diens gehad. Dit word

(Departement Kartering en Opmeting 1999)

1	Hospitaal
2	Bewerkte landbougrond in die dorp
T	Toerismekantoor
G	Kunsgalery
★	Toerisme-akkommodasie (Gastehuis)
—	Teerstraat

Figuur 36: Sutherland se bodorp

egter tans onderbenut as 'n kliniek met 'n tydelike dokter en 'n paar verpleegsusters. Dié situasie is kommerwekkend in 'n dorp waarvan die bevolking jaarliks verouder as gevolg van migrasie na stede deur die dorp se jongeres. As die situasie nie verbeter nie sal dit ouer mense dwing om na ander dorpe of stede, waar hulle beter toegang tot mediese dienste het, te verhuis. Ouer staatspasiënte wat nie kan bekostig om te

verhuis nie en aan ernstige kwale ly, moet na Calvinia se hospitaal vervoer word op 'n slegte grondpad. 'n Toename in toeriste het klaarblyklik nie tot die verbetering van mediese dienste in Sutherland bygedra nie.

Nommer 2 in Figuur 36 dui bewerkte landbougrond binne die dorpsgrens aan. Tipies aan klein plattelandse dorpe, veral in die Sentrale- en Westelike Karoo, kom groot erwe voor wat gedeeltelik of geheel bewerk is. In Sutherland word baie van die voorheen bewerkte gedeeltes nou onderverdeel en verkoop, dikwels aan besoekers van stede wat 'n wegbreekplek in die platteland wil bekom. Die onderverdeling en verkoop van landbougrond in Sutherland veroorsaak verdigting en ingrypende verandering aan tradisionele struktuurkenmerke.

Die letter *T* in Figuur 36 wys waar Sutherland se Toerismekantoor geleë is. Dié instansie het sy ontstaan te danke aan die toename in toeristegetalle in 2001 tot 2005. Die letter *G* in Figuur 36 verteenwoordig Sutherland se enigste kunsgalery. Die kunsgalery, ook bekend as Galileo, word privaat besit en bedryf. Dit is 'n voorbeeld van 'n sekondêre besigheid wat sy ontstaan te danke het aan toenemende toerisme in Sutherland. Die *geel sterre* in Figuur 36 dui gastehuse in die bodorp, wat hulle deure tussen 2001 en 2005 geopen het, aan.

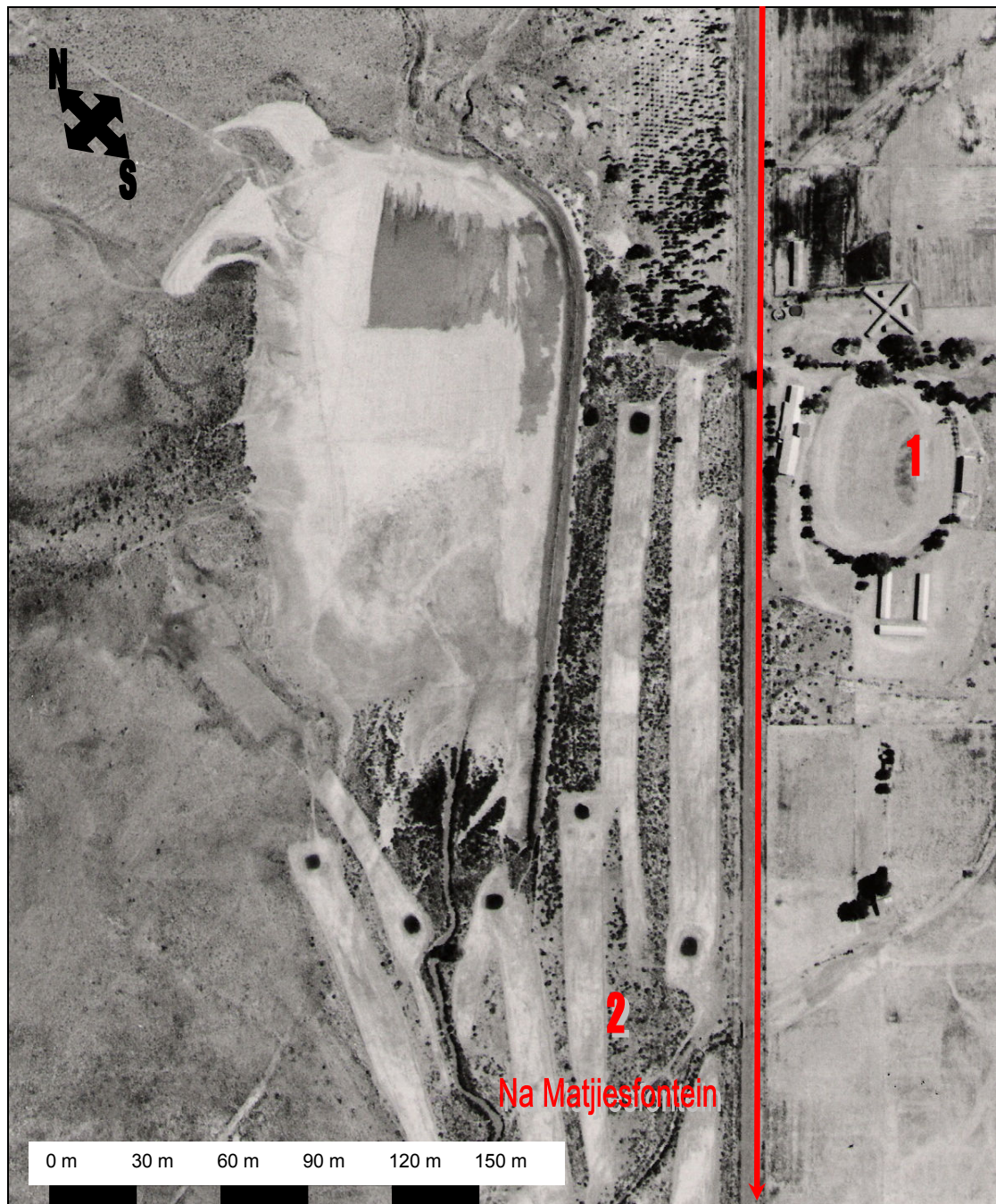
5.3 Die ingang vanaf Matjiesfontein

Nommer 1 in Figuur 37 dui Sutherland se skougronde aan, 'n fasiliteit kenmerkend van Karoodorpe. Die skougronde by Karoodorpe word gebruik om een of tweekeer per jaar 'n skou te hou, waartydens die omliggende streek se produkte ten toon gestel word. Sutherland se skoue het in die verlede hoofsaaklik uit die tentoonstelling van klein- en grootvee bestaan. Soos wat die dorp se bestaansfunksie as sentraleplekdorp afgeneem het, het die skougeleenthede al hoe minder belangrik geword. Baie boere het die skougeleenthede op groter omliggende dorpe begin bywoon. Die tendens het so toegeneem dat Sutherland se skougronde nou omskep is in 'n stampmotorbaan en word selde, indien ooit, vir 'n skou gebruik. Die stampmotorbyeenkomste lok toeriste as toeskouers en deelnemers aan die sport. Die verandering van grondgebruik kan dus ten dele toegeskryf word aan die toename in toeriste en hulle gepaardgaande vraag na vermaak.

Nommer 2 in figuur 37, dui Sutherland se gholfbaan aan. Die gholfbaan was in 2005 die onderwerp van bespreking onder inwoners, aangesien gerugte die rondte gedoen het dat dit ontwikkel gaan word as 'n Gary Playertipe golflandgoed. Die tekort aan water om so 'n ontwikkeling te ondersteun, is maar een van die dilemmas in die regverdiging van so 'n ontwikkeling (Louw 2004a en 2004b). Die generiese formaat van dié tipe ontwikkeling mag die karakter van Sutherland skaad en 'n negatiewe impak op die toerismebedryf van Sutherland hê.

Opsommend, dit blyk dat toerisme wel 'n aandeel gehad het in die verandering van sekere struktuurkenmerke van Sutherland. Die volgende word uitgesonder;

- 'n Voormalige meganiese werkswinkel is omskep in 'n gemeenskapsentrum waar produkte vervaardig en verkoop word aan toeriste;
- 'n Aantal residensiële eiendomme is hersoneer vir besigheidsdoeleindes (vgl die geel sterre in Figure 35 en 36);
- Voormalige landbougrond in die dorp is onderverdeel, gehersoneer en verkoop as residensiële eiendomme;
- 'n Toerismekantoor is gevestig om besoekers aan Sutherland van inligting te voorsien;
- Die kwynt in populariteit van die plaaslike landbouskou het veroorsaak dat die skougronde omskep is in 'n stampmotorbaan wat onder andere toeriste lok en vermaak; en
- Nuwe eiendomsontwikkeling in en om Sutherland is in die vooruitsig gestel.

(Departement Kartering en Opmeting 1999)

1	Skougronde
2	Gholfbaan
-	Teerstraat

Figuur 37: Ingang na Sutherland vanaf Matjiesfontein

In die laaste hoofstuk word die bevindinge oor die invloed van plattelandse toerisme op die ontwikkeling en struktuur van Sutherland saamgevat en aanbevelings word gemaak vir die bestuur van toerisme op Sutherland.

Hoofstuk 6: Gevolgtrekkings en die pad vorentoe

In hierdie slothoofstuk word die navorsing sistematies saamgevat en voorstelle word gemaak vir strategiese besluitneming deur relevante rolspelers. Daar word kortliks aandag aan die volgende aspekte gegee:

- Die teoretiese en geografiese konteks waarin die navorsing plaasgevind het;
- Die aard en omvang van geïdentifiseerde verskynsels;
- Dit wat Sutherland die toerismebedryf bied; en
- Die impak van toerisme op Sutherland.

6.1 Teoretiese en geografiese konteks van die invloed van plattelandse toerisme op die ontwikkeling en struktuur van Sutherland

Die verskynsel van kleindorp groei, stagnasie en verval kom regoor die wêreld voor. Die aard, omvang en interaksie van die prosesse is kompleks en plek-spesifiek. Die oorsake en gevolge moet kwantitatief en kwalitatief benader en oor besin word in 'n geografiese konteks, om sinvolle afleidings daaruit te kan maak. Vorige grootskaalse statistiese studies het bogenoemde feite nie noodwendig in ag geneem nie en sodoende resultate oorvereenvoudig en veralgemeen. Die bestaan van sekere universele feite is nie te betwis nie, maar dit is van uiterste belang om dit in 'n spesifieke geografiese konteks te beskou.

Kleindorp groei, stagnasie en verval impliseer verandering of 'n gebrek daaraan. Verandering manifesteer in positiewe en negatiewe gevolge. Kleindorp groei, stagnasie en verval veroorsaak druk op, of bevestiging van 'n dorp se bestaansreg. Verandering van 'n dorp se ontstaansfunksie bring 'n reaksie mee, hetsy groei, stagnasie of verval.

In Sutherland is die sentraleplek ontstaansfunksie aan die verander, as gevolg van 'n kombinasie van menslike-, ekonomiese- en omgewingsfaktore. Die gemeenskap van Sutherland wend hulle tot landelike toerisme vir 'n alternatiewe bestaansreg. Terwyl die sentraleplekfunksie van Sutherland verander, is die toerisriefunksie van die dorp aan die groei. Die oorgang of wending van sentraleplek tot toerismedorp bevat dus elemente van groei en verval, wat die verskynsel kompliseer en analise bemoeilik.

Die wending tot toerisme (groeï) het net soos die afname in belangrikheid as sentraleplek (verval) verskeie oorsake en gevolge. Toerisme-investering kan, byvoorbeeld, intern (plaaslik) of ekstern (van buite) van aard wees en op 'n groot- (maatskappy of staat) of kleinskaalse (individuele) vlak plaasvind. Die sukses daarvan hang af van verskeie ekonomiese-, sosiale- en omgewingsfaktore en kan aanleiding tot verskeie sosio-ekonomiese, omgewings- en fisiese struktuurveranderinge van 'n dorp gee.

6.2 Die aard en omvang van groei, stagnasie en verval

Gegewens rakende Sutherland wat die algemene verandering in die navorsingsperiode weergee, dui die dualistiese proses van groei en verval aan. Die dorp word gekenmerk deur armoede, werkloosheid, sosiale degradasie en swak ekonomiese groei. Terselfdertyd het die sterrewagontwikkeling in die vyf-jaar navorsingsperiode baie mediablootstelling ontvang en sodoende veroorsaak dat toeristegetalle tienvoudig toegeneem het tussen 2001 en 2005. Die Suider-Afrikaanse Groot Teleskoop (SAGT) staan dus in sterk kontras met die tipiese sentraleplek Karoodorpie. 'n Hoogs tegnologiese ontwikkeling wat toeriste lok teenoor die tipiese Karoodorp, met sy enkele geteerde strate en ooglopende armoede.

Die toename in toerisme is die oorsaak van die vestiging van nuwe en die uitbreiding van bestaande akkommodasiefasiliteite in Sutherland. Hierdie groei is ook die bron van nuwe werksgeleenthede en nuutgevonde ekonomiese groei. Die nuwe geleenthede in die toerismemark van Sutherland word egter slegs deur 'n paar individue gevul, terwyl die meerderheid van Sutherland se bevolking skepties staan teenoor die nuwe toerismeverksynsel en toevloei van mense. Die toename in toerisme raak ook nog nie die armste van die armstes in Sutherland nie.

Toerismegroei het nog nie 'n invloed op Sutherland se skole gehad nie, maar wel op eiendomspryse. Die leerlingtal van skole stagneer steeds na 'n groot aanvanklike afname in getalle vanaf 1994, terwyl huis- en grondpryse die hoogte in geskiet het. Die toename in huis- en grondpryse veroorsaak dat al meer jonger eienaars hulle eiendom verkoop en migreer na beter geleenthede in stede of groter dorpe. Die eiendom word verkoop aan persone van buite, wat dit dan hoofsaaklik vir vakansiedoeleindes benut. Die eiendomme staan dus vir lang periodes onbewoon,

terwyl Sutherland se bevolkingsprofiel verouder. Die ouer Sutherlanders moet ook aansienlik hoër belasting betaal op die kunsmatig verhoogde eiendomspryse - 'n uitgawe waarvoor daar in baie gevalle nie begroot is nie. Die tekort aan mediese dienste in Sutherland kan as stootfaktor dien vir ouer inwoners om te verhuis na groter dorpe of stede met beter mediese dienste, indien hulle dit kan bekostig.

6.3 Sutherland se toerisme aanbod

Die situasie-analise van die toerismeproduk van Sutherland het gewys dat die dorp en sy mense baie het om aan die besoeker te bied. Sutherland is geleë in 'n gebied ryk aan diverse en skaars fauna- en floraspesies wat relatief ongerep voorkom. Die koue klimaat en status as koudste dorp in Suid-Afrika gepaardgaande met 'n ryk argitektuur- en kultuurerfenis versterk die toerismeproduk van Sutherland.

Die tasbare en nie-tasbare toerismeprodukte van Sutherland word egter nie tot hulle volle potensiaal bemark en deur toerisme-infrastruktuur ondersteun nie. Die SAGT geniet tans die kollig as hoof attraksie, terwyl ander attraksies minder aandag geniet. Saam met die tekort aan toerisme-infrastruktuur is daar ook nog 'n verandering in persepsie nodig in die gemeenskap van Sutherland. Die gemeenskap is nog nie toerismevriendelik genoeg nie en besoekers word nog partykeer beskou as 'n bedreiging van gemeenskapsolidariteit en gevestigde norme en waardes.

Die individue betrokke in die toerismebedryf van Sutherland is in kompetisie met mekaar. Die natuurlike onderlinge kompetisie en fokus op eie gewin is egter nie goed vir die groei van die toerismebedryf as geheel nie, aangesien dit integrasie en 'n groei van die totale toerismeproduk belemmer. Daar is ook 'n tekort aan diversifikasie in die dienste en attrakies wat aangebied word, wat veroorsaak dat te veel instansies vir dieselfde akkommodasie marksegment kompeteer.

6.4 Toerisme-impak op Sutherland

Die impak van toenemende toerisme op Sutherland oor die vyf-jaar navorsingsperiode is drieledig ondersoek deur die positiewe en negatiewe ekonomiese-, sosiale- en omgewingsimpakte in ag te neem.

Wassenaar se plaaslike impakmodel is gebruik om die ekonomiese gevolge van toerisme op Sutherland te bereken. Daar is bereken dat die inkomste gegeneer uit voorsiening van verblyf amper 1000% toegeneem het in die navorsingsperiode. 'n Groot gedeelte van die inkomste verdwyn egter uit sirkulasie, as gevolg van inkopies doen en skole bywoon in ander stedelike sentrums, gepaardgaande met eienaarskap van gastehuse deur mense wat nie op Sutherland woon nie.

Bogenoemde kwantitatiewe benadering is aangevul deur 'n kwalitatiewe ondersoek na persepsies van Sutherlanders wat met behulp van 'n sektoraal gestratifiseerde vraelysopname uitgevoer is. Die stratifisering is volgens die mees algemene beroepe in Sutherland gedoen. Volgens beroep was die inwoners verdeeld aangaande hul menings oor ekonomiese toerismeimpakte. Diegene wat direk of indirek betrokke by toerisme was, is meer positief as diegene wat nie direk baat vind by toerisme nie. Soortgelyke persepsies heers oor die sosiale- en omgewingsimpakte van toerisme.

Behalwe vir die ekonomiese-, sosiale- en omgewingsimpakte van toerisme, veroorsaak dit ook verandering aan struktuurkenmerke van die gebied waarin dit plaasvind. Die grootste verandering aan die struktuur van Sutherland, was 'n verandering in sonering en grondgebruik asook die onderverdeling van eiendomme. Heelwat residensiële eiendomme word nou kommersieel bestuur te danke aan toerisme. Baie van die groter eiendomme is onderverdeel en verkoop in reaksie op die toename in aanvraag en die stygende huispryse in Sutherland. Die onderverdeling veroorsaak verdigting en die kenmerkende voorkoms van bewerkte landbougrond in die dorp is aan die verdwyn. Dié verskynsel is nog 'n voorbeeld van hoe 'n tradisionele stedelike boerderygemeenskap plek maak vir die nuutgevonde toerismebedryf.

6.5 Voorstelle vir bystand in strategiese besluitneming deur relevante rolspelers in Sutherland

Na afloop van die navorsing is dit moontlik om voorstelle daar te stel vir bystand in strategiese besluitneming deur relevante rolspelers in Sutherland. Soos reeds genoem verwys die besluitnemingsprosesse na enige rolspelers in Sutherland wat bestuursbesluite beïnvloed. Die rolspelers in dié hoedanigheid is inwoners in die volgende beroepsvelde, naamlik boerdery, toerisme, besigheid, opvoedkunde, godsdienste en administrasie en bestuur.

Die inwoners werkagtig in bogenoemde beroepsvelde is betrokke by die ekonomiese-, sosiale- en omgewingswelstand van Sutherland. Op grond van dié studie se bevindings en gevolgtrekkings word die volgende aanbevelings en riglyne aan die hand gedoen:

1. 'n Besluit rakende die bestuur van groei of verval in Sutherland, moet die tydruimtelike en dualistiese aard daarvan in ag neem.
2. Besluite moet deur kwalitatiewe en kwantitatiewe navorsingsbevindings gerugsteun word.
3. Besluite moet verteenwoordigers van alle belanghebbendes insluit, en nie in isolasie geneem word nie.
4. Besluite moet Sutherland se veranderende bestaansfunksie, met meegaande simptome van groei en verval as oorkoepellende oorsaak, in gedagte hou.
5. Toerisme moet so bemark word dat al die verskillende besienswaardighede en betrokke instansies mediablootstelling kry.
6. Meer private en openbare investering is nodig vir die opgradering van die toerisme-infrastruktuur.
7. 'n Bewusmakingsveldtog, opleiding aangaande goeie diens en 'n toerismevriendelike omgewing sal tot voordeel van Sutherland as bestemming wees.
8. Plaaslike dienste kan verder gediversifiseer word om sodoende toerisme-infrastruktuur te verbeter.
9. Dienste en attraksies moet op so 'n manier bemark en aangebied word dat toeriste langer as 'n dag en een nag in die dorp wil aanbly.
10. Groter samewerking is nodig tussen bestaande toerisme-instansies om sodoende 'n beter toerismeproduk aan die toeris te bied.
11. Daadwerklike pogings is nodig om die armes van die armste in Sutherland te bemagtig sodat hulle ook voordeel trek uit toerisme in Sutherland.
12. Vaardigheid en nie-politieke oorwegings moet die hoof kriteria vir aanstellings wat oor toerisme handel in die Karoo Hoogland Munisipaliteit wees.
13. Korrupsie en omkopery moet hokgeslaan word, sodat geen instansie of attraksie onregverdige voordeel trek nie.

14. Wegkwyning van leerdergetalle na Bolandse skole moet teengewerk word deur die opgradering van bestaande dienste, met spesiale verwysing na onderrig.
15. Verhogings in eiendomsbelasting moet stelselmatig van aard wees en geregverdig word deur beter munisipale dienste.
16. Dienste gelewer deur openbare toerismekantoor moet opgeknop word en, indien nodig aangevul word deur 'n privaat toerismekantoor.
17. Positiewe ekonomiese groei moet bevorder en bestuur word sodat 'n herverdeling van welvaart en oorbrugging tussen rykes en armes kan plaasvind.
18. Die gemeenskap se sosiale identiteit en welstand moet in oorweging geneem word teenoor toerisme-ontwikkeling, om sodoende 'n gesonde omgewing te skep waarin die kultuurerfenis, norme en waardes van die gemeenskap bewaar word.
19. Toerisme moet bemark word op 'n wyse wat trots in die plaaslike kultuur en omgewing hervestig en so bewaring bevorder.

Sutherland is nie, soos die meeste klein plattelandse dorpe in die sentrale en westelike Karoo besig om te verval nie. Plattelandse toerisme in Sutherland word nie net voorgehou as 'n moontlike oplossing teen verval nie, maar is die oorwegende rede vir verandering van die dorp se bestaansrede. Landelike toerisme in dié geval omskryf egter 'n breë verskeidenheid natuurlike, kulturele en sosiale aktiwiteite en attraksies, wat definitief verskil van een dorp of streek tot die volgende. Terselfdertyd manifesteer die benutting van toerisme-aktiwiteite en – besienswaardighede in positiewe en negatiewe ekonomiese, sosiale en omgewingsimpakte in Sutherland. As gevolg van dié impakte is die gemeenskap en struktuur van Sutherland besig om ingrypend te verander. Die verandering in bestaansfunksie, gepaardgaande met 'n dualistiese proses van verval aan die een kant en toerisme-ontwikkeling aan die anderkant, sal goed bestuur moet word, sodat Sutherland se nuwe funksie as toerismedorp tot maksimum potensiaal ontgin kan word.

[woordtelling = 24 982]

Verwysings

Albertyn R 2002. Ontwikkeling van volhoubare toerisme as oplossing vir landelike armoede in Suider-Afrika. MA-tesis. Stellenbosch: Universiteit van Stellenbosch.

Andereck KL & McGehee NG 2004. Factors predicting rural resident's support of tourism. *Journal of Travel Research* 43, 2: 131-141.

Ap J 1990. Resident's perception research on the social impacts of tourism. *Annals of Tourism Research* 17, 4: 610-616.

Ap J & Crompton JL 1993. Residents' strategies for responding to tourism impacts. *Journal of Travel Research*, 32: 47-50.

Ateljevic J & Doorne S 2003. Diseconomies of scale: A study of development constraints in small development firms in central New Zealand. *Tourism and Hospitality Research* 5, 1: 5-23.

Ayers JS & Potter HR 1989. Attitudes toward community change: A comparison between rural leaders and residents. *Journal of the Community Development Society* 20, 1: 1-18.

Bailey M 2000. Digging for salt. *Astronomy and Geophysics* 41, 6: 31.

Beeld 2004. 'n Taak wat na sterre reik: Sterrewag-ontwerp vereis baie dinkwerk. 26 Julie: 9.

Bennet JA, Strydom JW, Brink A, Botha JAR, Cant MC, Machado R, Rudensky S & Theron DP (reds) 2001. *Introduction to travel and tourism marketing*. Lansdowne: Juta.

Binns T & Nel E 2002. Tourism as a local development strategy in South Africa. *The Geographical Journal* 168, 3: 235-247.

Brand N 2003. Sutherland beleef koudste winternag in drie dekades. *Die Burger* 13 Julie [aanlyn]. Beskikbaar by: http://www.news24.com/Die_Burger/OosKaap/0,,4-1131_1387114,00.html [afgelaai op 10 Februarie 2005].

Cooke J & Ström K 2004. Sutherland conservation guidelines for Karoo Hoogland Municipality. Consultancy Report.

Cooper C, Fletcher J, Gilbert D, Wanhill S & Shepherd R (reds) 1998. *Tourism: Principles and practice*. 2^e uitgawe. London: Prentice Hall.

Croix N & Renard J 1995. Small towns and rural centres in the French countryside. *Cahiers Nantais* 43: 113-122.

Dahms FA 1995. 'Dying villages', 'counterurbanization' and the urban field: A Canadian perspective. *Journal of Rural Studies* 11, 1: 21-33.

Davila J & Satterthwaite D 1987. The role of the informal sector in the development of small towns in rural regions. Referaat voorgedra by die konferensie oor 'Die Informele Sektor as integrale deel van die Nasionale Ekonomie, Navorsingsbehoefes en Bystandsbenodighede', Copenhagen.

Davis JS & Morals DB 2004. Factions and enclaves: Small towns and socially unsustainable tourism development. *Journal of Travel Research* 43, 1: 3-11.

Departement Kartering en Opmeting 1999. Ortografiese lugfoto van Sutherland (12 keer vergroot), *1:10 000 reeks*, Mowbray.

Dewar D 1994. Reconstructing the South African countryside: The small towns. *Development South Africa* 11, 3: 351-362.

De Wet JJ 1974. Carbonatites and related rocks at Salpetre Kop, Sutherland, Cape Province. MSc-tesis. Stellenbosch: Universiteit van Stellenbosch.

Die Burger 2000. Afrikaanse literêre toer na Louws se Sutherland. 13 Oktober [aanlyn]. Beskikbaar by:

http://www.news24.com/Die_Burger/Content_Display/burgerArchiveArticleDisplay/0,5823,4_925863,00.html [afgelaai op 10 Februarie 2005].

Die Burger 2001. Karoo-sterredorp word gou 'poort tot heelal'. 21 Mei [aanlyn]. Beskikbaar by:

http://www.news24.com/Die_Burger/Content_Display/burgerArchiveArticleDisplay/0,5823,4_1027698,00.html [afgelaai op 10 Februarie 2005].

Die Burger 2003. Bewakers van uitspansel. 13 Augustus [aanlyn]. Beskikbaar by: http://www.news24.com/Die_Burger/Bylaes/Leefstyl/0,,4-14907_1401448,00.html 10 [afgelaai op 10 Februarie 2005].

Dippenaar FJ 1984. Stedelike groei en verval in die De Aar streek, met spesiale verwysing na die effek daarvan op die interne struktuurkenmerke van die dorpe. MA-tesis. Stellenbosch: Universiteit van Stellenbosch.

Dogan HZ 1989. Forms of adjustment: Socio-cultural impacts of tourism. *Annals of Tourism Research* 16, 2: 216-236.

Dugmore H 2005a. Place in the stars. *Sawubona* July: 56-96.

Dugmore H 2005b. Star town SA. *South African Country Life* November: 42.

Eloff PJ 1979. Sentraleplekverval in die sentraal- en westelike Karoo. MA-tesis. Stellenbosch: Universiteit van Stellenbosch, Instituut vir Kartografiese Analise.

Erasmus DA 2000. Meteorological conditions and astronomical observing quality ('seeing') at candidate for the South African Large Telescope. *South African Journal of Science* 96: 475-482.

Esterhuyse C 2004. *Tant Hannie, die pomperdoes en die pos-mouter...en ander vertellings*. Orkney: EFJS Drukkery.

Fagence M 1989. The small country town and tourism-nodal contributions to regional strategies. In Loveday P & Webb A (red) *Small towns in Northern Australia*. Casuarina: Australiese Nasionale Universiteit.

Faulkner B & Tideswell C 1997. A framework for monitoring community impacts of tourism. *Journal of Sustainable Tourism* 5, 1: 3-28.

Ferrario FF 1978. *An evaluation of the tourist resources of South Africa*. Publication no.1. Cape Town: University of Cape Town, Department Geography.

Ferreira SLA & Hanekom F 1995. Tourism and the local economy of Warmbaths, Northern Transvaal. *Development Southern Africa* 12, 2: 249-257

Ferreira S & Harmse A 2000. Crime and tourism in South Africa: International tourists' perception and risk. *South African Geographical Journal* 82, 2: 80-85.

Ferreira T 2002. Gróót droom kry gestalte met Sutherland-teleskoop. *Die Burger* 10 September [aanlyn]. Beskikbaar by: http://www.news24.com/Die_Burger/Nuus/0,,4-75_1254832,00.html [afgelaai op 10 Februarie 2005].

Ferreira T 2003. Teleskoop op Sutherland: Bouwerk vorder flink. *Die Burger* 7 April [aanlyn]. Beskikbaar by: http://www.news24.com/Die_Burger/WesKaap/0,,41410_1344417,00.html [afgelaai op 10 Februarie 2005].

Fleischer A & Tchetchik A 2004. Does rural tourism benefit from agriculture? *Tourism Management* 26, 4: 493-501.

Fransen H 2004. *A guide to the old buildings of the Cape: A survey of extant architecture from before c1910 in the area of Cape Town – Calvinia – Colesberg – Uitenhage*. Johannesburg: Jonathan Ball Publishers.

Gaile GL 1992. Improving rural-urban linkages through small-town market-based development. *Third World Planning Review*, 14: 131-148.

Gouws A 2004. Nog lande betrek by SA se reuse-teleskoop. *Beeld* 28 Desember: 14.

Gouws A 2005. 1ste neutron-ster by Sutherland gesien. *Beeld* 17 Januarie: 12.

Groenewald J 2006. Sutherland: A 'gateway to the universe' or a 'gateway to nowhere' – An assessment of potential cultural heritage tourism attractions. MPhil-uitgebreide navorsingsverslag. Stellenbosch: Universiteit van Stellenbosch.

Hardoy JE & Satterthwaite D (reds) 1986. *Small and intermediate urban centres – their role in regional and national development in the Third World*. London: Hodder & Stoughton.

Hinderink J 1997. Small towns, big dreams? In: Van Naerssen T, Ruten M & Zoomers A (reds). *The diversity of development: Essays in honour of Jan Kleinpenning*, 180-189. Assen: Van Gorcum.

Hinderink J & Titus MJ 2002. Small town and regional development: Major findings and policy implications from comparative research. *Urban Studies*, 39: 379-391.

Hjalager AM 1996. Agricultural diversification into tourism: Evidence of a European Community development programme. *Tourism Management* 17, 2: 103-111.

Huang YH & Stewart WP 1996. Rural tourism development: Shifting basis of community solidarity. *Journal of Travel Research* 34, 4: 26-31.

Jamal TB 2004. Virtue ethics and sustainable tourism pedagogy: Phronesis, principles and practise. *Journal of Sustainable Tourism* 12, 6: 530-545.

Jeppe M 1999. Stedelike verval en stedelike hernuwing met die verwysing na die komplekse interaksie tussen die onderskeie faktore. MA-tesis. Stellenbosch: Universiteit van Stellenbosch.

Jud GD & Krause W 1976. Evaluating tourism in developing areas: An exploratory inquiry. *Journal of Travel Research*, 15: 1-9.

Karoo Hoogland Munisipaliteit 2001-2005. *'n Geïntegreerde ontwikkelingsplan vir Karoo Hoogland*. Sutherland: Hoogland Munisipaliteit.

Karoo Hoogland Munisipaliteit 2004. *Collateral benefits of SALT for Karoo Hoogland: A partnership between the Council of Karoo Hoogland and the South African Astronomical Observatory*. Sutherland: Hoogland Munisipaliteit.

Kelly CE & Ilbery BW 1995. Defining and examining rural diversification: A framework for analysis. *Tijdschrift voor Economische en Sociale Geografie* 86, 2: 177-185.

Kelly GJ & Steed LG 2004. Communities coping with change: A conceptual model. *Journal of Community Psychology* 32, 2: 201-216.

Keyser H 2001. *Tourism development*. Kaapstad: Oxford University Press.

Kloppers E 2004. Vraag na huise in Sutherland kan roer. *Beeld* 22 April: 2.

Krige S, Schur M & Sippel G 1998. The identification of towns in the Free State for urban upgrading and development program: A proposed method of consideration. *Development Southern Africa*, 15: 361-377.

Kruger J 2004. Historiese huis gesloop. *Die Burger* 3 Augustus [aanlyn]. Besikbaar by: http://www.news24.com/Die_Burger/Briewe/0,,4-82_1567207,00.html [afgelaai op 10 Februarie 2005].

Lankford SV 1994. Attitudes and perceptions toward tourism and rural regional development. *Journal of Travel Research* 22: 35-43.

Lankford SV & Howard DR 1994. Developing a tourism impact attitude scale. *Annals of Tourism Research* 21, 1: 121-139.

Leeuwis C 2000. Reconceptualizing participation for sustainable rural development: Towards a negotiation approach. *Development and Change* 31, 5: 931-959.

Le Roux A 2003. Ondersoek na moontlikhede van entrepreneuriese ontwikkeling in 'n landelike toerisme-area. MA-tesis. Stellenbosch: Universiteit van Stellenbosch.

Lindert P & Verkoren O (eds) 1997. *Small towns and beyond: Rural transformations and small urban centres in Latin America*. Amsterdam: Thela Thesis.

Louw N 2004a. Groot gholfoord vir Sutherland beplan. *Die Burger* 17 Augustus [aanlyn]. Beskikbaar by:
http://www.news24.com/Die_Burger/Nuus/0,,4-75_1567589,00.html [afgelaai op 10 Februarie 2005].

Louw N 2004b. Shuttleworth koop nie in Sutherland. *Die Burger* 6 Julie [aanlyn]. Beskikbaar by: http://www.news24.com/Die_Burger/Nuus/0,,4-75_1553325,00.html [afgelaai op 10 Februarie 2005].

Maddox RN 1985. Measuring satisfaction with tourism. *Journal of Travel Research*, 23: 2-5.

Medhurst F 1969. *Urban decay: An analysis and a policy*. Londen: Macmillan & Co.

Meissner F 1981. Growth without migration: Towards a model for integrated regional/rural development planning. *Ekistics* 48: 442-446.

Montgomery C. 2001. Sutherland reaches for the sky. *Farmer's Weekly* 14 December: 48.

Naidoo S 2003. Telescope town goes star crazy. *Sunday Times* 6 July: 9.

NRF 2002. The National Research Foundation (NRF): Facing the challenges today to triumph tomorrow - Scanning the universe and our galaxy [aanlyn]. Beskikbaar by:

http://www.nrf.ac.za/profile/printable_profile_oct_02.pdf [afgelaai op 12 Februarie 2005].

NRRCC (National Riverine Rabbit Co-ordinating Committee) 2002. *The riverine rabbit brochure*. Kaapstad: Cape Nature Conservation.

Pearce DG & Butler RW (reds) 2002. *Contemporary issues in tourism development*. London: Routledge.

Pederson PO 1997. *Small African towns: Between rural networks and urban hierarchies*. Aldershot: Ashgate.

Pienaar FJ 1993. Die funksionele waarde van toerisme in die ontwikkelingsopset van landelike gebiede met spesiale verwysing na landboutoerisme. MA-tesis. Stellenbosch: Universiteit van Stellenbosch.

Prentice R 1993. *Tourism and heritage attractions*. Londen: Routledge.

Prentice R 2001. Experiential cultural tourism: Museums and the marketing of New Romanticism of evoked authenticity. *Museum Management and Curatorship* 19, 1:5-26.

Rheeder J 2003a. Navolger gaan spieëls na hemelliggame laat draai: Sutherland en Texas het iets gemeen. *Die Burger* 28 Augustus [aanlyn]. Besikbaar by: http://www.news24.com/Die_Burger/Nuus/0,,4-75_1408785,00.html [afgelaai op 10 Februarie 2005].

Rheeder J 2003b. Publiek kan teleskoop van naderby sien. *Beeld* 11 Oktober: 16.

Salie I 2005. SA's coldest place gets ready for great star trek. *Weekend Argus* 27 August.

SALT 2005. About SALT: Collateral benefits [aanlyn]. Besikbaar by: http://www.salt.ac.za/content/about_salt/col_ben.htm#col [afgelaai op 12 Februarie 2005].

Schaeffer PV & Loveridge S (reds) 2000. *Small town and rural economic development: A case study approach*. Westport: Praeger.

Schoeman K 1986. *Die wêreld van 'n digter*. Kaapstad: Human & Russouw.

Titus MJ & Hinderink J 1998. *Town and hinterland in developing countries: Perspectives of rural-urban interaction and regional development*. Amsterdam: Thela Thesis.

University of Texas 2000. Telescopes, terrain, and technology unite twin towns. 31 Maart [aanlyn]. Beskikbaar by:
<http://mcdonaldobservatory.org/news/releases/2000/0331.html> [afgelaai op 12 Februarie 2005].

Van der Merwe IJ 1982. Die klein dorp in verval. *Contree* 12: 15-22.

Van der Merwe IJ 1983. *Die stad en sy omgewing*. Stellenbosch: Universiteits-Uitgewers.

Van der Merwe IJ, Zietsman H, Davids AJ, Ferreira S & Swart GP 2005. *Growth potential for towns in the Western Cape*. Stellenbosch: Universiteit van Stellenbosch, Sentrum vir Geografiese Analise.

Van Lindert P & Verkoren O (reds) 1997. *Small towns and beyond*. Amsterdam: Thela Uitgewers.

Van Zyl C 1990. The role of historic preservation in the promotion of tourism. Referaat voorgelê by die Stedelike Bewaringsimposium, Johannesburg.

Wilson S, Fesenmaier DR, Fesenmaier J & Van Es JC 2001. Factors for success in rural tourism development. *Journal of Travel Research* 40, 2: 132-139.

Yale P 1997. *From tourist attractions to heritage tourism*. 2^e uitgawe. Huntington: ELM Publications.

Persoonlike Mededelings

Du Plessis CG 2005. Plaaslike kenner, boer en bouer, Sutherland. Onderhoud op 20 Julie 2005 oor die geskiedenis van Sutherland se mense.

Marais E 2005. Historikus en museumkurator, Sutherland. Onderhoud op 15 Julie 2005 oor die geskiedenis van Sutherland se geboue en die mense van die dorp.

Schlebusch D 2005. Skoolhoof, Sutherland Hoërskool, Sutherland. Onderhoud op 20 Augustus 2005 oor leerlingtal vanaf 2001 tot 2005.

Van Wyk N 2005. Skoolhoof, Roggeveld Intermediêr, Sutherland. Onderhoud op 20 Augustus 2005 oor leerlingtal vanaf 2001 tot 2005.

Wagener J 2005. Gastehuisbestuurder van Kambrokind en plaaslike eiendomsagent, Sutherland. Onderhoud op 16 Julie 2005 oor algemene inligting oor die dorp se aantreklikhede, eiendomme en gaste se kos en uitstappie voorkeure.

Wolfhaardt T 2005. Gastehuis- en Bistrobestuurder Jupiter, Sutherland. Onderhoud op 17 Julie 2005 oor die voorkeure van gaste met verwysing na eetgewoontes tydens hulle besoeke.

Visuele bronne

Karoo Hoogland Tourism Website 2005. Galery [aanlyn].
Beskikbaar by: <http://www.karoohoogland.co.za/Suthergallery.htm> [afgelaai op November 2005].

Privaatversameling van digitale foto's: Eiendom van J. Groenewald.

Privaatversameling van foto's: Eiendom van E. Marais.

Privaatversameling van foto's: Eiendom van J. Wagener.

Addendum A: Vraelys oor persepsies

Vraelys om die persepsie van die impakte van toerisme in Sutherland te bepaal/ Questionnaire to determine the perception of the impacts of tourism in Sutherland.

Naam en van/Name and surname.....

Ouderdom/Age

0 – 19	20 - 34	35 - 64	65 +
--------	---------	---------	------

Jaar/Years

Hoe lank bly u al in Sutherland?/How long have you been living in Sutherland?

< 5 jaar/years	< 10 jaar/years	< 15 jaar/years	< 20 jaar/years	20 + jaar/years
----------------	-----------------	-----------------	-----------------	-----------------

Hoe lank doen u al sake in Sutherland?/How long have you been doing business in Sutherland?

< 5 jaar/years	< 10 jaar/years	< 15 jaar/years	< 20 jaar/years	20 + jaar/years
----------------	-----------------	-----------------	-----------------	-----------------

In watter veld val u beroep?/What is your field of occupation?

Boerdery/Farming	
Toerismebedryf/Tourism industry	
Besigheid/Business	
Godsdiens/Religion	
Opvoeding/Education	
Skolier/Scholar	
Administrasie en bestuur/Administration and management	

Is u betrokke of het u 'n aandeel in die toerismebedryf van Sutherland?/Are you involved in the tourism industry of Sutherland?

Ja/Yes	Nee/No
--------	--------

NA U MENING/IN YOUR OPINION:

Dra toerisme by tot die volgende ekonomiese impakte?/Does tourism contribute to the following economic impacts?

(1 = Stem sterk saam. 2 = Stem saam. 3 = Stem nie saam nie. 4 = Stem beslis nie saam nie. 5 = Onseker.)

(1 = Strongly Agree. 2 = Agree. 3 = Disagree. 4 = Definitely disagree. 5 = Unsure.)

- Hoër inkomste en 'n beter lewenstandaard/Higher income and a better standard of living

1	2	3	4	5
---	---	---	---	---

- Beter geleenthede vir inkopies/Better shopping opportunities

1	2	3	4	5
---	---	---	---	---

- Skep van werksgeleenthede/Generation of job opportunities

1	2	3	4	5
---	---	---	---	---

- Beter infrastruktuur/Better infrastructure (Paaie/Roads, Koffiewinkels/Coffee shops, Gastehuse/Guest houses, ens./etc.)

1	2	3	4	5
---	---	---	---	---

- Beter dienste/Better services (Munisipale dienste/Municipal services)

1	2	3	4	5
---	---	---	---	---

- Meer investering en ontwikkeling/More investment and development

1	2	3	4	5
---	---	---	---	---

- Meer belastinginkomste vir die munisipaliteit/More tax income for the municipality

1	2	3	4	5
---	---	---	---	---

- 'n Toename in die prys van goedere en dienste/An increase in the price of goods and services

1	2	3	4	5
---	---	---	---	---

- 'n Toename in die prys van grond en behuising/An increase in the price of land and housing

1	2	3	4	5
---	---	---	---	---

NA U MENING/IN YOUR OPINION:

Dra toerisme by tot die volgende sosiale impakte?/Does tourism contribute to the following social impacts?

(1 = Stem sterk saam. 2 = Stem saam. 3 = Stem nie saam nie. 4 = Stem beslis nie saam nie. 5 = Onseker.)

(1 = Strongly Agree. 2 = Agree. 3 = Disagree. 4 = Definitely disagree. 5 = Unsure.)

- 'n Toenemende beskikbaarheid van rekrasiefasiliteite/Increased availability of recreation facilities

1	2	3	4	5
---	---	---	---	---

- Meer tipes van vermaak/An increase in types of entertainment

1	2	3	4	5
---	---	---	---	---

- Beter polisiëring/Better policing

1	2	3	4	5
---	---	---	---	---

- Beter lewenskwaliteit/Higher quality of life

1	2	3	4	5
---	---	---	---	---

- Verbeter toleransie vir ander kulture/Increased tolerance for other cultures

1	2	3	4	5
---	---	---	---	---

- Ontmoet nuwe mense wat bydra tot 'n opvoedkundige ervaring/Meeting new people who contribute to an educational experience

1	2	3	4	5
---	---	---	---	---

- Maak inwoners meer bewus van historiese en kulturele erfenis/Makes residents more aware of historical and cultural heritage

1	2	3	4	5
---	---	---	---	---

- Moedig kulturele aktiwiteite onder inwoners aan/Encourages cultural activities amongst residents

1	2	3	4	5
---	---	---	---	---

- Bevestig en behou die kulturele identiteit van inwoners/Reaffirms and sustains the cultural identity of residents

1	2	3	4	5
---	---	---	---	---

- Verbeterde moraliteit, eerlikheid, gasvryheid en vertroue van inwoners/Improves morality, honesty, hospitality and trust amongst residents

1	2	3	4	5
---	---	---	---	---

- Meer misdaad/More crime

1	2	3	4	5
---	---	---	---	---

- 'n Toename in dwelmgebruik/An increase in drug abuse

1	2	3	4	5
---	---	---	---	---

- 'n Toename in alkoholisme/An increase in alcoholism

1	2	3	4	5
---	---	---	---	---

- 'n Toename in smokkelary/An increase in smuggling

1	2	3	4	5
---	---	---	---	---

- 'n Toename in prostitusie/An increase in prostitution

1	2	3	4	5
---	---	---	---	---

- 'n Toename in die uitbuitery van plaaslike arbeid/An increase in the exploitation of local labour

1	2	3	4	5
---	---	---	---	---

NA U MENING/IN YOUR OPINION:

Dra toerisme by tot die volgende omgewingsimpakte?/Does tourism contribute to the following environmental impacts?

(1 = Stem sterk saam. 2 = Stem saam. 3 = Stem nie saam nie. 4 = Stem beslis nie saam nie. 5 = Onseker.)

(1 = Strongly Agree. 2 = Agree. 3 = Disagree. 4 = Definitely disagree. 5 = Unsure.)

- Groter bewustheid van die omgewing en die beskerming daarvan/Greater awareness of the environment and its conservation

1	2	3	4	5
---	---	---	---	---

- Dra nie by tot ekologiese verval nie/Does not contribute to ecological degradation

1	2	3	4	5
---	---	---	---	---

- Toenemende druk op die infrastruktuur/Increasing pressure on the infrastructure

1	2	3	4	5
---	---	---	---	---

- Toenemende besoedeling/Increased pollution

1	2	3	4	5
---	---	---	---	---

- Dra by tot ekologiese verval/Contributes to ecological degradation

1	2	3	4	5
---	---	---	---	---

Maak gebruik van die onderstaande vyfpuntskaal en gee u mening oor die volgende stellings./Make use of the provided five point scale and give your opinion on the following statements.

(1 = Stem sterk saam. 2 = Stem saam. 3 = Stem nie saam nie. 4 = Stem beslis nie saam nie. 5 = Onseker.)

(1 = Strongly Agree. 2 = Agree. 3 = Disagree. 4 = Definitely disagree. 5 = Unsure.)

- Die voordele van toerisme is meer as die nadelige impakte daarvan/The benefits of tourism exceeds the negative impacts

1	2	3	4	5
---	---	---	---	---

- Ekonomiese voordele vir die dorp is belangriker as die beskerming van die omgewing/Economic benefits for the town are more important than the conservation of the environment

1	2	3	4	5
---	---	---	---	---

- Ekonomiese voordele vir die dorp uit toerisme is belangriker as die negatiewe sosiale impakte daarvan/Economic benefits from tourism are more important than the negative social impact thereof

1	2	3	4	5
---	---	---	---	---

Noem enige ander toerisme-impakte (positief of negatief) wat van belang mag wees vir Sutherland?/Name any other tourism impacts (positive or negative) that may be of interest for Sutherland?

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

Addendum B: Persepsies rakende ekonomiese impakte van toerisme volgens beroep

Tabel 1B: Persepsies van ekonomiese impakte volgens die boerderyberoep

Ekonomiese impak	1	2	3	4	5
Hoër inkomste en beter lewenstandaard	26.7 %	53.3 %	13.3 %	0 %	6.7 %
Beter geleentehede vir inkopies	13.3 %	53.3 %	26.7 %	0 %	6.7 %
Skep van werksgeleentehede	40 %	40 %	20 %	0 %	0 %
Beter infrastruktuur	66.7 %	26.7 %	6.7 %	0 %	0 %
Beter munisipale dienste	0 %	26.7 %	46.7 %	6.6 %	20 %
Meer investering en ontwikkeling	66.7 %	33.3 %	0 %	0 %	0 %
Meer belastinginkomste vir munisipaliteit	0 %	26.7 %	53.3 %	6.7 %	13.3 %
’n Toename in die prys van goedere en dienste	0 %	20 %	60 %	20 %	0%
’n Toename in die prys van grond en behuising	93.7 %	6.7 %	0 %	0 %	0 %
Blou (1): Stem sterk saam, Groen (2): Stem saam, Geel (3): Stem nie saam nie, Pers (4): Stem beslis nie saam nie, Grys (5): Onseker					

Tabel 2B: Persepsies van ekonomiese impakte volgens die toerismeberoep

Ekonomiese impak	1	2	3	4	5
Hoër inkomste en beter lewenstandaard	40 %	53.3 %	6.7 %	0 %	0 %
Beter geleentehede vir inkopies	26.7 %	33.3 %	33.3 %	0 %	6.7 %
Skep van werksgeleentehede	20 %	66.6 %	6.7 %	6.7 %	0 %
Beter infrastruktuur	66.7 %	26.7 %	6.7 %	0 %	0 %
Beter munisipale dienste	13.3 %	46.7 %	40 %	0%	0 %
Meer investering en ontwikkeling	33.3 %	46.7 %	20 %	0 %	0 %
Meer belastinginkomste vir munisipaliteit	46.7 %	40 %	13.3 %	0 %	0 %
’n Toename in die prys van goedere en dienste	6.7 %	46.6 %	33.3 %	6.7 %	6.7 %
’n Toename in die prys van grond en behuising	80 %	20 %	0 %	0 %	0 %
Blou (1): Stem sterk saam, Groen (2): Stem saam, Geel (3): Stem nie saam nie, Pers (4): Stem beslis nie saam nie, Grys (5): Onseker					

Tabel 3B: Persepsies van ekonomiese impakte volgens die besigheidsberoep

Ekonomiese impakte	1	2	3	4	5
Hoër inkomste en beter lewenstandaard	20 %	80 %	0 %	0 %	0 %
Beter geleentehede vir inkopies	10 %	40 %	40 %	10 %	0 %
Skep van werksgeleentehede	15 %	55 %	20 %	10 %	0 %
Beter infrastruktuur	35 %	35 %	20 %	10 %	0 %

Ekonomiese impak	1	2	3	4	5
Beter munisipale dienste	0 %	30 %	70 %	0 %	0 %
Meer investering en ontwikkeling	30 %	40 %	30 %	0 %	0 %
Meer belastinginkomste vir munisipaliteit	0 %	80 %	20 %	0 %	0 %
’n Toename in die prys van goedere en dienste	0 %	60 %	20 %	20 %	0 %
’n Toename in die prys van grond en behuising	50 %	40 %	0 %	10 %	0 %
Blou (1): Stem sterk saam, Groen (2): Stem saam, Geel (3): Stem nie saam nie, Pers (4): Stem beslis nie saam nie, Grys (5): Onseker					

Tabel 4B: Persepsies van ekonomiese impakte volgens die godsdienstige beroep

Ekonomiese impak	1	2	3	4	5
Hoër inkomste en beter lewenstandaard	20 %	60 %	20 %	0 %	0 %
Beter geleentheid vir inkopies	0 %	20 %	60 %	20 %	0 %
Skep van werksgeleentheid	0 %	60 %	40 %	0 %	0 %
Beter infrastruktuur	0 %	40 %	20 %	0 %	40 %
Beter munisipale dienste	0 %	60 %	20 %	0 %	20 %
Meer investering en ontwikkeling	0 %	40 %	20 %	0 %	40 %
Meer belastinginkomste vir munisipaliteit	20 %	40 %	20 %	0 %	20 %
’n Toename in die prys van goedere en dienste	0 %	60 %	20 %	0 %	20 %
’n Toename in die prys van grond en behuising	80 %	20 %	0 %	0 %	0 %
Blou (1): Stem sterk saam, Groen (2): Stem saam, Geel (3): Stem nie saam nie, Pers (4): Stem beslis nie saam nie, Grys (5): Onseker					

Tabel 5B: Persepsies van ekonomiese impakte volgens die opvoedkundige beroep

Ekonomiese impak	1	2	3	4	5
Hoër inkomste en beter lewenstandaard	0 %	45 %	35 %	20 %	0 %
Beter geleentheid vir inkopies	5 %	20 %	45 %	30 %	0 %
Skep van werksgeleentheid	0 %	60 %	20 %	10 %	10 %
Beter infrastruktuur	10 %	60 %	5 %	20 %	5 %
Beter munisipale dienste	0 %	30 %	45 %	20 %	5 %
Meer investering en ontwikkeling	5 %	50 %	25 %	15 %	5 %
Meer belastinginkomste vir munisipaliteit	0 %	55 %	20 %	5 %	20 %
’n Toename in die prys van goedere en dienste	5 %	50 %	25 %	5 %	15 %
’n Toename in die prys van grond en behuising	60 %	35 %	0 %	0 %	5 %
Blou (1): Stem sterk saam, Groen (2): Stem saam, Geel (3): Stem nie saam nie, Pers (4): Stem beslis nie saam nie, Grys (5): Onseker					

Tabel 6B: Persepsies van ekonomiese impakte volgens die administratiewe- en bestuursberoep

Ekonomiese impakte	1	2	3	4	5
Hoër inkomste en beter lewenstandaard	10 %	0 %	90 %	0 %	0 %
Beter geleenthede vir inkopies	0 %	10 %	70 %	20 %	0 %
Skep van werksgeleenthede	20 %	50 %	30 %	0 %	0 %
Beter infrastruktuur	20 %	10 %	70 %	0 %	0 %
Beter munisipale dienste	10 %	20 %	30 %	40 %	0 %
Meer investering en ontwikkeling	0 %	30 %	30 %	0 %	40 %
Meer belastinginkomste vir munisipaliteit	0 %	30 %	70 %	0 %	0 %
’n Toename in die prys van goedere en dienste	0 %	40 %	0 %	0 %	60 %
’n Toename in die prys van grond en behuising	50 %	10 %	0 %	0 %	40 %
Blou (1): Stem sterk saam, Groen (2): Stem saam, Geel (3): Stem nie saam nie, Pers (4): Stem beslis nie saam nie, Grys (5): Onseker					

Addendum C: Persepsies rakende sosiale impakte van toerisme volgens beroep

Tabel 1C: Persepsies van sosiale impakte volgens die boerderyberoep

Sosiale impak	1	2	3	4	5
Toenemende beskikbaarheid van rekreasie fasiliteite	6.7 %	40 %	53.3 %	0 %	0 %
Meer tipes van vermaak	0 %	66.7 %	33.3 %	0 %	0 %
Beter polisiëring	6.7 %	26.6 %	60 %	6.7 %	0 %
Beter lewenskwaliteit	0 %	80 %	20 %	0 %	0 %
Verbeter toleransie vir ander kulture	13.3 %	53.3 %	26.7 %	0 %	6.7 %
Nuwe mense wat bydra tot 'n opvoedkundige ervaring	53.3 %	40 %	6.7 %	0 %	0 %
Maak inwoners bewus van historiese en kulturele erfenis	60 %	40 %	0 %	0 %	0 %
Moedig kulturele aktiwiteite onder inwoners aan	13.3 %	60 %	13.3 %	13.4 %	0 %
Bevestig en behou kulturele identiteit van inwoners	0 %	86.6 %	6.7 %	6.7 %	0 %
Verbeterde moraliteit, eerlikheid, gasvryheid, en vertroue van inwoners	6.7 %	66.6 %	13.5 %	6.7 %	6.7 %
Meer misdaad	13.3 %	6.7 %	46.6 %	26.7 %	6.7 %
Toename in dwelmgebruik	6.7 %	6.7 %	26.6 %	33.3 %	26.7 %
Toename in alkoholisme	13.3 %	6.7 %	26.6 %	46.7 %	6.7 %
Toename in smokkelary	13.3 %	6.7 %	20 %	46.7 %	13.3 %
Toename in prostitusie	20 %	0 %	6.7 %	33.3 %	40 %
Toename in uitbuitery van plaaslike arbeid	6.7 %	20 %	20 %	53.3 %	0 %
Blou (1): Stem sterk saam, Groen (2): Stem saam, Geel (3): Stem nie saam nie, Pers (4): Stem beslis nie saam nie, Grys (5): Onseker					

Tabel 2C: Persepsies van sosiale impakte volgens die toerismeberoep

Sosiale impak	1	2	3	4	5
Toenemende beskikbaarheid van rekreasie fasiliteite	6.7 %	66.6 %	20 %	6.7 %	0 %
Meer tipes van vermaak	6.7 %	53.3 %	26.6 %	6.7 %	6.7 %
Beter polisiëring	20 %	13.3 %	40 %	20 %	6.7 %
Beter lewenskwaliteit	26.7 %	40 %	20 %	0 %	13.3 %
Verbeter toleransie vir ander kulture	13.3 %	53.4 %	13.3 %	0 %	20 %
Nuwe mense wat bydra tot 'n opvoedkundige ervaring	40 %	60 %	0 %	0 %	0 %

Sosiale impak	1	2	3	4	5
Maak inwoners bewus van historiese en kulturele erfenis	26.7 %	73.3 %	0 %	0 %	0 %
Moedig kulturele aktiwiteite onder inwoners aan	6.7 %	40 %	46.6 %	0 %	6.7 %
Bevestig en behou kulturele identiteit van inwoners	6.7 %	60 %	26.6 %	0 %	6.7 %
Verbeterde moraliteit, eerlikheid, gasvryheid, en vertroue van inwoners	6.7 %	66.6 %	20 %	0 %	6.7 %
Meer misdaad	0 %	60 %	33.3 %	6.7 %	0 %
Toename in dwelmgebruik	6.7 %	46.6 %	33.3 %	6.7 %	6.7 %
Toename in alkoholisme	13.3 %	40 %	33.3 %	6.7 %	6.7 %
Toename in smokkelary	0 %	53.3 %	33.3 %	6.7 %	6.7 %
Toename in prostitusie	6.7 %	26.6 %	26.7 %	20 %	20 %
Toename in uitbuitery van plaaslike arbeid	6.7 %	26.6 %	40 %	26.7 %	0 %
Blou (1): Stem sterk saam, Groen (2): Stem saam, Geel (3): Stem nie saam nie, Pers (4): Stem beslis nie saam nie, Grys (5): Onseker					

Tabel 3C: Persepsies van sosiale impakte volgens die besigheidsberoep

Sosiale impak	1	2	3	4	5
Toenemende beskikbaarheid van rekreasie fasiliteite	0 %	35 %	35 %	30 %	0 %
Meer tipes van vermaak	0 %	25 %	45 %	30 %	0 %
Beter polisiëring	0 %	30 %	50 %	10 %	0 %
Beter lewenskwaliteit	0 %	45 %	45 %	10 %	0 %
Verbeter toleransie vir ander kulture	0 %	55 %	20 %	25 %	0 %
Nuwe mense wat bydra tot 'n opvoedkundige ervaring	30 %	45 %	25 %	0 %	0 %
Maak inwoners bewus van historiese en kulturele erfenis	10 %	70 %	20 %	0 %	0 %
Moedig kulturele aktiwiteite onder inwoners aan	0 %	40 %	60 %	0 %	0 %
Bevestig en behou kulturele identiteit van inwoners	0 %	60 %	40 %	0 %	0 %
Verbeterde moraliteit, eerlikheid, gasvryheid, en vertroue van inwoners	0 %	65 %	35 %	0 %	0 %
Meer misdaad	20 %	45 %	30 %	0 %	5 %
Toename in dwelmgebruik	40 %	35 %	20 %	0 %	5 %
Toename in alkoholisme	30 %	45 %	20 %	0 %	5 %
Toename in smokkelary	30 %	55 %	10 %	0 %	10 %
Toename in prostitusie	35 %	30 %	20 %	10 %	5 %
Toename in uitbuitery van plaaslike arbeid	25 %	10 %	35 %	25 %	5 %
Blou (1): Stem sterk saam, Groen (2): Stem saam, Geel (3): Stem nie saam nie, Pers (4): Stem beslis nie saam nie, Grys (5): Onseker					

Tabel 4C: Persepsies van sosiale impakte volgens die godsdienstige beroep

Sosiale impak	1	2	3	4	5
Toenemende beskikbaarheid van rekreasie fasiliteite	0 %	0 %	80 %	20 %	0 %
Meer tipes van vermaak	0 %	20 %	60 %	20 %	0 %
Beter polisiëring	20 %	20 %	40 %	20 %	0 %
Beter lewenskwaliteit	20 %	40 %	40 %	0 %	0 %
Verbeter toleransie vir ander kulture	40 %	20 %	40 %	0 %	0 %
Nuwe mense wat bydra tot 'n opvoedkundige ervaring	60 %	40 %	0 %	0 %	0 %
Maak inwoners bewus van historiese en kulturele erfenis	20 %	40 %	20 %	20 %	0 %
Moedig kulturele aktiwiteite onder inwoners aan	0 %	40 %	40 %	20 %	0 %
Bevestig en behou kulturele identiteit van inwoners	0 %	40 %	40 %	20 %	0 %
Verbeterde moraliteit, eerlikheid, gasvryheid, en vertroue van inwoners	0 %	20 %	60 %	20 %	50
Meer misdaad	20 %	40 %	20 %	20 %	0 %
Toename in dwelmgebruik	20 %	40 %	20 %	20 %	0 %
Toename in alkoholisme	60 %	40 %	0 %	0 %	0 %
Toename in smokkelary	40 %	20 %	40 %	0 %	0 %
Toename in prostitusie	20 %	40 %	20 %	0 %	20 %
Toename in uitbuitery van plaaslike arbeid	20 %	40 %	40 %	0 %	0 %
Blou (1): Stem sterk saam, Groen (2): Stem saam, Geel (3): Stem nie saam nie, Pers (4): Stem beslis nie saam nie, Grys (5): Onseker					

Tabel 5C: Persepsies van sosiale impakte volgens die opvoedkundige beroep

Sosiale impak	1	2	3	4	5
Toenemende beskikbaarheid van rekreasie fasiliteite	0 %	20 %	75 %	5 %	0 %
Meer tipes van vermaak	0 %	0 %	65 %	35 %	0 %
Beter polisiëring	0 %	15 %	55 %	25 %	5 %
Beter lewenskwaliteit	0 %	20 %	60 %	15 %	5 %
Verbeter toleransie vir ander kulture	0 %	25 %	50 %	10 %	15 %
Nuwe mense wat bydra tot 'n opvoedkundige ervaring	5 %	60 %	25 %	5 %	5 %
Maak inwoners bewus van historiese en kulturele erfenis	5 %	55 %	30 %	0 %	10 %
Moedig kulturele aktiwiteite onder inwoners aan	0 %	30 %	50 %	5 %	15 %

Sosiale impak	1	2	3	4	5
Bevestig en behou kulturele identiteit van inwoners	0 %	40 %	45 %	0 %	15 %
Verbeterde moraliteit, eerlikheid, gasvryheid, en vertroue van inwoners	0 %	30 %	55 %	5 %	10 %
Meer misdaad	15 %	30 %	30 %	15 %	10 %
Toename in dwelmgebruik	30 %	30 %	30 %	5 %	5 %
Toename in alkoholisme	30 %	30 %	40 %	0 %	0 %
Toename in smokkelary	30 %	30 %	35 %	0 %	5 %
Toename in prostitusie	25 %	30 %	30 %	0 %	5 %
Toename in uitbuitery van plaaslike arbeid	10 %	15 %	60 %	0 %	5 %
Blou (1): Stem sterk saam, Groen (2): Stem saam, Geel (3): Stem nie saam nie, Pers (4): Stem beslis nie saam nie, Grys (5): Onseker					

Tabel 6C: Persepsies van sosiale impakte volgens die administratiewe- en bestuursberoep

Sosiale impakte	1	2	3	4	5
Toenemende beskikbaarheid van rekreasie fasiliteite	0 %	30 %	30 %	0 %	40 %
Meer tipes van vermaak	0 %	0 %	30 %	20 %	50 %
Beter polisiëring	0 %	40 %	50 %	0 %	10 %
Beter lewenskwaliteit	0 %	0 %	50 %	0 %	50 %
Verbeter toleransie vir ander kulture	0 %	20 %	30 %	0 %	50 %
Nuwe mense wat bydra tot 'n opvoedkundige ervaring	0 %	70 %	30 %	0 %	0 %
Maak inwoners bewus van historiese en kulturele erfenis	0 %	70 %	30 %	0 %	0 %
Moedig kulturele aktiwiteite onder inwoners aan	30 %	30 %	0 %	0 %	40 %
Bevestig en behou kulturele identiteit van inwoners	20 %	0 %	70 %	0 %	10 %
Verbeterde moraliteit, eerlikheid, gasvryheid, en vertroue van inwoners	40 %	0 %	50 %	0 %	10 %
Meer misdaad	40 %	0 %	50 %	0 %	10 %
Toename in dwelmgebruik	40 %	0 %	50 %	0 %	10 %
Toename in alkoholisme	40 %	0 %	50 %	0 %	10 %
Toename in smokkelary	40 %	0 %	50 %	0 %	10 %
Toename in prostitusie	0 %	40 %	50 %	0 %	10 %
Toename in uitbuitery van plaaslike arbeid	20 %	30 %	0 %	0 %	50 %
Blou (1): Stem sterk saam, Groen (2): Stem saam, Geel (3): Stem nie saam nie, Pers (4): Stem beslis nie saam nie, Grys (5): Onseker					

Addendum D: Persepsies rakende omgewingsimpakte van toerisme volgens beroep

Tabel 1D: Persepsies van omgewingsimpakte volgens die boerderyberoep

Omgewingsimpak	1	2	3	4	5
Beter bewustheid van die omgewing en die beskerming daarvan	46.7 %	53.3 %	0 %	0 %	0 %
Dra nie by tot ekologiese verval	53.3 %	40 %	6.7 %	0 %	0 %
Toenemende druk op die infrastruktuur	6.6 %	47.6 %	47.6 %	0 %	0 %
Toenemende besoedeling	13.3 %	6.7 %	46.7 %	33.3 %	0 %
Dra by tot ekologiese verval	0 %	6.7 %	40 %	53.3 %	0 %
Blou (1): Stem sterk saam, Groen (2): Stem saam, Geel (3): Stem nie saam nie, Pers (4): Stem beslis nie saam nie, Grys (5): Onseker					

Tabel 2D: Persepsies van omgewingsimpakte volgens die toerismeberoep

Omgewingsimpak	1	2	3	4	5
Beter bewustheid van die omgewing en die beskerming daarvan	20 %	66.6 %	6.7 %	0 %	6.7 %
Dra nie by tot ekologiese verval	0 %	53.4 %	33.3 %	0 %	13.3 %
Toenemende druk op die infrastruktuur	6.7 %	80 %	0 %	6.6 %	6.7 %
Toenemende besoedeling	6.7 %	60 %	26.6 %	6.7 %	0 %
Dra by tot ekologiese verval	0 %	20 %	53.3 %	6.7 %	20 %
Blou (1): Stem sterk saam, Groen (2): Stem saam, Geel (3): Stem nie saam nie, Pers (4): Stem beslis nie saam nie, Grys (5): Onseker					

Tabel 3D: Persepsies van omgewingsimpakte volgens die besigheidsberoep

Omgewingsimpak	1	2	3	4	5
Beter bewustheid van die omgewing en die beskerming daarvan	15 %	55 %	20 %	0 %	10 %
Dra nie by tot ekologiese verval	0 %	65 %	35 %	0 %	0 %
Toenemende druk op die infrastruktuur	15 %	45 %	30 %	10 %	0 %
Toenemende besoedeling	15 %	45 %	35 %	0 %	5 %
Dra by tot ekologiese verval	15 %	25 %	55 %	0 %	5 %
Blou (1): Stem sterk saam, Groen (2): Stem saam, Geel (3): Stem nie saam nie, Pers (4): Stem beslis nie saam nie, Grys (5): Onseker					

Tabel 4D: Persepsies van omgewingsimpakte volgens die godsdienstige beroep

Omgewingsimpak	1	2	3	4	5
Beter bewustheid van die omgewing en die beskerming daarvan	20 %	20 %	20 %	20 %	20 %
Dra nie by tot ekologiese verval	40 %	20 %	20 %	20 %	0 %
Toenemende druk op die infrastruktuur	40 %	20 %	40 %	0 %	0 %
Toenemende besoedeling	20 %	20 %	20 %	20 %	20 %
Dra by tot ekologiese verval	20 %	20 %	20 %	40 %	0 %
Blou (1): Stem sterk saam, Groen (2): Stem saam, Geel (3): Stem nie saam nie, Pers (4): Stem beslis nie saam nie, Grys (5): Onseker					

Tabel 5D: Persepsies van omgewingsimpakte volgens die opvoedkundige beroep

Omgewingsimpak	1	2	3	4	5
Beter bewustheid van die omgewing en die beskerming daarvan	5 %	75 %	10 %	0 %	10 %
Dra nie by tot ekologiese verval	0 %	55 %	20 %	0 %	25 %
Toenemende druk op die infrastruktuur	10 %	45 %	30 %	0 %	15 %
Toenemende besoedeling	5 %	10 %	85 %	0 %	0 %
Dra by tot ekologiese verval	5 %	15 %	70 %	0 %	10 %
Blou (1): Stem sterk saam, Groen (2): Stem saam, Geel (3): Stem nie saam nie, Pers (4): Stem beslis nie saam nie, Grys (5): Onseker					

Tabel 6D: Persepsies van omgewingsimpakte volgens die administratiewe- en bestuursberoep

Omgewingsimpak	1	2	3	4	5
Beter bewustheid van die omgewing en die beskerming daarvan	0 %	70 %	30 %	0 %	0 %
Dra nie by tot ekologiese verval	0 %	30 %	30 %	0 %	40 %
Toenemende druk op die infrastruktuur	20 %	40 %	0 %	0 %	40 %
Toenemende besoedeling	0 %	30 %	70 %	0 %	0 %
Dra by tot ekologiese verval	0 %	30 %	30 %	0 %	40 %
Blou (1): Stem sterk saam, Groen (2): Stem saam, Geel (3): Stem nie saam nie, Pers (4): Stem beslis nie saam nie, Grys (5): Onseker					